

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLAM HUKUKUNA GÖRE İHTİYAÇ FAZLASI
MALLARIN BİRİKTİRİLMESİ

Mücahit TURGUT

2501121367

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ahmet Hamdi FURAT

İstanbul - 2019

TEZ ONAYI

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MÜCAHİT TURGUT Numarası : 2501121367
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DOÇ. DR. AHMET HAMDİ FURAT
Tez Savunma Tarihi : 18.07.2019 Saati : 17:00
Tez Başlığı : "İSLAM HUKUKUNA GÖRE İHTİYAÇ FAZLASI MALLARIN BİRİKTİRİLMESİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRI ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ABDÜSSELAM ARI		KABUL
2- DOÇ. DR. AHMET HAMDİ FURAT		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON		

YEDEK JÜRI ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ABDULLAH DURMUŞ		Kabul.
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ NAİL OKUYUCU		

ÖZ

İSLAM HUKUKUNA GÖRE İHTİYAÇ FAZLASI MALLARIN BİRİKTİRİLMESİ

MÜCAHİT TURGUT

İslâm dininde bireylere özel mülkiyet hakkı tanınmış ve devletin zekât dışında kalan kişisel mallara ve piyasaya zaruri haller dışında müdahale etmesine izin verilmemiştir. Mülkiyet altındaki malların biriktirilmesine belli bir sınırlama konulmamış ancak malların âtil bırakılması, sadece belli bir zümrenin elinde dolaşması ve bazı özel durumlarda malların biriktirilmesi yasaklanmıştır. Bu nedenle malî sorumluluklar, zekâtla sınırlı tutulmayıp ihtiyaç fazlası tüm malları kapsayacak şekilde genişleyebilmektedir. Böylece mükelleflere düzenli olarak zekât ve nafaka gibi malî yükümlülüklerin yanı sıra açların doyurulması, esaret altındakilerin esaretten kurtarılması, âkile'ye yüklenen diyet, ihtiyaç hallerinde yolcu, misafir ve komşu hakları gibi sorumluluklar yüklenmiştir. Bu şekilde İslam'da toplumun bütün bireylerinin asgari temel ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. Dolayısıyla söz konusu ihtiyaçlar karşılanmadıkça ve zaruretler bertaraf edilmedikçe ihtiyaç fazlası malları biriktirmek caiz görülemez.

Mülkiyet altındaki malların kullanımı ve harcanması konusunda bazı sınırlamalar getirilmiştir. Toplumsal bolluk ve refahın olduğu hallerde de aşırı lükse ve israfa izin verilmemiştir. Bu bakımdan ihtiyaçtan fazla yemek, ihtiyaç ötesi eşya ve bineklerin biriktirilip âtil bırakılması, altın ve gümüş gibi çok değerli eşya ve madenlerin kullanım eşyası yapılması; erkekler için altın takılar ile ipek giysiler yasaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mal, Mülkiyet, İhtiyaç, Zekât, Kenz, İddihar, Servet, Zenginlik, Refah, İsrâf.

ABSTRACT

ACCUMULATION OF SURPLUS PROPERTIES ACCORDING TO ISLAMIC LAW

MÜCAHİT TURGUT

In the religion of Islam, individuals are granted the right to private property, but some restrictions have been imposed on the saving of property under ownership. Furthermore, the state was not allowed to interfere with personal properties other than Zakah or to market. There is no limitation on the accumulation of the goods, but it is forbidden to leave the goods idle and perpetual distribution among a certain group. Financial responsibilities are not limited to Zakah but can be expanded to cover almost all surplus goods in order to fulfil the essential requirements. In addition to financial conditions such as Zakah and Nafaka, there are extra financial requirements as freeing captivities/prisoners, feeding hungry, fulfilling the diet loaded on family of murderer (Akıle) and fulfilling rights of passengers, guests and neighbors in needed time. In this way, it was requested to provide the minimum foundations of all members of the society in Islam. Therefore, it cannot be seen to accumulate surplus properties and put them in idle until these needs are provided and the necessities are eliminated.

Even in cases of social abundance and prosperity, extreme luxury and wealth are not allowed. In this regard, eating more than need, saving and keeping the properties and mounts beyond the need, using precious metals such as gold and silver as pots and pans; gold as jewelry and silk as cloth for men are prohibited.

Key words: Property, Ownership, Need, Zakah, Kenz, İddihar, Wealth, Prosperity, Wasting.

ÖNSÖZ

İslam dini, tarihî süreç içerisinde yozlaştırılmış veya tahrif edilmiş olan itikadî ve ahlaki sorunları tashih etmek, toplumsal ve sosyal sorunları çözmek üzere gelmiş bir dindir. İslam, söz konusu sosyal sorunları çözmek için âdil bir ekonomik düzen kurarak bireylere paylaşım ahlakını yerleştirmeyi hedeflemiştir. Ekonomik sorunlar, bir taraftan kazaî yani kanun ve yargı gücüyle bireylere birtakım malî sorumluluklar yüklemek suretiyle diğer taraftan kişilerin inanç ve dini hassasiyetleriyle çözülmeye çalışılmıştır.

İslam'ın hedeflediği adil bir ekonomik sistemin içinde yer alan meselelerden birisi *ihtiyaç fazlası malların biriktirilmesi* konusudur. Bu konunun yeterince çalışılmadığını ve gündemde bu konuyla ilgili bazı tartışmaların olduğunu gördüğümüzden bu alanda çalışma yapmanın gerektiğine inandık ve uzun bir zaman detaylı bir kaynak taraması yapmaya başladık.

Bu konuyu araştırırken mümkün mertebe birey ve devlet sorumluluklarını birbirinden ayrı tutup açıklamaya çalıştık. Devlet eliyle toplanan belli oranlardaki zekât ve vergiler ile yerine göre bireylere vacip olan diğer malî yükümlülüklerle açıklık getirdik. Nitekim İslam'ın emrettiği veya teşvik ettiği bazı konuların kazaen bir yaptırımı olmasa da diyaneten mesuliyetinin olduğu bilinmektedir.

Tezimizin birinci bölümünde mal, mülkiyet ve ihtiyaç kavramlarını ele alarak tezin kavramsal çerçevesini oluşturduk. Bu bölümünde İslam'ın genel anlamda mal ve ekonomi anlayışı ile diğer din ve ideolojilerin mal ve ekonomi anlayışlarını mukayese ederek İslam'ın sosyal adaleti hangi yöntemlerle sağladığını ortaya koyduk. İkinci bölümde malın biriktirilmesine dair görüşlere, mali mükellefiyetlerin neler olduğuna ve bu konudaki değerlendirme ve tespitlerimize yer verdik. Tezimizin üçüncü bölümünü İslam'da refah düzeyi meselesine ayırdık. Burada refah ile ilişkili kavramlara ve bunların sınırları ile hangi türlerinin yasaklandığını açıklamaya çalıştık.

Bu çalışmayı yaparken zaman zaman eşimi ve çocuklarımı ihmal etmeme rağmen göstermiş oldukları anlayış ve verdikleri destekten ötürü kendilerine çok teşekkür ediyorum.

İlk dönemlerde tez danışmanlığımı yürütmüş olup tezime önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. Abdüsselam ARI'ya, görüşlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Abdullah DURMUŞ ile Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON'a, son olarak gerek

ilgi ve hoşgörülerinden gerekse önemli katkılarından dolayı kıymetli tez danışmanım Doç. Dr. Ahmet Hamdi FURAT'a, Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi eğitim görevlilerine, bugüne kadar üzerimde emeği bulunan bütün hocalara, İSAM ile HASEKİ kütüphane personeline, fotokopi hizmeti veren çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul - 2019

Mücahit Turgut

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
3. Araştırmanın Kaynakları	2

BİRİNCİ BÖLÜM

MAL, MÜLKİYET VE İHTİYAÇ KAVRAMLARI

1. İSLAM'DA MAL	4
1.1. Malın Sözlük Anlamı	4
1.2. Malın Terim Anlamı.....	4
1.3. Malın Kısımları	5
2. İSLAM'DA MÜLKİYET	6
2.1. Mülkiyetin Tanımı	6
2.2. Mülkiyet Hakkı ve Mal Dokunulmazlığı	6
2.3. Arazi Mülkiyeti.....	8
2.4. Mülkiyet Altına Alınamayanlar	10
3. İSLAM İLE DİĞER BAZI DİN VE İDEOLOJİLERİN MAL VE EKONOMİ ANLAYIŞLARININ MUKAYYESESİ	10
3.1. İslam Öncesi Mekke ve Medine'de Ekonomik Hayat	10
3.2. İslam'ın Genel Olarak Ekonomi Anlayışı ve Getirdiği Yenilikler	11
3.3. İslam Açısından Ekonomik Gücün Önemi ve Gerekliliği.....	13
3.4. Günümüzdeki Bazı Din ve İdeolojilerin Mal ve Ekonomi Anlayışları....	15
4. İHTİYAÇ KAVRAMI VE SINIRLARI	20
4.1. İhtiyacın Tanımı.....	20
4.2. Fakir ve Miskin	20

4.3. Temel İhtiyaçlar (Havâic-i asliye)	22
4.4. Zekât Nisabına Etkisi Bakımından Temel İhtiyaçlar	24
5. İSLAM'DA İHTİYACI GİDERME VE SOSYAL ADALETİ SAĞLAMA YÖNTEMLERİ.....	29
5.1. Zekât.....	31
5.2. Fitre	35
5.3. Mali Ceza ve Kefaretler.....	37
5.4. Fidyeler.....	38
5.5. Ganimetler	38

İKİNCİ BÖLÜM

MALLARIN BİRİKTİRİLMESİ

1. MAL BİRİKTİRMEYİ İFADE EDEN BAZI KAVRAMLAR	40
1.1. Kenz (كنز).....	40
1.2. İddihar (إدخار).....	41
1.3. Tekdis (تكديس).....	42
1.4. İhtikâr (احتكار).....	42
2. İHTİYAÇ FAZLASI TÜM MALLARIN BİRİKTİRİLMESİNİN CAİZ OLMADIĞI GÖRÜŞÜ	43
2.1. Ebû Zer ve Düşüncesi.....	45
2.2. Ebu Zer'in Düşüncesini Şekillendiren Bazı Olay ve Rivayet Ettiği Hadisler	47
2.3. Ebû Zer'in Kişiliğine Dair Bazı Rivayetler	48
2.4. Görüşün Değerlendirilmesi.....	49
3. AŞIRI ÖLÇÜDE MAL BİRİKTİRMENİN CAİZ OLMADIĞI GÖRÜŞÜ ...	50
3.1. Görüşün Değerlendirilmesi.....	51
4. ZEKÂTI VERİLEN MALIN SINIRSIZ ŞEKİLDE BİRİKTİRİLMESİNİ CAİZ GÖRENLER	52
4.1. Görüşün Değerlendirilmesi.....	58
5. ZEKÂTTAN BAŞKA BİRTAKİM MALİ SORUMLULUKLARIN OLDUĞUNU VE BU SORUMLULUKLAR YERİNE GETİRİLMEDİKÇE MAL BİRİKTİRMENİN CAİZ OLMAYACAĞINI SAVUNANLAR.....	60
5.1. Hasat Zamanında Verilmesi Gereken Ekinin Hakkı.....	62

5.2.	Atların ve Diğer Ehlî Hayvanların Hakkı.....	63
5.3.	Misafir Hakkı.....	65
5.4.	Mâûn/Ufak Yardımlar	67
5.5.	Nafaka Yükümlülüğü	71
5.6.	Âkile'ye Yüklenen Diyet.....	73
5.7.	Zaruret Durumunda Olanların Hakkı	73
5.8.	Görüşün Değerlendirilmesi.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM'DA REFAH DÜZEYİ

1.	Refah ve Refahla ilişkili Kavramlar	78
2.	İslam'dan Önceki Refah ile İslam'dan Sonraki Refahın Mukayesesi.....	79
3.	Refah ve Zenginliğin Ölçüsü	83
4.	Mal ve Servetten Yararlanma Sınırları.....	84
4.1.	Nakışlı Süslemeler	85
4.2.	İpek ve Yırtıcı Hayvanların Derileri	86
4.3.	Altın ve Gümüş Kullanımı	88
4.3.1.	Kullanım Eşyası veya Ev Süsü Olarak Altın ve Gümüş	88
4.4.	İsraf ve Sınırları	91
SONUÇ.....		93
KAYNAKÇA.....		97

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
b.	: İbn
bs.	: Basım
c.	: Cilt numarası
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
d.	: Doğum Tarihi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İSAV	: İslami İlimler Araştırma Vakfı
md.	: Madde Numarası
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa Numarası
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Konu araştırması yaparken bir boşluğu dolduran ve bazı güncel tartışmalara açıklık getiren bir özelliğe sahip olması için detaylı bir araştırma yaptık. 2010-2011 yıllarında “İslam Ekonomisi” çerçevesinde gündemi meşgul eden bazı tartışmaların olduğunu gördük. Kendilerini, Ebu Zer’i de dayanak alarak “antikapitalist müslümanlar” veya “sosyalist müslümanlar” olarak tanımlayan bazı çevrelerin ortaya attıkları iddiaları akademik bir bakış açısıyla ele almayı uygun bulduk. Bu nedenle tezimize “*İslam Hukukuna Göre İhtiyaç Fazlası Malların Biriktirilmesi*” adını vererek öncelikle İslam’ın ilk yıllarında toplumun ekonomik durumunu ve bu dönemde inen ayetlerin malî mükellefiyet konusunda toplumdan neler talep ettiğini irdelemeye çalıştık. İslam öncesi ve sonrası dönemlerde insanların refah düzeylerini, muhtaç ve yoksulların durumlarını, İslam’ın servet ve mülkiyet anlayışını, İslam hukukuna göre ihtiyaçları karşılamak için malî yükümlülüklerin neler olduğunu ve bu konudaki farklı görüşleri araştırdık. En önemlisi de müslüman bireyin ne ölçüde mal biriktirebileceğini veya sahip olduğu maldan hangi ölçülerde yararlanabileceğini tespit etmeye çalıştık.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

İslam’ın ilk yıllarında dinin yayılması, muhtaçların korunup kollanması önemli ölçüde ekonomik güce bağlıydı. Bu nedenle ilk vahyin indiği Mekke’de tevhid inancına davet eden ayetlerle beraber Allah yolunda infak etme, fakir ve yetimleri doyurarak engelleri aşma, özellikle darlığın olduğu günlerde köle ve esir gibi muhtaçları koruyup kollama anlamında bazı ayetler inmekteydi. Kuşkusuz bu durum, ekonomik gücün ne kadar önemli olduğunu göstermesinin yanı sıra bu gücü, gelişigüzel arzuların tatmini için değil, Allah yolunda kullanmanın ve serveti paylaşmanın gerektiğine işaret etmekteydi. Bu ayetlerde köle, esir, yetim, fakir, yolcu gibi muhtaçları koruyup kollamanın, imanın bir gereği ve mümini kâfirden ayıran bir özellik olarak gösterilmesi, bu konunun İslam’da ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

İslam dini, evrensel bir din olması bakımından her türlü sosyal problemi çözmüş veya muhtemel problemlerin çözümü için anahtar niteliğinde birtakım ilkeler belirlemiştir. Müslüman bireyin, sırf Allah’a karşı vazifesi olan namaz ile hem Allah’a hem de topluma karşı vazifesi olan infak/zekât, Kuran-ı Kerim’in birçok ayetinde beraber zikredilmiş ve İslam’ın en önemli iki esasını oluşturmuştur. İnfak

ve zekât ile hedeflenen şey, muhtaçların en azından temel ihtiyaçlarının karşılanması ve varlıklı mükellefin, bencillik ve cimrilik karakterinden kurtulmasıdır.

Dünya Gıda Programı'nın (WFP) 2016 verilerine göre dünya genelinde 795 milyon kişi gıdaya ulaşmakta güçlük çekmektedir. Yani her dokuz kişiden biri, açlıkla boğuşmakta ve dünyada sadece çocuklar arasından her yıl 3 milyon 100 bin çocuk yeterli ölçüde beslenemediği için hayatını kaybetmektedir.¹ Temel ihtiyaçları karşılamada yaşanan sıkıntılar, ekseriyetle Asya ve Afrika kıtalarında yani maalesef halkı müslüman ülkelerde görülmektedir. Dolayısıyla iç ve dış sorunlardan da kaynaklı olarak gerek fertler gerekse devletler açısından sosyal ve malî bir problemin varlığında şüphe yoktur. İslam dininin bu problemi çözmedeki yöntemi, malın paylaşımı ve servetin halk arasında adil bir şekilde dağılımı ilkesine dayanmaktadır. Bu problemin çözümü, bazen ihtiyaç fazlası her şeyi paylaşmayı gerektirebilir. İslam dini, zengin ile fakir arasındaki makası mümkün mertebe daraltma gayretinde olmuştur. Bu açıdan "İhtiyaç Fazlası Malların Biriktirilmesi" konusu günümüzde daha da önemli hale gelmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Tezimizin ana kaynakları arasında özellikle ilk dönemlerde yazılan mal ve ekonomi yönetimine dair *Harac* ve *Emval* türü kitaplar; ayrıca Kenz, Sadaka, Zekât ve İnfak kavramlarını içeren ayetlerin tefsir edildiği *Ahkâmü'l-Kurân* türü eserler ile Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim ve Sünen-i Ebû Dâvûd başta olmak üzere temel hadis kaynakları ve bunların şerhleri yer almaktadır.

Ayrıca zekât ve nafaka, haram ve mekruh konularının işlendiği mukayeseli veya belli bir mezhep odaklı fıkıh kitaplarından; mal, mülkiyet ve servet konularının müstakil olarak çalışıldığı güncel eserlerden, doktora tezi ve makalelerden de yararlandık. Bu eserler arasında özellikle Yusuf Karadâvî'nin *Fıkhu'z-zekât* adlı doktora tezi ile Ali el-Hafif'in *el-Milkiyye fi's-şeriatü'l-islamiyye* adlı eserini; Fahri Demir'in *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı* adlı doktora tezi ile Rahmi Yaran'ın *İslam Fıkhında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması* adlı eserini zikretmek gerekir.

Hükümlerin vazedilişindeki hikmet ve maksatları tespit etmek için Şâtıbî'nin *el-Muvâfakât* adlı eseri ile Dihlevî'nin *Hüccetullâhi'l-bâliga* adlı eseri de başvurduğumuz kaynaklardandır.

¹ Bkz. www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/795-milyon-kisi-ac ; erişim tarihi 23.05.2016.

Sosyal ve ekonomik hayatın işleyişini tespit etmek üzere Ebu'l-Hasan en-Nedvî'nin *es-Siratü'n-Nebeviyye* adlı eserine; kişilerin hayat ve düşüncelerini öğrenmek üzere İbn Abdülber'in *el-İstiâb fî marifeti'l-ashâb* adlı eseri ile İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İsâbe fî temyîzi's-Sahâbe* adlı biyografi eserlerine başvurduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAL, MÜLKİYET VE İHTİYAÇ KAVRAMLARI

1. İSLAM'DA MAL

1.1. Malın Sözlük Anlamı

Sözlükte mal, “*sahip olunan her türlü şey*” olarak tanımlanmıştır.² Bir şeye mal denebilmesi için öncelikle birileri tarafından sahipli olması gerekmektedir. Nitekim havadaki kuşa, denizdeki balığa, ormandaki ağaca sahip olunmadıkça bunlara mal denmez.³ İbnü'l- Esîr, aslında malın özellikle sahip olunan altın ve gümüş için söylendiğini daha sonra sahip olunan her türlü aynî şeylere kullanıldığını; ayrıca Arapların en önemli varlığı deve olduğundan genelde mal kelimesinin develer için kullanıldığını belirtir.⁴

1.2. Malın Terim Anlamı

İslam hukukçuları malı, sonuçları itibariyle aralarında bazı görüş ayrılıkları olduğundan farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Hanefî mezhebinde “*Elde etmek üzere kendisine meyledilen ve ihtiyaç anında kullanmak üzere biriktirilip saklanabilen menkul veya gayrimenkul her türlü şey*” mal olarak tanımlanmıştır.⁵ Bu tanıma göre menfaatler, biriktirilip saklanabilme özelliği taşımadıklarından dolayı mal tanımının dışında tutulmuştur. Çünkü menfaatin kalıcı bir niteliği yoktur ve geçici bir durumdan ibarettir. Fakat Hanefiler, icâre gibi akitlerde istihsan delilinden de hareketle menfaatleri mal kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Hanefilerin, bir şeye mal denilebilmesi için onun bilfiil sahipli olmasını şart koşmadıkları anlaşılmaktadır. Denizdeki balık gibi mülkiyet altına alınma potansiyelinde olmasını

² Fîruzâbâdî, **el-Kamûsü'l-muhît**, 8. bs. Beyrut, Müessesetu'r-risâle, 2005. s. 1368.

³ Refik Yunus el-Misrî, **Fıkhu'l-muâmelâti'l-mâliyye**, Dimaşk, Daru'l kalem, 2011, s. 39.

⁴ İbnü'l-Esîr, **en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs**, mad. (m-v-l), thk. Tahir Ahmed-Mahmud Tanahi, Beyrut, el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1979, IV, 373.

⁵ İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr**, Beyrut, Daru'l-fikr, 1992, IV, 50; Komisyon, **Mecelletü'l-ahkâmî'l-adliyye**, 126. Mad. 3. bs. İstanbul, Matbaatü'l-cevaib, 1305, s.18.

yeterli görmüşlerdir. Güneş ışığı ve ısısı gibi mülkiyet altına alınma potansiyeli olmayan şeyleri mal saymamışlardır.⁶

Hanefiler dışındaki İslam hukukçuları, malı birbirine benzer şekillerde tarif etmişlerdir. Maliki, Şafii ve Hanbelîlere göre mal için şu tanıımı yapmak mümkündür: “*Mal, insanlar arasında maddi bir kıymeti olup kendisinden hukuki bir menfaat sağlanabilen şeydir*”.⁷ Bu tanıma göre maddi kıymeti olmayan bir buğday tanesi ve yağmur damlası gibi şeyler ile domuz ve leş gibi yararlanması hukuken caiz olmayan nesneler mal kapsamının dışında tutulmuştur. Bu üç mezhebe göre evde barınmak, elbiseyi giymek, araca binmek gibi menfaatler mal kavramına dâhildir. Çünkü aynî şeyler, bizatihi amaç değil, asıl amaç onların yarar ve menfaatleridir. Menfaatler, mal olarak kabul edildiği takdirde gasbedilen veya çalınan malların getirilerinin de tazmin edilmesi gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla hakların korunması için menfaatler mal kabul edilmelidir.

Alacakların mal kavramına dâhil olup olmadığı da tartışılmıştır. Coğunluğa göre alacaklar, menfaatler gibi mal kabul edilmektedir. Zahirilere göre alacak, hiçbir suretle mal sayılmaz. Çünkü alacağın gelip gelmeyeceği belli değildir. Bu nedenle alacak, geri gelinceye kadar yok hükmündedir ve mali bir değeri yoktur. Fakat Hanefilere göre alacaklar, hakikatte mal değildir ancak hükmen mal kabul edilir. Çünkü alacak, tekrar ele geçtiğinde mala dönüşmektedir. Dolayısıyla onlara göre alacak üzerindeki mülkiyet, nakıs bir mülkiyettir.⁸

1.3. Malın Kısımları

Mallar, çeşitli açılardan bazı taksimata tabi tutulmuştur. Taşınabilir taşınamaz olması açısından menkul-gayrimenkul (akar) mallar; numunesinin olup olmaması açısından mislî-kıyemî mallar; kendisinden yararlanmanın meşru olup olmaması açısından mütekavvim-gayrimütekavvim; nakit özelliği olanlar ve olmayanlar açısından nakdî-ticarî (urûz) mallar; artıp artmama bakımından nâmî-gayrinâmî mallar; saklanabilme ve saklanamama bakımından zâhir-bâtın mallar; faize konu olup olmama bakımından ribevî-gayriribevî mallar şeklinde bir tasnif yapılmıştır.⁹

Malın bu kısımları İslam hukukçuları tarafından farklı şekillerde tarif edildiğinden görüş ayrılığına neden olacak birtakım farklı sonuçlar doğurmuştur.

⁶ Refik Yunus el-Mısrî, **Fıkhu'l-muâmelâti'l-mâliyye**, s. 39.

⁷ Süyûtî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, Beyrut, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1983, s. 327; Refik Yunus el-Mısrî, **Fıkhu'l-muâmelâti'l-mâliyye**, s. 39.

⁸ Serahsî, **el-Mebsût**, Beyrut, Daru'l-marife, 1989, II, 195; Refik Yunus el-Mısrî, **Fıkhu'l-muâmelâti'l-mâliyye**, s. 40.

⁹ Refik Yunus el-Mısrî, **Fıkhu'l-muâmelâti'l-mâliyye**, s. 39-48.

Tüm bunların detayları, müstakil bir çalışmanın konusu olduğundan bu konudaki detayları, ilgili eserlere havale ediyoruz.

2. İSLAM'DA MÜLKİYET

2.1. Mülkiyetin Tanımı

Sözlükte milk: “Bir şeyi kuşatma ve onu kullanıp harcama yetkisine sahip olma” şeklinde açıklanmıştır.¹⁰ Milkiyyet veya Türkçedeki kullanım şekliyle mülkiyet ifadesi, sahiplik anlamında türetilmiş bir mastar kiptir. Bir fıkıh terimi olarak milkiyyet/mülkiyet: “İnsanoğlunun bir maldan veya bir menfaatten doğrudan yararlanmasına imkân tanıyan bir hak ve özellik” şeklinde tarif edilmektedir.¹¹

2.2. Mülkiyet Hakkı ve Mal Dokunulmazlığı

Günümüz hukuk sistemlerinde haklar; “aynî haklar”, “şahsî haklar” ve “manevî haklar” olmak üzere üç başlık altında tasnif edilmiştir. Mülkiyet hakkı, aynî haklardan sayılmaktadır.¹²

İnsan hayatının devamı, maddi ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlıdır. Bu da insanoğlunun mülk edinmesiyle ancak mümkündür. İslam, meşru yollardan kazanmak şartıyla insana mülkiyet hakkı vermiş ve kişisel mülkiyetine dokunulmazlık getirmiştir. İslam’da dokunulmaz olan yani korunması gereken beş esastan (zarûriyyât) birisinin de mal olduğu ifade edilmiştir. Bununla ilgili Yüce Allah: “*Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin*”¹³ buyurmaktadır. Hz. Peygamber hacda Arafat gününde: “*Canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız sizin için dokunulmazdır*”¹⁴ buyurarak müslümanlara bu ilkeyi ilan etmiştir. Böylece mal dokunulmazlığı can dokunulmazlığı gibi görülmüştür. Hz. Peygamber bir başka yerde: “*Gönül rızasıyla olmadıkça herhangi bir kimsenin malına el uzatmak helal değildir*”¹⁵ buyurmuştur.

¹⁰ Mahmud Abdurrahman, **Mucemu’l-mustalahât ve’l-elfâzi’l-fikhîyye**, Kahire, Daru’l-fazile, t.y. III, 351.

¹¹ Refik Yunus el-Misri, **Fıkhu’l-muâmelâti’l-mâliyye**, s. 51.

¹² Ali el-Hafif, **el-Milkiyye fi’ş-şerîati’l-islâmiyye**, Mısır, Daru’l-fikri’l-arabi, 1996, s. 14.

¹³ Nisa, 4/29.

¹⁴ Buhârî, “Hac”, 132; Müslim, “el-Kasemetu ve’d-diyet”, 29.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXIV, 299.

Diğer taraftan İslam dini, mal ve serveti güvence altına almak için bazı cezaî müeyyideler getirmiştir. Bazı şartlar altında hırsızın elinin kesilmesi¹⁶ bu müeyyidelerdendir. Böylesi ağır bir ceza, İslam dini açısından mal dokunulmazlığının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sahibinin izni ve rızası olmadan hiç kimsenin malına dokunulamaz, hiç kimsenin serveti yağmalanamaz. Ancak kamu yararına olacak bazı durumlarda bir kişi, arazi veya benzer bir malını vermek veya satmak istemese de devlet otoritesi tarafından arazinin bedeli sahibine verilmek suretiyle arazinin alınması (istimlâk) caiz görülmüştür. Aynı şekilde bir kişinin malı, bir başkasına zarar verecek nitelikte ise o zarar makul bir şekilde ortadan kaldırılır.¹⁷ Nitekim Hz. Peygamber döneminde ve daha sonraki dönemlerde bunun örneklerini görmektediriz. Örneğin halife Hz. Ömer döneminde Mescid-i Haram gittikçe artan nüfusa dar gelmeye başlayınca halife, mescidin etrafındaki ev sahipleriyle pazarlık yapıp evlerini satın almak istemiş ancak bazıları satmayı kabul ederken bazıları karşı çıkmıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer, razı olmadıkları halde onlara evlerinin bedelini vererek bu evleri kamulaştırmış ve mescide eklemiştir.¹⁸ Ayrıca kıtlık veya bir felakete maruz kalanların ihtiyaçlarını temin etmek üzere devlet hazinesinde yeterince nakit veya mal yoksa devlet yöneticisi bu ihtiyaçları karşılamak için servet sahibi zenginlerden bu ihtiyaçları karşılayacak miktarda nakit veya mal alabilir. Böyle bir uygulamanın caiz olduğu yine Hz. Ömer'e dayandırılmaktadır. Şöyle ki Hz. Ömer, Rebeze denen yerdeki bir araziye sahiplerinden alıp sadece zekât develerinin otlaması için tahsis etmiştir. Bunun üzerine o arazi sahipleri Hz. Ömer'e cahiliye döneminden beri o topraklara sahip olduklarını ve o topraklara sahipken müslüman olduklarını, neden müsâdere ettiğini sorunca Hz. Ömer şu cevabı vermiştir: “*Mal Allahın malıdır. Andolsun yaptığım şey Allah yolunda olmasaydı bir karışlık toprağı koruluk yapmazdım*”.¹⁹

“*el-Milkiyye fi’ş-şeriatî’l-islamiyye*” adlı kitabın yazarı Ali el-Hafif, Hz. Ömer’in bu uygulamalarını ve ilgili bazı ayetleri²⁰ dayanak göstererek genel maslahatın olduğu durumlarda zararı ve kayıpları ortadan kaldırmak için devlet yöneticisinin zaman zaman mallara ve mülkiyet hakkına müdahale etme veya el koyma yetkisine sahip olduğu sonucunu çıkarmıştır. Bu müdahale veya el koymanın ölçüsü, şartlara göre değişebileceği ifade edilmektedir. Kimi zaman bedelini vermek (istimlâk) suretiyle olabileceği gibi kimi zaman yani zaruri hallerde bedelsiz (müsâdere) olabilir. Aynı şekilde ihtikârı ve tekelleşmeyi önlemek için mülkiyet hakkı, devlet yöneticisi tarafından sınırlandırılabilir. Böylece yönetici, mal

¹⁶ Mâide, 5/38.

¹⁷ Bkz. Fıkîhî kaide: (الضرر يزال) “Her türlü zarar bertaraf edilir”, Ahmed Zerkâ, **Şerhü’l-kavâidi’l-fıkhiyye**, thk. Abdüssettâr Ebu gудde, Mustafa Zerkâ, Dimaşk, Darü’l-kalem, 1989, s. 179.

¹⁸ Ali el-Hafif, **el-Milkiyye fi’ş-şeriatî’l-islamiyye**, s. 85.

¹⁹ Ebu İshak eş-Şirazî, **el-Mühezzeb fi fıkhi’l-imam eş-Şafii**, thk. ez-Zuhaylî, , Dimaşk, Darü’l-kalem, 1996, III, 625; Ali el-Hafif, **el-Milkiyye fi’ş-şeriatî’l-islâmiyye**, s. 85, 86.

²⁰ Haşr, 59/7.

stoklamasına belli bir sınırlama koyar. Çünkü mal biriktirmek normal şartlarda mubahtır ancak zaruretin veya genel bir ihtiyacın söz konusu olduğu yerde mubah olan şeyler yasaklanabilir veya sınırlandırılabilir. Bu durum, devlet eliyle piyasada yapılan fiyatlandırma ile kar ve zararını bilemeyenlere yönelik uygulanan hacir yetkisine benzetilmektedir.²¹

Malın dokunulmazlığı başlığı altında dikkat çekmemiz gereken noktalardan birisi de malî cezalardır. Bazı görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyenlere malî cezalar verilip verilmeyeceği tartışılmıştır. Örneğin malının zekâtını vermeyenden malının yarısının ceza olarak alınacağına dair bir hadis rivayet edilmektedir.²² Bazıları bu hadisin neshedildiğini söylerken Ahmed b. Hanbel ve kadim görüşüne göre imam Şafîi, bu hadise dayanarak bu cezanın geçerli olduğunu söylemiştir. Fakat İmam Şafîi sonraki görüşünde bu hadisin neshedildiğini kabul etmiştir. İslam hukukçularının çoğuna göre zekât gibi mali bir görevini yerine getirmeyene veya bir kişinin malını telef edene sadece misli veya kıymeti ödetilir, ayrıca mali cezalar verilemez.²³

İnsanı mal ve mülkün halifesi ve emanetçisi olarak kabul eden İslam'ın, mal biriktirme ve maldan yararlanma konusunda bir sınırlama getirip getirmediği tezimizin ana konusudur. Nitekim Hz. Ali'den rivayet edilen: “Dört bin dirhem ve aşağısına sahip olmak kişinin biriktirip harcama hakkıdır; fazlası ise kenzdır (mülkiyet hakkının üstündeki biriktirmedir)”²⁴ sözü ile daha başka benzeri rivayetlere dayanarak mülkiyette belli bir sınırlama olduğunu savunanlar vardır. Ayrıca İslam'da kişinin kendi mülkiyeti altında bulunan bazı malların kullanımına yönelik bir yasaklama getirilmiştir. Örneğin altın ve gümüşten yapılmış eşyaların kullanılması, erkeklere yönelik altın takılar ile ipek giysiler yasaklanmıştır. Bu konular, tezimizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2.3. Arazi Mülkiyeti

İslam'da araziler hem özel mülkiyete hem de kamu mülkiyetine konu olabilir. Arazinin mülkiyet yolu ya mevcut sahibinden alış-veriş iledir ya da sahipsiz ve işlenmemiş bir arazi ise (mevat) onu imar edip işletmek (ihya) suretiyledir. Zira Hz.

²¹ Ali el-Hafif, *el-Milkiyye fi'ş-şer'iatî'l-islâmiyye*, s. 86.

²² Ebû Dâvûd, “Zekât”, 5; Nesâî, “Zekât”, 4. Nesâî'nin “Sünen” adlı hadis kaynağında konu başlığı “باب عقوبة مانعي الزكاة”, yani “zekât vermeyenlere uygulanacak ceza” olarak atılmıştır. Bu durum Nesâî'nin de hadisten böyle bir hüküm çıkardığını göstermektedir.

²³ Bkz. Şerefî'l-hak Azimâbâdî, *Avnü'l-mabûd*, s.753-754; *Sünen'u n-Nesâî bi şerhi s-Suyutî*, “Zekât”, 4.

²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire, Daru hecer, 2001, XI, 427.

Peygamber: “Kim sahipsiz bir araziye işleyip imar ederse, ona sahip olur”; “Kim işlenmemiş durumdaki bir araziye imar ederse o araziye sahip olur”²⁵ buyurmuştur.

Etrafını çevirmek, sürmek ve ekmek suretiyle daha önce işlenmemiş olan bir toprağı (mevat) ihya etmek, hem bireyin hem de devletin en önemli gelir kaynaklarından. Bu nedenle Ebu Yusuf der ki: “Devlet başkanının sahipsiz ve imarsız olan hiçbir toprağı boş bırakmasını doğru bulmuyorum. Çünkü şehirleri en iyi imar eden ve en çok gelir kaynağı olan şey, arazilerin devlet başkanı tarafından iktâ edilmesidir”.²⁶

İslam hukukçularının çoğuna göre her kim işlenmemiş bir araziye ihya ederse onun üzerinde tam bir mülkiyet hakkı elde etmiş olur. Yani artık dilerse kendisi kullanmaya devam eder, dilerse işlemesi için başkasına kiraya verebilir. Ayrıca onu satma, hibe etme veya miras bırakma gibi her türlü tasarruf hakkına sahiptir. Fakat Maliki ve bazı Hanefilere göre bir araziye sırf ihya etmek kişiye tam mülkiyet hakkı ile dilediği gibi işletme hakkı vermez, sadece kullanma ve gelirene sahip olma hakkı verir. Buna göre her kim bir toprağı ihya ederse sonra da ondan el çeker de işlevsiz bırakırsa onun mülkiyetinden çıkar. Ayrıca ihya eden ölürse o toprağın mülkiyeti varislerine miras olarak geçmez. Malikilerin bu görüşü günümüzde daha çok tercih edilmektedir.²⁷

Hz. Ömer’in uygulamasına göre işlenmemiş bir arazi, ihya edilmek suretiyle ihraz edilip çevrilirse en fazla üç yıla kadar işlenmeden elde tutulabilir. Nitekim Hz. Ömer döneminde arazi çevirip yıllarca ihya etmeksizin bekletenler olmuş, bunun üzerine Hz. Ömer, ihtarda bulunup şöyle demiştir: “Kim sahipsiz ve işlenmemiş bir araziye ihya ederse ona sahip olur. Çit yapmak suretiyle etrafını çevirenin üç sene sonra onu işlemeyen bekletmişse hakkını kaybetmiş olur”.²⁸ Böylece Hz. Ömer, başta zikrettiğimiz hadisten de hareketle sahipsiz araziye mâlik olmayı bizzat onu ihya etme şartına bağlamıştır. Hanefilerin görüşü de bu istikamettir. Şafîî ve Hanbelîlere göre bu müddet, üç yıla sınırlı değil örf'e bağlıdır. Örf'e göre üç yıldan daha az veya daha çok olabilmektedir.²⁹

Buradan hareketle diyebiliriz ki İslam, kişiye veya insanlara yarar sağlaması için daima malın işletilmesini istemektedir. Malın âtıl bırakılmasına karşı çıkan İslam, boş arazinin işlenmemesi örneğinde gördüğümüz gibi bazı durumlarda malı âtıl bırakmayı hak kaybına neden saymıştır.

²⁵ Buhârî, “Hars”, 15; Ebu Dâvûd, “Harac”, 37; İmam Malik, **Muvatta**, “Akziye”, 24.

²⁶ Ebu Yusuf, **Kitâbu'l-harâc**, Beyrut, Daru'l-marife, 1979, s. 61.

²⁷ Refik Yunus el-Misrî, **Fıkhu'l-muâmelâti'l-mâliyye**, s. 50.

²⁸ Ebu Yusuf, **Kitabu'l-haraç**, s. 61, 65.

²⁹ Refik Yunus el-Misri, **Fıkhu'l-muamelati'l-maliyye**, s. 50.

2.4. Mülkiyet Altına Alınamayanlar

İslam'da köle hukukunu bir kenara koyacak olursak insanoğlundan başka her şey özel mülkiyete konu olabilir. Fakat müslümanların kullanmakta ortak oldukları ve özel mülkiyet altına alınamayacak şeylerin su, ot/mera ve ateş olduğu bazı hadislerde belirtilmiştir.³⁰ Hz. Peygamberin: “İhtiyaçtan fazla su alıkonmaz. Sonuçta bu, otun bitmesine mani olur” ; “İhtiyaç fazlası suya mani olmayın”³¹ beyanlarından hareketle suyun, meşru sebep olmadıkça başkalarına veya başka toprağa ulaşmasına engel olmanın ve buna izin vermemenin dinen caiz olmadığı anlaşılmıştır. Zira Cabir b. Abdullah: “Allah'ın elçisi, ihtiyaç fazlası suyun satılmasını yasakladı” rivayeti bunu açıkça ifade etmektedir. Ayrıca Sahih-i Müslim'in konu başlıklarını koyan Nevevi, bunun haram olduğu yönünde konu başlığı açmıştır.³²

Çoğu İslam hukukçusu ile hadis şârihi, söz konusu rivayetlerdeki su ve otu, umuma ait olan yerlerde akan su ile biten ota hasretmişlerdir. Dolayısıyla özel mülkiyet altında yetişen veya yetiştirilen otlar ile açılan su kuyuları bu hükmün dışında tutulmuştur. Fakat bazıları hadislerdeki mutlak ifadelerden hareketle her türlü ihtiyaç fazlası suyun satılmasının veya alıkonulmasının caiz olmadığını savunmuştur.³³

3. İSLAM İLE DİĞER BAZI DİN VE İDEOLOJİLERİN MAL VE EKONOMİ ANLAYIŞLARININ MUKAYESESİ

3.1. İslam Öncesi Mekke ve Medine'de Ekonomik Hayat

Mekke, Arap yarımadasının dini, ticari ve kültürel merkeziydi. Mekke sıradan bir köy veya kasaba değil sürekli ticari ve sosyal panayırların düzenlendiği oldukça gelişmiş bir şehirdi. Kuran-ı Kerim'de şehirlerin anası anlamında “ümmü'l-kura” ve şehir anlamındaki “belde/beled” isimleriyle anılması zaten buna işaret etmektedir.³⁴ Mekke'de çok canlı ticari bir hareketlilik vardı. Kokucular çarşısından meyveciler çarşısına, hububatçılardan hacamatçılar çarşına kadar her türlü çarşı ve pazarı bulmak mümkündü. Kadınından erkeğine ünlü tüccarlar Afrika ve Asya'ya ihracat ve ithalat yapardı. Özellikle hac mevsimlerinde dört bir yandan gelenler her türlü şeyi

³⁰ İbn Mâce, “Ruhûn” 16; Ahmet b. Hanbel, **Müsned**, c. XXXVIII, s. 174.

³¹ İmam Malik, **Muvatta**, “Akziye”, 25; Müslim, “Müsâkât”, 8. Buhârî, “Şirb/Müsâkât”, 2; “لا تمنعوا”
“لا يبيع فضل الماء”، “فضل الماء لتمنعوا به الكلاء”.

³² Müslim, “Müsâkât”, 8.

³³ Şirazi, **el-Muhezzeb**, III, 627.

³⁴ Enâm, 6/92; Neml, 27/91; Beled, 90/1.

Mekke merkezinde temin edip kendi halklarına götürürlerdi. Bundan dolayı Mekke, ticarete üstün başarı sağlamış ve Mekkelilerden birçoğu zenginleşmişti. Bedir savaşı sırasında Kureyş'in Şamdan dönmekte olan ticaret kervanı, sermayelerinin ne kadar güçlü olduğunun bir kanıtı olarak zikredilebilir. Zira bu kervanda bin deve vardı ve taşıdıkları yükün değeri elli bin dinardı.³⁵

Mekkeliler hem Roma/Bizans para birimi olan dinar'ı, hem İran/Sasani para birimi olan dirhem'i kullanıyorlardı.³⁶ Gelir kaynakları ticarete endeksliydi. Çeşitli sanatlara ilgi duymazlardı; bu sebeple örneğin genelde inşaat işlerini Romalı veya Farslı ustalara yaptırmak zorunda kalırlardı.³⁷

Medine'de ekonomik ve ticari hayatın bel kemiği tarım ve bahçelerdi. Medine'nin tabii yapısı ziraata elverişli ve çok verimliydi. Hurma ile üzüm birinci derecedeki gelir kaynakları arasındaydı. Medine'de bazı sanat ve meslekler vardı ancak bunların çoğunu Yahudiler icra ediyordu. Örneğin Kaynuka oğulları kuyumcuydu ve Medine'deki Yahudi kabileleri arasında en zengin onlardı. Çok küçük bir kabile olmasına rağmen evleri altın ve gümüşten eşya ve takılarla doluydu.³⁸

Medine'deki Yahudiler gibi Mekke'de de sürekli mal biriktirip servetine servet katan Ümeyye ve Mahzum oğulları gibi aşırı derecede zenginler vardı. Bunlar arasında öne çıkanlardan bazıları Velid b. Muğire, Ebu Leheb, Abdullah b. Cüdan, Abbas b. Abdulmüttalip'ti. Bu zenginlerden, Kurân'ın ifadesiyle "mütrefler"den³⁹ birçoğu sadece faizden kazanç sağlar, hayatta sadece zevk ve sefa sürer eğlenirlerdi. Bazıları altın kadehlerde su içerlerdi.⁴⁰

3.2. İslam'ın Genel Olarak Ekonomi Anlayışı ve Getirdiği Yenilikler

İslam'da dünya ile ahiretin, madde ile maneviyatın iç içe ve dengeli olduğunu, maddenin hiçbir zaman gaye ve amaç değil, İslam'ın hedeflediği ilke ve esaslara ulaşmak için bir araç olduğunu görüyoruz. Esas itibarıyla mal ve dünyalık şeyler kötü değildir; zira Kuran-ı Kerim'de mala verilen isimlerden birisi "hayır"dır.⁴¹ Bazı hadislerde mal ve dünyalık şeylerin kötülenmesinin nedeni bunları doğru yerde ve

³⁵ Nedvi, **es-Siratu'n-Nebeviyye**, Cidde, Dâru'ş-şuruk, 1979, s. 76-77.

³⁶ Halil Sahillioğlu, "Dirhem", **DİA**, IX, 369.

³⁷ Nedvi, **es-Siratu'n-Nebeviyye**, s. 156.

³⁸ Nedvi, **es-Siratu'n-Nebeviyye**, s. 156.

³⁹ Sebe, 34/34.

⁴⁰ Nedvi, **es-Siratu'n-Nebeviyye**, s. 79.

⁴¹ Bakara, 2/180, 272; Âdiyât, 100/8.

doğru şekilde kullanmamaktan ileri gelmektedir. Mal ve mülk, müslümanın kalbinde değil avucunun içinde olmalıdır. Yani mal müslüman'a değil, müslüman mala hükmetmeli ve yön vermelidir.

İslam'ın benimsediği ekonomik sistem, şu dört ilke üzerine kurulmuştur:

- a) Malın asıl sahibi Allah'tır.⁴²
- b) İnsanlar, malı kullanıp harcama konusunda halife ve vekildirler.⁴³
- c) Malı stoklamak (kenz) yani hiçbir mali yükümlülüğü yerine getirmeyip malı biriktirmek haramdır.⁴⁴
- d) Mal, tek kişi veya belli bir zümrenin elinde toplanmış bir servete dönüşmemeli, aksine toplumun farklı kademeleri arasında yayılmalıdır.⁴⁵

Nitekim fey mallarının⁴⁶ taksiminin konu edildiği ayette, bu malların Allah, Peygamber, Peygamberin yakınları, yetimler, miskinler ve yolcular olmak üzere altı sınıfa verilmesi istenmiş⁴⁷ ve bu ayetin devamında bunun gerekçesi şöyle açıklanmıştır: “*Böylece o mallar, içinizden yalnızca zenginler arasında dolaşan bir servet haline gelsin*”.⁴⁸ Bu ayetten de anlaşılacağı üzere İslam, servetin belli ellerde toplanıp dolaşmasını değil, aksine topluma yayılmasını istemektedir. Çünkü sosyal adaleti sağlamanın yolu budur.

Hz. Peygamber devrinde malın farklı guruplara yayılmasına dair şu rivayet dikkat çekmektedir. Ebu Said el-Hudri anlatıyor: Bir seferdeydik, Allah Resulü: “Her kimde bir binekten fazlası varsa onu bineği olmayana versin. Her kimde azığından fazlası varsa onu azığı olmayan birine versin” dedi. Sonra Allah Resulü daha başka malları da sıraladı. Öyle ki kendi mallarımızda bize yetecek miktardan başka hakkımızın olmadığını zannettik.⁴⁹ Bu hadisi rivayet eden Müslim, “yardımlaşma ve dayanışmaya teşvik” konuları bağlamında zikrederken Ebû Dâvûd, zekât konusunda ve “mala terettüp eden haklar” başlığı altında zikretmiştir. Demek ki bunun bağlayıcı olup olmadığı konusunda farklı çıkarımlarda bulunmuşlardır.

İslam'ın öngördüğü ekonomik sistemde, günümüzdeki bazı ideolojilerin aksine gelişigüzel harcamaya ve keyfi tüketime izin verilmez. Harcama ve tüketimde belli

⁴² Nur, 24/33

⁴³ Hadîd, 57/7.

⁴⁴ Tevbe, 9/34.

⁴⁵ Haşr, 59/7

⁴⁶ Fey, herhangi bir savaş olmaksızın düşmandan ele geçirilen ganimet mallarına veya gayrimüslim tebaadan alınan vergi türlerine denir. Bkz. Mustafa Fayda, “Fey”, **DİA**, XII, 511.

⁴⁷ Haşr, 59/7. Allah'a ayrılacak paydan maksadın kamu yararı olduğu ifade edilmiştir.

⁴⁸ Haşr, 59/7.

⁴⁹ Müslim, “Kitabu'l-Lukata”, 3,4. Ebû Davud, “Zekât”, 32, 33.

sınırlar tayin edilmiştir. Bu sistemde geliş güzel kazanca ve mal elde etmeye de izin verilmez. Zira kıyamet günü müslümana hesabı sorulacak ilk konulardan birisi malını nereden kazanıp nereye harcadığıdır.⁵⁰ Dolayısıyla İslam'da kişiye özel mülkiyet hakkı ile malını kullanma hakkı tanınmakla beraber malını kullanma ve harcama alanları sınırlandırılmıştır. Ayrıca İslam'ın öngördüğü sistemde Komünizm ve Sosyalizm'in aksine devletin şahsi mülkiyete ve piyasaya keyfi müdahale etmesine izin verilmemiştir.⁵¹ Böylece birey ile devlet arasında ve birey ile nefsi istekleri arasında hassas bir denge kurulmuştur.⁵²

İslam'ın geldiği çağda gerek Hz. Peygamber gerekse müslümanlar yaşanan ekonomik hayatın tamamen dışına çıkmamış ve ona alternatif yeni bir sistem getirmemişlerdir. İslam o günkü ekonomik hayatı bütünüyle değiştirmek ve yeni bir ekonomik sistem getirmek yerine, fakir ve muhtaçların ezilmesini önlemek, her türlü aldatma ve haksız kazanca mani olmak üzere faiz yasağını; sosyal adaletin sağlanması için zekât, sadaka ve karz-ı hasen müesseselerini getirmek gibi bazı düzenlemeler yapmıştır. Yani İslam'ın ruhuna aykırı olmayıp örf ve adet gereği süregelen ticari faaliyetler kabul edilmiş, o günkü ticarete kullanılan para birimleri değiştirilmemiş ve bu paralar, nisab gibi bazı dinî hükümlerin tespitinde esas alınmıştır. Bu durum, İslam'ın örf ile piyasadaki mevcut işleyişten tamamen bağımsız yepyeni bir ekonomik sistem getirmediğini göstermektedir. Ortaya koyduğu hükümlerle evrensel olan İslam; hak, adil dağılım, yardım gibi ilkeler üzerinden hareketle mevcut sosyal yapıya istikamet vermiştir.

3.3. İslam Açısından Ekonomik Gücün Önemi ve Gerekliliği

Bazı anlayış ve inanışların ileri sürdüğü gibi fakirlik kutsal bir olgu değildir. Aksine İslam'a göre fakirlik mücadele edilmesi gereken bir sorundur. Zira Hz. Peygamber fakirlikten yani insanlara muhtaç olup el açmaktan Allah'a sığınmış ve etrafındaki fakirleri gözetip kollamak suretiyle fakirlikle mücadele etmiştir.⁵³ Allah, zenginliği yani kimseye muhtaç olmamayı bir nimet olarak saymış ve Peygamberine hitaben şöyle buyurmuştur: "*Seni, muhtaç bulup da zengin kılmadı mı?*".⁵⁴

⁵⁰ Tirmizî, "Kıyame", 1.

⁵¹ Devlet eliyle fiyatların takdir edilmesi ve belli bir sınırlama getirilmesi anlamındaki narh'ın hükmü hususunda fıkıh âlimleri farklı görüşler ileri sürmüştür. Normal işleyen piyasa şartlarında narh koymayı Hanefiler tahrimen mekruh, diğerleri haram olarak niteler. Bkz. Cengiz Kallek, "Narh" **DİA**, XXXII, 387.

⁵² Servet Armağan, **İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler**, 8. bs. Ankara, DİB yayınları, 2015, s.178

⁵³ Yusuf el-Karadâvî, **Müşkületu'l fakr ve keyfe âleceha'l-İslam**, 9. bs., Beyrut, Müessesetu'r-risale, 1991, s.13.

⁵⁴ Duha, 93/8.

Yüce Allah, bu dünyada “Rahman” sıfatıyla inanan-inanmayan veya müslim-gayrimüslim herkese sebepler çerçevesinde takdir ettiği ölçüde rızık vermektedir. Bu gerçek Kuran’da şöyle ifade edilmiştir: “*Rabbinin lütfundan her birine; onlara da, bunlara da veririz. Rabbinin lütfu (hiç kimseye) yasaklanmış değildir*”.⁵⁵ Zira dünyadaki imtihan sırrı zaten bunu gerekli kılmaktadır. Ancak Allah, insanlardan malı meşru yoldan kazanıp meşru yerlere harcamayı istemiştir. Nitekim bir ayette malı harcama ile tehlike karşılıklı olarak şöyle zikredilmiştir: “*(Mallarınızı) Allah yolunda harcadığınız. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın*”.⁵⁶ Demek ki malı doğru yerlere harcamayanlar, yoldan çıkmış ve kendilerini tehlikeye atmış olurlar. Hz. Peygamber, iyi malın iyi kişilerin elinde olmasını temenni etmiş ve böylece erdemli müminleri mala sahip olmaya teşvik etmiştir.⁵⁷

Hal böyleyken günümüzde müslümanların birçok alanda gerilemesi ve Amerika ile Avrupa’nın İslam dünyası karşısında ilerlemesi ve hâkimiyet kurması, bilim, teknik ve ekonomik güçle olmuştur. 1789’da gerçekleştirilen Fransız devrimi aslında işçi ve emeğin devrimidir. Dünya hayatı, sünnetullah dediğimiz sebep-sonuç, emek-kazanç ilkeleri etrafında şekillenmektedir. İlk müslümanların peyderpey gelen dinî, kültürel ve ekonomik üstünlükleri, temelde inanç gücü ve bu inancın bir gereği olan emek ve gayretlerinin sonucudur. Onlar her alanda çok çalışmış ve bu çalışma sayesinde üstünlük elde etmişlerdi. Bugün ise İslam dünyasının ekonomi ve diğer alanlarda geri kalmış olmasını inanç ile emek zafiyetine bağlamak doğru bir tespit olacaktır.

İslam’ın mal, mülkiyet ve ilkesel olarak ekonomi anlayışını açıkladıktan sonra bir mukayese yapmak üzere günümüzde bazı din veya ideolojilerin mal, mülkiyet ve ekonomi anlayışlarını ana hatlarıyla açıklamakta yarar görmekteyiz.

⁵⁵ İsra, 17/20.

⁵⁶ Bakara, 2/195.

⁵⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XXIX, s. 298: “*İyi bir malın salih bir kişinin elinde bulunması ne güzeldir!*”. Hz. Peygamber bu sözü, Amr b. el-Âs’ı bir savaşa gönderirken ona: “*Seni bir orduya karşı savaşmak üzere göndermek istiyorum, bunun sonunda Allah sana ganimet lütfedecek ve ben de sana iyi bir mal vereceğim*” der. Bu teklif karşısında Amr b. el-Âs, şu cevabı verir: “Ben mal elde etmek için Müslüman olmadım; ben İslam’ı sevdiğim için ve Allah’ın elçisiyle beraber olmak için Müslüman oldum”. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Ey Amr, iyi bir malın salih bir adamın elinde olması ne güzeldir!*” buyurmuştur.

3.4. Günümüzdeki Bazı Din ve İdeolojilerin Mal ve Ekonomi Anlayışları

3.4.1. Yahudilik ve Hristiyanlıkta Mal ve Mülkiyet

Semavî dinlerin temel ilke ve esaslarının aynı olduğu ve tarihi süreç içerisinde itikadî, ahlakî ve sosyal açılardan tahrif edildiğinden ötürü yeni bir peygamberin yeni bir ilahi hitapla gönderildiği bilinmektedir. Nitekim semavî dinlerden olan Yahudilik ve Hristiyanlığın diğer alanlarda olduğu gibi mal ve servet konusunda da yozlaştırılıp tahrif edildiğini Kuran-ı Kerim ayetlerinden okuyabiliyoruz. Buna örnek vermek gerekirse Yahudiler, Medine’de peşi sıra inen ayetlerle alay ediyor ve Allah’a karşı birtakım ithamlarda bulunuyorlardı. Âl-i İmrân suresinde söz konusu yapıldığı üzere: *“Allah’ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bu durumun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! Bu durum kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Allah, “Allah fakirdir, biz zenginiz” diyenlerin sözünü elbette duydu”*.⁵⁸ Nitekim paylaşmayı emreden, faizi yasaklayan ve karz-ı hasen (faizsiz borç) vermeyi emreden ayetler inince Yahudi bilginleri, “Allah fakir mi ki Allah’a borç verelim. Evet, Allah fakir biz zenginiz” diyorlardı.⁵⁹

Medine’de Yahudi ileri gelenleri, kendilerinden haksız kazanç ve sömürden sakınmaları, aksine infak yapmaları istenince veya bir dönem malları azalıp ufak bir mali kriz yaşayınca veya Hz. Peygamberi ve beraberindekileri fakirlik içinde görünce Allah’ın elinin bağlı yani Allah’ın cimri olduğunu dillerine doladılar.⁶⁰

Yahudilerin Allah’a verdikleri ahdi bozdukları birçok yerde vurgulanmıştır. İtikadi ve ahlaki olan diğer ahitlerin yanı sıra zekâtı vermeleri, anneye babaya, yakın akrabaya, yetimlere ve yoksullara iyilik etmeleri, kan dökmemeleri, birbirlerini yurtlarından çıkarmamaları konusunda onlardan söz alınmıştı. Fakat Yahudiler, verdikleri sözü yerine getirmemiş, ahitlerini bozmuş ve bunu alışkanlık haline getirmişlerdir.⁶¹ Yahudilerin dünya hayatına çok düşkün oldukları, haram yoldan kazanç sağladıkları, ahirete karşılık dünya hayatını satın aldıkları ve çok yaşamayı arzuladıkları belirtilmektedir.⁶²

⁵⁸ Âli İmran 3/180-181.

⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân an Te’vili âyi’l-Kurân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire, Dâru hecer, 2001, VI, 270, 278, 280.

⁶⁰ Bkz. Mâide, 5/64: *“Yahudiler, “Allah’ın eli bağlıdır” dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir”*.

⁶¹ Bakara, 2/64; Maide, 5/12, 13.

⁶² Bakara, 2/86, 96.

Faizli alışverişler normalde Yahudiler arasında yasaklanmışken tarih boyunca faizli alışverişlerin başını Yahudiler çekmişlerdir. Kendi içlerinde faizin yasak fakat Yahudi olmayanlarla faizli işlemlerin helal hatta yabancıları boyunduruk altına almak için faizin gerekli bir yöntem olduğuna inanmışlardır. Bugün dahi büyük ölçüde dünya bankalarının ve dünya borsasının Yahudilerin tekelinde olduğu görülmektedir. Ayrıca çok eski zamanlardan beri Yahudi dışı köle ticaretini de yaygın bir şekilde yürütmüşlerdir.⁶³

Yahudilik ve Hristiyanlık adına birçok araştırma yapılmasına rağmen bu dinlerdeki infak etme ve zekât vermekle kimlerin yükümlü olduğuna, zekâtın kimlere ve ne oranlarda verilmesi gerektiğine dair yeterli bilgi bulunamamaktadır. Bazı tefsir kitaplarında mallarının dörtte birini infak etmeleri emredilmişti şeklinde izahlar yapılmıştır. Bazı araştırmacılar Yahudilerde zekât mallarının Beytü'l-makdis'deki zekât sandığına koyulduğunu ve bu gelirlerin onda birinin Harun ailesine tahsis edildiğini, altmışta birinin din adamlarına verildiğini, bir kısmının da Beytü'l-makdis'e gelen ziyaretçilerin ağırlandığında kullanıldığını tespit etmişlerdir. Fakat Hicaz bölgesindeki Yahudilerin zekât ve infak müessesesini tamamen kaldırdıkları ifade edilmektedir.⁶⁴ Diğer taraftan Yahudilik ve Hristiyanlık'ta gerek dini gerek ailevî ve sınıfsal tekelleşme olduğunu görüyoruz. Yani peygamber soyundan olduğu gerekçesiyle bazı ailelere, dini temsil ettiği için veraset yoluyla bazı din adamlarına vazifelerini yapmasalar da gelir bağlanmış ve artık din ve mukaddesat bir istismar aracı olarak kullanılmış ve bu alanda tekelleşmeye gidilmiştir. Nihayet fakir ve yoksullar, zekât, sadaka ve yardımların adresi olmaktan çıkmış ve bu gelirlerin tek adresi peygamberlik kanı taşıyan aileler ve din temsilcileri olmuştur.⁶⁵ Bu durum Kuran'da şöyle ifade edilmiştir: *“Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele”*.⁶⁶

Bu uygulamalara karşı olarak İslam, tüm bu ayrıcalıkları ve tekelleşmeyi yıkmış ve Hz. Peygamber, “Sadaka bize helal değildir”⁶⁷ demek suretiyle peygamber ailesi olan Haşimoğulları ile Muttaliboğullarına zekât almayı haram kılmış ve bu konuda torununun ağzına aldığı bir hurma tanesi için de zerre kadar taviz vermemiştir.⁶⁸

Günümüz Yahudi ve Hristiyan anlayışını ilahi hitabın değil kapitalist sistemin belirlediğini söylemek yanlış olmaz. Nitekim bazı düşünürler, daha da ileriye giderek

⁶³ Reca Abdulhamid Urabi, *Sifrü't-tarihi'l-Yahudi*, Dımaşk, Daru'l-evail, 2004, s. 472.

⁶⁴ Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *el-Erkânü'l-Erbâa mukâreneten ma'ad-diyânâti'l-uhra*, Daru'l-kütübi'l-islamiyye, y.y. t.y. s. 128, 129.

⁶⁵ Nedvî, *el-Erkânü'l-Erbâa mukâreneten ma'ad-diyânâti'l-uhra*, s. 128, 129.

⁶⁶ Tevbe, 9/34.

⁶⁷ Müslim, “Zekât” 50; Ebu Davud, “Zekât” 29.

⁶⁸ Müslim, “Zekât” 50.

Avrupa'nın bugünkü dininin Hristiyanlık değil materyalizm olduğunu söylemekten çekinmemişlerdir.⁶⁹

3.4.2. Kapitalizm veya Materyalizm'in Mal ve Mülkiyet Anlayışı

Kapitalizm, sermaye anlamındaki "kapital" sözcüğünden türemiştir. Kapitalizmi şöyle tanımlamak mümkündür: "Bireylerin veya gurupların sermaye veya üretken kaynakların özel mülkiyetine sahip oldukları ve diledikleri gibi kullanabildikleri bir ekonomik örgütlenmedir".⁷⁰ Bir diğer ifadeyle kapitalizm, büyük bir oranda kar kazanmak amacıyla üretime ve meta ile hizmetlerin mübadelesine yönelik özel mülkiyete ve sermaye kullanımına dayanan ekonomik bir sistemdir. Kapitalizm, Avrupa'da doğmuş ve oradan Japonya ile diğer bölgelere yayılarak feodalizm veya ortaçağ ekonomisi diyebileceğimiz bir kurumsal düzenin yerine geçmiş bir sistemdir.⁷¹

Kapitalizmin yükselme nedenlerine bakacak olursak birinci derecede sömürgeleştirmenin, Avrupa ekonomisinin dönüşmesine çok büyük bir katkı sağladığını söyleyebiliriz. Ayrıca göçler, yeni yerlere yerleşmeler ve askeri harcamalar ile işçilerin ücretlerindeki ve malların fiyatlarındaki dengesizlik daha fazla kar oranına ve daha hızlı sermaye birikimine yol açarak dünyada kapitalist düzeni zirvelere taşımıştır.⁷²

Kapitalizm veya materyalizmin İslam'ın genel ekonomi anlayışıyla ters düşen yönlerine odaklanmamız gerekirse, İslam'da emek-ücret dengesi varken kapitalist sektörde kârın çoğu imalattan ziyade ticaret ve finanstan gelmektedir. Bu sistemde üretici fazla kazanıp ilerleyemez ve sermaye sahipleri diledikleri gibi fiyatlarla oynayıp servetlerine servet katarlar. Bu nedenle küçük üreticiler, kapitalizmin giderek eriyen bir sınıfıdır. Kapitalizm ekseriyetle asıl üretici ve işçinin emeğini sömürmeye dayanan bir sistemdir.⁷³ Ayrıca kapitalizmin vazgeçilmez ana esaslarından birisi faizdir. Kapitalist, üretim sürecini sorunsuz bir şekilde yürütebilmek için sıcak paraya, nakdi sermayeye muhtaçtır. Bu nedenle çoğu zaman

⁶⁹ Nedvi, **Mâzâ hasire'l-âlem bi'nhitâti'l-müslimîn**, thk. Abdulmacid el-Gavri, Dimaşk, Daru ibn kesir, 2008, s. 259.

⁷⁰ Nalan Ölmezoğulları, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, 5. bs., Bursa, Ezgi Kitabevi, 2008, s. 25, 26.

⁷¹ David S. Landes, **Kapitalizmin Doğuşu**, Çev. Sülayman Gündüz, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s.7.

⁷² David S. Landes, **Kapitalizmin Doğuşu**, s.11, 13.

⁷³ Korkut Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969, s. 29, 37.

para piyasasına borçlanır ve bankalardan veya bankerlerden aldığı faizli parayı öderken aradaki faizi yine üreticiden çıkarmak zorunda kalır.⁷⁴

Özetle arazi ve servet dağılımındaki dengesizlik, emek-ücret dengesizliği, fırsat eşitliğinin bulunmaması, sermaye biriktirip kullanmada sınırsız özgürlük, sınıflar arasındaki uçurum, çalışma sistemindeki bozukluk ve faizli işlemler nedeniyle İslam ile kapitalizm birbirine karşıt sistemlerdir.

3.4.3. Sosyalizmin Mal ve Mülkiyet anlayışı

Sosyalist düşünce çok eskilere dayanmakla birlikte sosyalizm sözcüğü 19. yüzyıl Avrupa'sındaki işçi hareketleriyle birlikte doğmuştur. Sosyalist düşünce, kapitalizme ve liberalizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Genel olarak “üretim araçlarında özel mülkiyet yerine toplumsal mülkiyeti ve insanın insanı sömürmesini önlemeyi amaçlayan bir düşünce sistemi” olduğu söylenebilir.⁷⁵ Sosyalistler, kapitalizmin adaletsiz ve acımasız bir toplum oluşturduğu, düşük ücrete ve işsizliğe yol açtığı, gelir ve servet eşitsizliği yarattığı, toplumu işçi-işveren, toprak sahibi-kiracı gibi aralarında çıkar çatışmaları bulunan sınıflara böldüğü gerekçeleriyle kapitalizme karşı çıkmışlardır. Kapitalizmin teorik olarak sistemli bir eleştirisi Karl Marx tarafından yapılmıştır.⁷⁶

Sosyalist düşünceyi savunanlar, kitlelerin durumlarını iyileştirmek için kolektif faaliyetlerden ve kamu mülkiyetinden yana olmuşlardır. Bu sisteme göre üretim araçlarının mülkiyeti kolektif, tüketim mallarının mülkiyeti ise özel olmalıdır. Sosyalizm savunucuları başta kapitalizmin sömürü düzenine karşı çıkarken sonraları bireyler arası mutlak eşitlik olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu kapsamda devlet işlerinin yönetimine bütün emekçilerin katılması ve memur maaşlarının ortalama işçi ücretlerinin düzeyini aşmaması gibi fikirler ortaya atılmıştır.⁷⁷ Çalışan-çalışmayan, üreten-üretmeyen, engelli-engelsiz herkese eşit paylaşım fikri sosyalizmin en önemli açmazlarından biridir. Zira tembellik edip çalışmayan ve yeteneği olduğu halde bir şey üretmeyen, çalışıp üreten kişinin malına ortak olması ve onunla eşit paylaşım maruz kalması İslam açısından adaletsizliktir.⁷⁸

Sosyalizmin söz konusu ideolojiler arasında sömürü sistemine karşı çıkma ve paylaşım fikri noktasında İslam'a en yakın bir düşünce sistemi olduğunu

⁷⁴ Korkut Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı**, s. 41.

⁷⁵ Nalan Ölmezoğulları, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, s. 129, 130; Korkut Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı**, s. 213.

⁷⁶ Karl Marx, **Kapital**, Çev. Mehmet Selik, Ankara, Sol yayınları, I, 11-14.

⁷⁷ Korkut Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı**, s. 216.

⁷⁸ Muhammed Bakır Sadr, **İktisaduna**, 20. bs., Beyrut, Daru't-taaruf, 1987, s. 151.

görmekteyiz. Hatta zaman zaman birbiriyle örtüşen söylemlerle karşılaşilmektedir. Buradan hareketle İslam dünyasındaki bazı sosyalizm savunucuları, Ebu Zer gibi bazı tarihi şahsiyetleri de örnek göstererek İslam ile Sosyalizmi özdeşleştirmeye çalışmışlardır. 1950’li yıllarda *İştirâkiyyetü’l-İslam* (İslam Sosyalizmi) adlı kitabını neşreden Mustafa es-Sibâî, tarih boyunca peygamberlerin ve ıslahatçıların haksızlıkları kaldırıp sosyal adaleti hâkim kılma mücadelesi verdiklerini ve günümüzde bunun adının sosyalizm olduğunu savunmuştur.⁷⁹ İslam ile Sosyalizmin ortak yönlerinin olması gayet tabiidir ancak tümüyle aynı sistemler olduğu iddiasının ne reel ne de tarihi bir gerçekliği yoktur. Zira sosyalizm fikri, sabit kalmayıp sürekli değişime sahne olmuştur. Oysaki mal ve mülkiyet konusunda İslam’ın genel geçer ilkeleri vardır ve İslam, mutlak eşitliği değil adaleti, emek-ücret dengesini, üretim paylaşma fikrini benimsemektedir.

3.4.4. Komünizmin Mal ve Mülkiyet düşüncesi

Komünizm, tüm alanlarda özel mülkiyeti kaldıran, her türlü üretim ve gelirin merkezi otorite tarafından toplumdaki bireylere ihtiyaçları oranında dağıtılmasını öngören bir sistemdir.⁸⁰ Komünizm düşüncesini genel olarak tanımlamak gerekirse adeta köle bir toplum inşa etmeyi hedefleyen bir sistem olduğunu söyleyebiliriz.

Komünizm, sosyalizmin ileri bir aşaması olarak görülmüştür. Karl Marx gibi önemli sosyalizm savunucuları sosyalizmi, komünizme bir geçiş evresi olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü Marx’a göre sınıf çatışmasının ve bir sınıfın egemenliğinden kurtuluş ancak komünizm sistemiyle olabilecektir. Yine ona göre geleceğin toplumunda para ortadan kalkacak, herkes topluma yeteneği ölçüsünde katkıda bulunup ihtiyaçları için gerektiği ölçüde pay alacaktır.⁸¹

Komünizmi genel olarak değerlendirdiğimizde bu sistemin ne fitratla ne de reel hayatla asla bağdaşmadığını ve bağdaşamayacağını görüyoruz. Dolayısıyla bu sistemin, akıl ve fitrat dini olan İslam’la da bağdaşamayacağı açıktır.

⁷⁹ Mustafa es-Sibâî, *İştirâkiyyetü’l-İslam*, 3. bs. Dimaşk, y.y., 1960, s. 6.

⁸⁰ Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 6. bs., Ankara, Adres Yayınları, 2005, s.247.

⁸¹ Nalan Ölmezoğulları, *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*, s. 150, 151.

4. İHTİYAÇ KAVRAMI VE SINIRLARI

4.1. İhtiyacın Tanımı

İhtiyaç kavramı, her konu ile bağlantılı olup oldukça geniş bir kavramdır. Bu kavram hem sosyal bilimlerde hem de fıkıhta birbirine yakın anlamlarda kullanılmaktadır. İhtiyacın sınırları kişi, zaman ve mekâna göre değişkenlik arz etse de genel olarak ihtiyacı şöyle tanımlamak mümkündür: “Allah’ın helal kıldığı şeylerden olması kaydıyla hayatı yaşanılır kılan, yokluğu halinde sıkıntı ve zorluk çekilen her türlü araç gereç ve işlerdir”.⁸² Dolayısıyla dinen yasaklanan şeyler ile zevk için nefsin gelişigüzel arzuladığı şeyler ihtiyaç olarak değerlendirilemez.

Allah insanları birbirine muhtaç bir şekilde yaratmıştır. Büyük-küçük, kadın-erkek, zengin-fakir her sınıftan insan birbirine muhtaç ve birbiri için gereklidir. İslam’ın vazetmiş olduğu hükümlerin temel gayelerinden birisi her türlü ihtiyacı karşılayarak toplumda sosyal adaleti hakim kılmaktır.

4.2. Fakir ve Miskin

İhtiyaç sahibi kişileri ifade eden en önemli iki kavram fakir ile miskindir. Dilbilimcilerden bazıları bu iki kelimeyi aynı anlamda kullanırken bazıları birbirinden farklı anlamlarda kullanmıştır. İslam hukukçuları da dilbilimciler gibi bu kavramlar konusunda bir anlam birliğine varamamışlardır. Zira kendilerine zekât verilecek sekiz sınıfın sayıldığı ayette (Tevbe 9/60) hem fakirlere hem de miskinlere yer verilmesi hukukçuları hayli meşgul etmiştir. Ayette zekât verilmesi gereken ve ayrı ayrı sayılan bu iki sınıftan hangisinin daha muhtaç durumda olduğu tartışılmıştır.⁸³

Fakir, ihtiyaç anlamındaki “f-k-r” kökünden türetilmiş bir sıfattır ve muhtaç demektir. Miskin, “s-k-n” kökünden türetilmiş mübalağa kalıbında bir sıfattır ve hareketin karşıtı olan sakinlik ve durgunluk demektir. Ebu Amr b. Alâ’ya göre fakir, “yiyeceği olan”, miskin “hiçbir şeyi olmayan” demektir.⁸⁴ Buna göre miskin durumunu fakirden daha kötüdür. Fakat Seâlibî ve daha başkaları, bunun aksini iddia ederek fakirin miskininden daha kötü durumda olduğunu söylemiştir. Dilbilimcilerden bazıları fakir ile miskin arasındaki farkın, ihtiyacın şiddeti açısından değil,

⁸² Rahmi Yaran, *İslam Fıkıhında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması*, İstanbul, İFAV yayınları, 2007, s. 40-41.

⁸³ Rahmi Yaran, *İslam Fıkıhında İhtiyaç Kavramı*, s. 55.

⁸⁴ Rahmi Yaran, *İslam Fıkıhında İhtiyaç Kavramı*, s. 54.

başkalarından isteyip istememe şeklinde bir farkın olduğunu öne sürmüşlerdir. Onlara göre muhtaç olduğu halde başkalarından bir şey istemeyene fakir, isteyen ve dilenenlere miskin denir. Bazıları fakir ile omurga anlamındaki “fekara” kelimesi arasında irtibat kurar ve ihtiyaçlar muhtaç olanın adeta omurgasını kırdığı için ona fakir dendiğini söyler.⁸⁵

Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşe göre fakir “geliri giderini karşılayamayacak derecede az olan”, miskin ise “hiçbir varlığı veya geliri olmayana” denir.⁸⁶ Maliki mezhebine göre fakir iâşesine yetmeyecek kadar az miktarda şeye sahip olan, miskin ise fakirden daha zor durumda olandır.⁸⁷ Görüldüğü üzere Hanefî ile Maliki mezheplerinde miskin, fakirden daha çok muhtaç durumda olan kişiye denilmektedir.

İmam Şâfiî, fakir ile miskini şöyle tanımlar: “Fakir, malı olmayan veya kendisine mal kazandırabilecek herhangi bir mesleği olmayan kimsedir. Engelli olup olmaması, isteyip istememesi arasında bir fark yoktur. Miskin, malı veya herhangi bir mesleği olup da bunlarla ihtiyacını karşılayamayan kimsedir. İsteyip istememesi arasında bir fark yoktur”.⁸⁸ Dolayısıyla ona göre fakir, miskinden daha muhtaç durumda olan kimseye denir.

Şafii mezhebinde bir insan fiilen çalışmayıp potansiyel olarak çalışabilecek ve kazandığı ile ihtiyacını giderebilecek imkân ve yeteneğe sahipse, böyle birisi fakir sayılmaz ve ona zekât verilmez. Ne var ki bu hüküm, yaptığı işin kendisine layık olması, normalden ağır ve meşakkatli olmaması, ona iş verecek kişi ve kurumların bulunması gibi şartlara bağlanmıştır. Ancak dini ilimler veya onlara yardımcı ilimlerle meşgul olanlar bundan istisna edilmiştir. Bunun gerekçesi, dini ilimleri tahsil etmek farz-ı kifayedir ve bu tahsilin faydası şahsi değil kamuya yöneliktir şeklinde belirtilmiştir.⁸⁹

Fakir ile miskin kelimelerinin birinde ihtiyaç, birinde sükûnet, sakinlik ve hareketsizlik manası vardır. Bu açıdan bakıldığında fakir ile miskinden hangisinin daha muhtaç olduğunu mutlak manada genelleştirmek gereksizdir. Bu isimlendirme ihtiyacın şiddeti ile ilgili bir derecelendirme ifade etmekten ziyade farklı açılardan bakışı temsil etmektedir.⁹⁰

⁸⁵ Rahmi Yaran, **İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı**, s. 54.

⁸⁶ Kâsânî, **Bedâiu’s-sanâi fi tertibi’s-şerâi**, Beyrut, Daru’l-kutubi’l-ilmiyye, 1986, II, 43.

⁸⁷ İbn Rüşd, **Bidayetü’l-müctehid ve nihayetü’l-muktesid**, thk. Ebu Evs Yusuf, Lübnan, Beytü’l-efkâr ed-devliyye, 2009, s. 317.

⁸⁸ İmam Şâfiî, **el-Üm**, thk. Hassan Abdülmennan, Ürdün, Beytü’l-efkâr ed-devliyye, t.y. s. 282.

⁸⁹ Rahmi Yaran, **İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı**, s. 57.

⁹⁰ Rahmi Yaran, **İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı**, s. 58.

4.3. Temel İhtiyaçlar (Havâic-i asliye)

İhtiyaçların sınırlarının tespiti ve bunların meşruiyet çerçevesinde nasıl karşılanacağı konusunda İslam dini, her şeyde olduğu gibi mutedil bir yol izlemiştir. Yani İslam, insanların ne meşakkat ve zorluğa düşmesini ne de israf ve taşkınlığa savrulmasını ister. Aksine herkesin ihtiyaçlarının karşılandığı yeterli ve dengeli bir hayatı hedefler.

İnsanın maddi ve manevi, sosyolojik ve psikolojik olmak üzere çok çeşitli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar, herkese yönelik standart olacak şekilde sınırlandırılmaz; bilakis kişilere, zamanlara ve mekânlara göre değişkenlik arz edebilir. Beslenme, giyinme ve barınma gibi kesintisiz temel ihtiyaçlar olduğu gibi eğitim, sağlık ve cinsellik gibi geçici ihtiyaçlar da vardır.

Daha genel anlamda ihtiyaçlar “zarurî”, “hâcî” ve “tahsini” olmak üzere yukarıdan aşağıya doğru birtakım derecelere tabidir.⁹¹ Malî anlamdaki temel ihtiyaçlara bakacak olursak bir malın temel ihtiyaçtan sayılmasında kullanılan en temel ölçüt, o malın kişinin sağlık ve güvenlik içinde yaşamasını temin eden bir özellik taşımasıdır. Bundan dolayı açlığı giderecek kadar yiyecek, avret yerlerini örtecek ve sıcağa-soğuğa karşı koruyacak elbiseler, güvenli bir barınak temel ihtiyaçların asgarisi olarak görülmektedir. Bunların yanı sıra daha farklı ihtiyaçlar, İslam hukukçuları arasında tartışma konusu yapılmıştır.

4.3.1. Beslenme İhtiyacı

Beslenme ihtiyacı, sağlığın da teminatı olduğundan en önemli zarurî ihtiyaçlardan kabul edilmektedir. Beslenme ihtiyacı, rızık kavramıyla ifade edilir ve İslam inancına göre rızık veren Allah’tır. Zira Kuran-ı Kerim’de yüce Allah: “*Yeryüzünde can taşıyan hiçbir canlı yoktur ki rızık Allah’a ait olmasın*”⁹² buyurmaktadır. Yani bir canlıyı yaratan Allah, o canlının kendi hayatını sürdürebilmesi için besleneceği şeyleri de yaratmış ve onlardan yararlanma imkânı vermiştir.

Öncelikle bu ihtiyacın temini için İslam, nafaka mükellefiyeti getirmiştir. Koca, karısına; baba evlatlarına veya yetişkin evlatlar, ebeveynlerine bakmakla mükellef kılınmışlardır.

⁹¹ Şâtıbbî, **el-Muvâfakât**, thk, Meşhur b. Hasan, Suud, Daru İbn Affan 1997, II, 17.

⁹² Hûd, 11/6.

4.3.2. Giyinme İhtiyacı

Vücutta belli yerlerin örtülmesi Allah'ın bir emri olmasının yanı sıra fitrî bir ihtiyaçtır. Diğer taraftan yazın sıcağından, kışın soğuğundan koruyacak şekilde giysiler temin etmek herkes için zarurî bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın asgari ölçülerde karşılanması gerekmektedir.

Kuran-ı Kerim, kadın olsun erkek olsun insanın avret sayılan yerlerini örtecek şekilde giyinmesini emretmiş fakat giyim tarzına müdahale etmemiştir.⁹³ Özellikle karşı cinslerin birbirine karşı örtünmeleri emredilmiş ve örtünme, iffetin bir alameti olarak ortaya konmuştur.⁹⁴

4.3.3. Barınma İhtiyacı

Beşeri ihtiyaçları karşılamak, mahremiyeti sağlamak, dinlenmek ve sıcağa-soğuğa karşı korunmak için en temel ihtiyaçlardan birisi de barınacak bir meskene sahip olmaktır.⁹⁵

Hız. Peygamber, herkesin sahip olması gereken temel ihtiyaçları sayarken bunlardan birinin de barınılacak bir ev olduğunu belirtmiştir.⁹⁶

Bu temel ihtiyaçların ölçüsü kişilerin statü ve içinde yaşadıkları örf ve adetlere göre değişebilmektedir. Günümüz ihtiyaç ve şartlarına bakarak sağlıklı bir yaşamın gereği olarak eğitim ve tedavi giderlerini de temel ihtiyaçlardan saymak mümkündür. Zira âyet ve hadislere baktığımızda temel ihtiyaçların karşılanmasında ölçünün örf ve şekillenmesi gerektiğini anlıyoruz.⁹⁷

⁹³ Bkz. Âraf, 7/26: "Ey âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik (yarattık). Takva elbisesi, işte bu daha hayırlıdır. Bunlar Allahın ayetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar"

⁹⁴ Bkz. Nûr, 24/30-31: "Mümin erkeklere söyle: gözlerini (harama) dikmesinler, ırzlarını da korusunlar. Bu kendileri için daha temiz bir davranıştır". "Mümin kadınlara da söyle: gözlerini (harama) dikmesinler, namuslarını korusunlar, görünürde olan kısımları müstesna ziynetlerini teşhir etmesinler, başörtülerini yakalarının üzerini kapatacak şekilde örtsünler"

⁹⁵ Bkz. Nahl, 16/80-81: "Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı ve sizin için davar derilerinden göç etme gününüz ile konaklama gününüzde kolayca taşıyacağınız evler meydana getirdi". "Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için barınaklar yarattı"

⁹⁶ Tirmizi, "Zühd", 23.

⁹⁷ Bakara, 2/233; Talak, 65/6; Müslim, "Hac", 19; Müslim, "Akziye", 4.

4.4. Zekât Nisabına Etkisi Bakımından Temel İhtiyaçlar

Temel ihtiyaçlar, kişinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin tabii gereksinimleri olduğundan zekât matrahı dışında tutulmuştur. Fıkıh kitaplarında temel ihtiyaçlar, zekât ve fitre vermekle mükellef olma ölçütlerini tespit etmek üzere ele alınmaktadır. Akrabaların birbirlerine karşı nafaka yükümlülüğü konusunda da öncelikle temel ihtiyaçların karşılanmış olma şartından söz edilir.

Kurân-ı Kerîm’de otuz kadar ayette zekâtтан, yetmişe yakın ayette infaktan söz edilmiş ancak hangi tür malların ne ölçüde zekâta tabi olacağı açıkça belirtilmemiştir. Fakat ayetlerde temel ihtiyaçları belirlemeye yönelik bazı ipuçlarının verildiğini görüyoruz. Örneğin “Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: ihtiyaç fazlasını (afv)”⁹⁸ mealindeki ayet dolaylı olarak temel ihtiyaçlara işaret etmektedir. Nitekim İbn Abbas ve pek çok müfessir, söz konusu ayette geçen “afv” kelimesini “ailenin temel ihtiyacından arta kalan” şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu ayetin yanı sıra, “*En iyi zekât, peşinden zenginlik bırakacak ölçüde verilir*”⁹⁹; “*Önce kendinden başla, kendi ihtiyacını gör, eğer bir şey artarsa onu ailene, yine artarsa akrabaya ver, yine artarsa bu durumda etrafında bulunan başkalarına ver*”¹⁰⁰; “*Müslümana atından ve kölesinden dolayı zekât yoktur*”¹⁰¹ mealindeki hadisler ve Hz. Peygamberin, malların zekât nisablarını bizzat belirtmesi, temel ihtiyaçtan sayılan malların zekâta tabi olmayacağı fikrinin esasını teşkil etmiştir.¹⁰²

Temel ihtiyaçlar, zekât fonundan yararlanabilmek için en önemli göstergedir. Zira zekâtın farz kılınmasının nedeni ihtiyaç sahiplerinin temel ihtiyaçlarını karşılamak ve ileri derecedeki yoksulluğu ortadan kaldırmaktır. Sadece temel ihtiyaçtan sayılan mallara sahip olmak zekât vermeyi gerektirmediği gibi zekât almaya da engel değildir. Dolayısıyla temel ihtiyaçlarını karşılayamayan veya nisab miktarından az mala sahip olup ihtiyaçlarını güçlükle karşılayabilen, geliri giderine denk olan kimse hukuken fakirdir ve zekât alma hakkına sahiptir.¹⁰³ Ayrıca zaruri ihtiyaçlarını karşılayamayan bir kimsenin en temel zaruri ihtiyaçlarını temin edinceye kadar dilenmesi câiz görülmüştür.¹⁰⁴

⁹⁸ Bakara, 2/219.

⁹⁹ Buhârî, “Zekât”, 18; “Nafakat”, 2.

¹⁰⁰ Müslim, “Zekât”, 13.

¹⁰¹ Buhârî, “Zekât”, 45; Müslim, “Zekât”, 2.

¹⁰² Orhan Çeker, “Havaic-i asliyye”, **DİA**, XVI, 504-505.

¹⁰³ Orhan Çeker, “Havaic-i asliyye”, **DİA**, XVI, 506.

¹⁰⁴ Müslim, “Zekât”, 36.

4.4.1. Hanefi Mezhebine Göre Temel İhtiyaçlar

Hanefi mezhebinin temel kaynaklarında zekât matrahına dâhil edilmeyen temel ihtiyaçlar şöyle sıralanmıştır: ödenmesi gereken borçlar, ikamet edilen evler, ev eşyaları, elbiseler, binek hayvanları, hizmetçi köleler, güvenlik ve avlanmak için kullanılan silahlar, kitaplar, sanat erbabı ile işverenlerin araç gereçleri. Bu mallar asli birer ihtiyaç olup artıcı (nâmi) özelliğe sahip olmadığı için zekât matrahı dışında tutulur ve zekât nisabı hesaplanırken bu mallar yok hükmünde sayılır.¹⁰⁵

Temel ihtiyaçlardan sayılan maddelerden biri de ödenmesi gereken borçlardır. Borçlu birisinin, mevcut malının borca tekabül eden kısmı düşülür ve zekât yükümlülüğünün doğmasında dikkate alınmaz.¹⁰⁶

Ayrıca mezhep içinde bazılarına göre ileriye dönük olarak bir aylık gıda, bazılarına göre bir yıllık gıda temel ihtiyaçlardan sayılmıştır. Bu son görüşü savunanlar, Hz. Peygamberin eşlerinin bir yıllık azığını stokladığına dair bir rivayete dayanmışlardır.¹⁰⁷ Dolayısıyla bir senelik gıda ihtiyacını stoklamış birinin zekât yükümlülüğünün tespitinde bu miktar, temel ihtiyaç olarak istisna edilecektir. Elbise için de aynı şey söz konusudur.

Hanefi mezhebine göre evlenmek, herkes için hatta malına hacir uygulanan kişiler için de temel ihtiyaçlardan kabul edilir. Mevcut parasıyla evlenmek istediği halde hacca gitmesi gereken biri, beldesindeki hacı adayları yola çıkarken şayet evlilik için bu parayı harcamamışsa öncelikle hacca gitmesi gerekir. Fakat evliliği ertelediği takdirde zina işlemekten endişe eden birisi, hacca gitmektense evliliğe öncelik vermesi gerektiğini savunanlar olmuştur.¹⁰⁸

Altın ve gümüş gibi para cinsinden olan şeylerin durumu mezhep içinde tartışmalıdır. İbn Melek'e (ö. 821/1418) göre söz konusu asli ihtiyaçları temin etmek üzere elde tutulan para, üzerinden yıllar da geçse zekâta konu olmadığından yok hükmündedir. Fakat Kâsânî (ö. 587/1191) ve İbn Nüceym'in de (ö. 970/1563) aralarında bulunduğu çoğunluğa göre altın ve gümüş paralar, yaratılışları itibariyle ticaret içindir. Bunların ticaret için elde tutulup tutulmama niyeti arasında hiçbir fark yoktur. Dolayısıyla ticarete niyet edilse de edilmese de, asli ihtiyaçları karşılamak

¹⁰⁵ Merginânî, *el-Hidâye şerhu bidayetü'l-mübtedi*, thk. Adnan Derviş, Beyrut, Daru'l-erkam, t.y., I, 118.

¹⁰⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, II, 48.

¹⁰⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, II, 48.

¹⁰⁸ Rahmi Yaran, *İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı*, s. 158-160.

için niyet edilse de edilmese de bunların zekâtını vermek gerekir.¹⁰⁹ Bu nedenle ziynet eşyası olarak kullanılan altın ve gümüşler de zekâta tabidir.

Borçlu veya iflas eden veya sefih birinin malına haciz konursa, böyle birinin söz konusu temel ihtiyaçlarına dokunulmaz ve bu kişinin temel ihtiyaçlarını kullanma hakkı devam eder. Bu haklar, alacaklıların haklarından da önceliklidir. Hatta örneğin hac farızası gibi Allah hakkı olan bazı yükümlülükleri yerine getirmesine izin verilir. Çünkü bunlar da asli ihtiyaçlardır.¹¹⁰

Değeri nisap miktarını aşan fakat geliri sahibinin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyen gayrimenkul sahiplerinin temel ihtiyaçlarını karşılamış sayılıp sayılmayacakları mezhep içinde ihtilafli bir konudur. İmam Muhammed ile Züfer'e göre böyle birisi temel ihtiyaçlarını karşılamış sayılmaz ve hatta zekât alabilir. İmam Ebu Hanife ile Ebu Yusuf'a göre potansiyel olarak temel ihtiyaçlarını karşılamış sayılır ve zekât alamaz.¹¹¹

4.4.2. Maliki Mezhebine Göre Temel İhtiyaçlar

İmam Malik'in ihtiyaçlar için belli bir sınır koymadığı ve bunun insanların durumuna, örf ve adetlerine göre değişeceğini söylediği nakledilmektedir. İmam Malik'in, menkul veya gayrimenkul olsun eldeki malın değerini esas aldığı anlaşılmaktadır. Yani kişinin oturduğu ev veya işlettiği arazi veya bindiği araç şayet satıldığı takdirde temel ihtiyaçlarına tekabül edecek değerdeyse bu kişi, zengin kabul edilir ve zekât alamaz. Fakat daha sonraki âlimler, temel ihtiyaçlar konusunda birtakım ölçüler koymuşlardır. Bunlar ev, ev eşyaları, yazlık ve kışlık giysiler, bir yıllık gıda, sanatkârların iş alet ve edevatları, ilim adamlarının kitapları, örf'e göre değişmekle birlikte binek hayvanı olarak belirtilmiştir. Fakat Hanefi mezhebinden farklı olarak bu temel ihtiyaçlara sahip olan kişi zengin sayılacağından nisap miktarı mala sahip olmasa da zekât alamaz.¹¹²

Söz konusu temel ihtiyaçlara sahip olan kişi, iflas edip borçlu duruma düşerse, elindeki bu malların kıymetine bakılır, lüks seviyede ve yüksek değerde ise mallar satılır, normal değerde bir barınak alınarak yıllık gıdası ile giysileri kendisine verilir; arta kalanı borçlara ödenir. Bu durumda olan birinin kitapları da temel ihtiyaç olmaktan çıkar ve satılır.¹¹³

¹⁰⁹ Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi**, II, 11; İbn Nüceym, **el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik**, thk. Zekeriyya Umeyrat, Beyrut, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997, II, 261.

¹¹⁰ Rahmi Yaran, **İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı**, s. 157.

¹¹¹ Rahmi Yaran, **İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı**, s. 157, 158.

¹¹² İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, s. 316; Rahmi Yaran, **İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı**, s. 160.

¹¹³ Rahmi Yaran, **İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı**, s. 161.

4.4.3. Şafî Mezhebine Göre Temel İhtiyaçlar

Şafî mezhebinde zekât yükümlülüğünün doğması için nisap miktarı malın bulunması ve üzerinden bir yılın geçmiş olma şartı aranır. Yani bu mezhepte zekât mükellefiyetinde ayrıca temel ihtiyaçlardan fazla olma gibi bir şart aranmaz. Zira zekât, zekâta konu olabilen tüm mallara terettüp eden bir mükellefiyettir. Temel ihtiyaçlara ayrıca sahip olsun veya olmasın, bir başkasına borçlu olsun veya olmasın her halükarda zekâta konu olan malların zekâtını vermek gerekir. Ev ve binek aracı gibi zekâta konu olmayan eşyalar varsa zaten bunlar nisap dışından tutulur. Bu nedenle borçlar, fiilen ödenmedikçe zekât yükümlülüğünden düşürülmez. Yani nisap hesaplanırken başkasına ödenmesi gereken borç fiilen ödenmemişse mevcut maldan düşürülmez.¹¹⁴ Fakat fitre, fitrat ve beden zekâtı olarak kabul edildiğinden bu konuda temel ihtiyaçlardan söz edilmektedir. Bu temel ihtiyaçların neler olduğu konusunda mezhep içinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Verilen fitrenin günlük gıda maddeleri, ev, hizmetçi ve bir takım elbiseden fazla olup olmaması konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Mezhep müçtehitlerinden Rafî (ö. 623/1226) ile Nevevî'nin (ö. 676/1277) tercih ettikleri görüşe göre fitre mükellefiyetinin doğması için söz konusu temel ihtiyaçlardan fazla olma şartı aranır. Ödenmesi gereken bir borcun temel ihtiyaç sayılıp sayılmaması da tartışmalıdır. Bazıları zekâta olduğu gibi fitrede de borçları dikkate almazken aralarında Nevevî'nin de bulunduğu bazıları borçların düşülmesi gerektiğini savunmuştur.¹¹⁵

Şafî mezhebine göre kadınlar için ziynet eşyası olarak kullanılan altın ve gümüşler, nisab hesaplamasında dikkate alınmazlar. Çünkü ziynet eşyaları, üzerindeki sanat nedeniyle nakit özelliğinden çıkmış ve kullanım eşyasına dönüşmüştür. Fakat ziynet eşyaları, birikim yapmak amacıyla alınır veya mutat sınırları aşacak derecede fazla olursa bunların da zekâta tabi olacağı ifade edilmiştir.¹¹⁶

4.4.4. Hanbelî Mezhebine Göre Temel İhtiyaçlar

Hanbelî mezhebinin kaynaklarında çeşitli konularda temel ihtiyaçlardan söz edilmiştir. Bu ihtiyaçlar; oturulacak ev, azık, binek ve hizmetçi şeklinde sıralanmıştır. Binek ile hizmetçinin temel ihtiyaçlardan sayılması için örfen yaygın olması veya kişisel bir ihtiyaç ve zaruret gibi kayıtlar düşülmüştür. Kişinin temel

¹¹⁴ Takiyuddin el-Husni, **Kifayetu'l-ahyar fi halli ğayeti'l-ihtisar**, thk: Hani el-Hac, el-Mektebetu't-tevfikiyye, y.y. t.y. s. 273-275.

¹¹⁵ Takiyuddin el-Husni, **Kifayetu'l-ahyar fi halli ğayeti'l-ihtisar**, s. 296-297.

¹¹⁶ Hatîb eş-Şirbînî, **Muġni'l-muhtâc**, thk, Muhammed Halil Aytani, Beyrut, Daru'l-marife, 1997, I, 577, 580; Orhan Çeker, "Havaic-i asliyye", **DİA**, XVI, 505.

ihtiyaçlarından başka bir malı veya geliri yoksa ödemesi gereken malî kefaretlar oruç kefareatine dönüşmektedir. Yani bu temel ihtiyaçlardan ödün verilmemektedir. Ancak temel ihtiyaçlar yüksek değerde olup değerinde satılarak orta ölçekte temel ihtiyaçlar temin edilebiliyorsa bu durumda kişi, malını satarak mali kefaretlerini ödemesi gerekmektedir.¹¹⁷

Hanbelî mezhebinde temel ihtiyaçların parasal değerinin elli dirhem veya bu kıymette altın olduğu ifade edilmektedir. Ahmet b. Hanbel'den rivayet edilen ve tercih edilen bir görüşe göre elli dirhem veya bu kıymette altına sahip olan¹¹⁸ kişi zengin sayılır ve zekât alamaz. Ayrıca parası olmasa da çalışarak veya ticaret yaparak veya gayrimenkul geliri elde ederek sürekli ihtiyacını karşılayabilen birisi de zengin sayılacağından zekât alamaz.¹¹⁹ Dolayısıyla temel ihtiyaçların; kişi, durum, örf ve adetlere göre değişebileceği ve öncelikle kişinin neye sahip olduğuna değil temel ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığına bakılması esas alınmıştır.

Hanbelî mezhebine göre borçlar da gıda ve ev gibi temel ihtiyaçlardan kabul edilmektedir. Dolayısıyla nisap miktarından düşürecek ölçüde borcu olan kişi, zekâtla yükümlü tutulmaz.¹²⁰

Hanbelî mezhebine göre fitrede nisap şartı aranmadığı gibi temel ihtiyaçlardan fazla olma şartı da aranmaz. Aranan tek şart bayram günü ve gecesinde kendisinin ve bakmakla yükümlü olduklarının yiyeceğinden fazla bir şeye sahip olmaktır. Çünkü fitre, şükür anlamında bedenın zekâtı olarak kabul edilir. Bu konuda Hz. Peygamberin: “*Küçük-büyük, hür-köle, zengin-fakir, erkek-kadın herkes adına bir sâ buğdayı fıtır sadakası olarak verin. Zengin olanınızı Allah arındırır. Fakir olanınıza Allah, onun vermiş olduğundan daha fazlasını verir*” sözü dayanak olarak alınmıştır.¹²¹

4.4.5. Zahiri Mezhebine Göre Temel İhtiyaçlar

İbn Hazm, diğer mezhep ve bazı bireysel görüş sahiplerinin belirledikleri temel ihtiyaç ile zenginlik sınırlamasına karşı çıkar ve bu konuda delil olarak zikredilen bazı hadisleri senet açısından tenkit eder. Ona göre ihtiyaç ve zenginliğin ne Kuran-ı Kerim’de ne de sünnet’te belli bir sınırı çizilmemiştir. İhtiyaç kişiden kişiye değişebilir. Mesela kişi nisap miktarı bir mala sahip olduğu halde bakmakla yükümlü

¹¹⁷ İbn Kudame, **el-Muğni**, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettah Muhammed, Kahire, Daru Hecer, 1987, IX, 559-560.

¹¹⁸ Ebu Davud, “Zekât”, 1626.

¹¹⁹ İbn Kudame, **el-Muğni**, IV, 118.

¹²⁰ İbn Kudame, **el-Muğni**, IV, 263.

¹²¹ İbn Kudame, **el-Muğni**, IV, 307.

olduğu kimseler çoksa böyle birine zekât dahi verilebilir. Dolayısıyla bu mezhebe göre temel ihtiyaçlar için belli bir sınır yoktur ve tek ölçü makul çerçevede muhtaçlıktır. Bu da kişi, yer ve zamana göre değişebilmektedir.¹²²

Zahiri mezhebine göre sadece zenginler zekât verme emrine muhatap olmadığı gibi sadece fakirler de zekât verilecek kişiler olarak gösterilmiş değildir. Bu konuda ihtiyaç ve emek esas alınmıştır. Zira Kuran’da zekât verilecek guruplar sıralanırken fakir ve miskinlerden sonra zekât memurları zikredilmiştir. Zekât memurları, zengin olsalar da zekât fonundan pay alırlar. Çünkü bu pay, sarf ettikleri emeğin karşılığıdır. Ayrıca bu fondan ihtiyaç sebebiyle borçluya, yolcuya ve bazı hikmetlere binaen müellefe-i kulûb’a da verilir. Bu gurupların normal şartlarda zengin olmaları bu hükmü değiştirmez. Aynı şekilde nisap miktarı mala sahip olduğu halde fakir ve miskin olanlardan da zekât alınır. Zekât onlardan alındığı halde şayet bakmakla yükümlü oldukları kimseler çoksa ve muhtaç durumdaysalar onlara fakir ve miskin sıfatıyla tekrar zekât verilebilir.¹²³

5. İSLAM’DA İHTİYACI GİDERME VE SOSYAL ADALETİ SAĞLAMA YÖNTEMLERİ

İslam’ın toplumsal ve bireysel ihtiyaçları karşılayıp sosyal adaleti sağlamaya dönük birçok yöntem belirlediğini görüyoruz. Bunları şöyle sıralayabiliriz: zekât, fitre, mali ceza ve kefaretlar, fidyeler, ganimetler. Bunları birer birer ele almadan önce İslam’ın geldiği çağda bunların alt yapısını oluşturan sosyal duruma genel olarak bakmakta yarar vardır.

Mekke döneminde Hz. Peygamber ve ona inanan müminler her türlü eza ve cefaya maruz kalıyordu. İnananların sayısı artıka Mekkeli müşriklerin baskı ve zulmü katlanıyordu. Nihayet Hz. Peygamber, güçsüz müslümanlara bir çıkış yolu gösterdi ve Habeşistan’a hicret etmelerini istedi. Müslümanların ilk hicretleri Osman b. Mazun öncülüğünde ardından Cafer b. Ebi Talib¹²⁴ öncülüğünde başlamış oldu. Daha sonra Mekkelilerin baskı ve zulmü iyice arttı ve müslümanlara Mekke yönetimi tarafından üç yıl sürecek olan ekonomik ve sosyal ambargo uygulandı. Müslümanlar için açlık ve sefalet yılları başlamıştı. Çocukların açlıktan kıvranıp ağlamaları

¹²² İbn Hazm, **el-Muhallâ bi'l-âsar**, thk. Abdulğaffâr el-Bendari, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, IV, 276.

¹²³ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IV, 279-280.

¹²⁴ Cafer b. Ebi Talib, Hebeşistan kralı Necaşinin huzurunda cehalet asrını tasvir edip İslam’ı tanıtırken şu noktalara da vurgu yapmıştır: “Allah resulü bize sila-i rahimde bulunmamızı, yetim malı yemememizi, namaz kılmamızı, zekât vermemizi ve oruç tutmamızı emretti”. Bu sözler, mutlak manada zekâtın veya infakın ilk yıllarda emredildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bkz. Nedvi, **es-Siratu n-Nebeviyye**, s. 115

uzaklardan duyulur hale gelmiş ve müslümanlar, hayatta kalabilmek için zaman zaman ağaç yaprakları yemek zorunda kalmışlardı.¹²⁵ İşte böylesi bir tablo karşısında Mekke yıllarında inen ayetler, yardım etmeyenleri, ihtiyaçlara cevap vermeyenleri ve açları doyurmayanları cehennemle tehdit ediyor ve gerçekten inananların infak etmeleri gerektiğini bildiriyordu.¹²⁶

Mekke sürecinde inen sadaka ve zekâta dair ayetlerden hareketle İslam'ın öncelik verdiği en temel konulardan birisinin sosyal adaleti sağlamak olduğunu ifade edebiliriz. İslam, sosyal adaleti herkes için temel bir hak olarak gördüğünden Hz. Peygamber, düşmanına dahi uygulanan ekonomik ambargoya izin vermemiştir. Nitekim Yemâme bölgesi, Mekke'nin taşrası ve buğday pazarıydı. Mekke'nin temel gıda ihtiyacı Yemâme'den karşılanırdı. Hanife oğullarının lideri Sümâme b. Üsâl müslüman olunca Mekke'ye buğday taşınmasını yasaklamıştı. Bunun üzerine Mekkeliler sıkıntı çekmeye başlayınca Hz. Peygambere mektup yazarak Sümâme'nin bu ambargoyu kaldırmasını talep ettiler. Hz. Peygamber de onların bu taleplerini yerine getirdi.¹²⁷

Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretinden hemen sonra Hz. Peygamberin muhacirler ile ensar arasında tesis ettiği kardeşliğin sonuçlarından birisi Muhacirlerin, Medinelilerin evine, işine ve malına ortak olmasıydı. Nitekim Mekkeliler müslümanlar her şeylerini Mekke'de bırakarak Medine'ye elleri boş gitmişlerdi. Hz. Peygamberin bu girişimi, İslam tarihinde temel ihtiyaçlar konusunda yardımlaşmanın en önemli referanslarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Temel ihtiyaçlar, asgari geçim standardını belirlemede kullanılan bir kavramdır. Bu standardın üstünde olan müslümanlar, gerek fert gerekse devlet olarak bu standardın altında yer alanlara yardım etmekle yükümlüdürler. Temel ihtiyaçların zekât dışı bırakılması, vergi sisteminde asgari ücretin, vergi dışı tutulması düşüncesinin asırlar öncesinden bir uygulama örneği olması bakımından önem arz etmektedir. Zira bu düşünce, vergilendirmede mal sahibinin şahsını, içinde bulunduğu ortamı, ihtiyaçlarını, borçlarını ve ailevi yükümlülüklerini göz önünde

¹²⁵ Nedvî, **es-Siratu n-Nebeviyye**, s. 120.

¹²⁶ O ayetlerden bazıları şöyledir: Cennetlikler, cehennemliklere sorarlar: “Sizi şu yakıcı ateşe ne sürükledi? (Onlar da) derler ki: Biz namaz kılanlardan olmadık. Fakirleri doyurmaz, (onların ihtiyaçlarıyla ilgilenmezdik). Batıla dalanlarla birlikte biz de daldık” (Müddessir, 74/42-44); “Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar; yoksulu doyurmaya teşvik etmez” (Maun, 107/1-3); “Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram helâl demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz” (Fecr, 89/17-20); “Onların mallarında isteyen ve ihtiyaç sahipleri için de bir hak vardır” (Zariyat, 51/19).

¹²⁷ Buhârî, “Megâzî”, 70; İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zadu'l-mead fi hedyi hayri'l-ibad**, 27. bs., Beyrut, Müessesetu'r-risale, 1994, c.III, s. 248.

bulundurması bakımından vergi hukuku alanında sosyal adaleti sağlamaya dönük bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁸

5.1. Zekât

5.1.1. Mahiyeti, Hükümü ve Yükümlülük Şartları

Sosyal adaleti sağlama ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamak için en önemli gelir kaynaklarından birisi zekâttır. Zekât, zenginlik ölçüsü kabul edilen miktarda (nisap) mala sahip olan kimselerin belli kişi ve guruplara vermeleri gereken belli miktarı ifade eder. Buna göre temel ihtiyaçlar dışında nisap miktarı mala sahip olan kişiler, zekât vermekle yükümlüdürler.

Zekâtın, kurumsal anlamda hicretin ikinci yılında Medine’de farz kılındığı yönünde yaygın bir kanaat vardır. Yani devlet yönetimi tarafından toplanması, nisap miktarları ve verilmesi gereken oranların tayini Medine’de olmuştur. Zekâtın mutlak anlamda açları doyurmak (itâm), yardım etmek, infak ve sadaka hatta zekât isimleriyle Mekke döneminde farz kılındığını savunanlar da vardır.¹²⁹ Muhammed Hamidullah, zekâtın hicretin dokuzuncu yılında farz kılındığı konusunda tarihçiler ile İslam hukukçularının hemfikir olduklarını iddia etse de böyle bir fikir birliğinin olmadığı açıktır.¹³⁰ Fakat Tevbe suresinin, nazil olan son sureler arasında yer alması, hatta hicretin dokuzuncu yılında indiğinin yaygın bir kanaat olması bu görüşü desteklemektedir. Zira zekâtın farziyeti ve sarf yerlerine dair en net ifadeler bu surede yer almıştır.

Zekât, Kur’an-ı Kerim’de pek çok ayette namaz ile birlikte zikredilmiş;¹³¹ Hz. Peygamber de zekâtın, İslam’ın en temel ibadetlerinden biri olduğunu bildirmiştir.¹³² Kur’an-ı Kerim’de iyiliğe erişmenin ve muttakî bir mümin olabilmenin ilk şartlarından birinin zekât vermek olduğu,¹³³ zekâtın kurtuluşa erenlerin bir özelliği olduğu,¹³⁴ zekâtın malı temizleyen ve manevi arınmaya vesile olan bir ibadet olduğu¹³⁵ ifade edilmiştir. Ayet ve hadislerde önemli bir yer tutan zekât ibadetini

¹²⁸ Orhan Çeker, “Havaic-i asliyye”, *DİA*, XVI, 506.

¹²⁹ Yusuf Karadâvî, *Fıkhu’z-Zekât*, I, 70.

¹³⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam’ın Doğuşu*, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010, s.303.

¹³¹ Bakara, 2/43, 110; Hac, 22/78; Nur, 24/56.

¹³² Buhârî, Zekât, 1.

¹³³ Bakara, 2/177.

¹³⁴ Mü’minûn, 23/1, 4.

¹³⁵ Tevbe, 9/103.

yerine getirmemek, müşriklerin vasfı olarak görülmüş ve bu durum şiddetle yerilmiştir.¹³⁶

İslam Hukukunda haklar, Allah Hakları (Hukukullah) ile Kul Hakları (Hukuku'l-ibad) olmak üzere ikiye ayrılır. Allah'ın yarattığı kullar üzerinde hem bedeni hem de mali birtakım hakları vardır. Mali bir ibadet sayılan zekât, Allah'ın kullar üzerindeki haklarından biridir. Bunun anlamı şudur: mükellef olan hiç kimse, bu haklardan muaf tutulamaz, bunlar hiçbir suretle ıskat edilemez. Yani dünyada zekât verilecek hiçbir fakir kalmasa da müslüman, malının zekâtını beytülmale vermek zorundadır. Çünkü öncelikle Allah hakkı söz konusudur ve mal sahibinin Allaha karşı şükür borcu vardır.¹³⁷ Bununla beraber zekât ile hedeflenen ana gayelerden birisi kişiyi cimrilik karakterinden kurtarmaktır. Bu bakımdan İslam'da hukuk ile ahlakın iç içe olduğunu görüyoruz. Nitekim Hz. Âdem'in çocuklarına sahip oldukları mal ve ürettikleri ekinlerin zekâtını vermeleri emredilmişti. Dağa bıraktıkları zekâtın gökten inen bir ateş tarafından alındığına dair rivayetler nakledilmektedir.¹³⁸

Zekâtın topluma dönük pek çok yararı vardır. Zira zengin ile fakir arasındaki makası daraltmış olur ve zengin ile fakir arasında bir yakınlık ve sevginin doğmasına vesile olur. Zekât, toplumu bencillik ve kin gibi ahlaki hastalıklardan arındırır; böylece toplumsal kenetlenmeyi artırarak sosyal dayanışmayı sağlar.

Zekâtın farz olabilmesi için malların nâmî (artıcı) olması, sahip olunduğu andan itibaren üzerinden bir yıl geçmesi, borcundan ve aslî ihtiyaçlardan fazla olması gibi şartlar ileri sürülmüştür. Nisap miktarına ulaşan maldan bir yılın geçmiş olma şartı şu hadise dayandırılmıştır: “Bir yıl geçmedikçe malın zekâtı yoktur. İki yüz dirhem altına zekât yoktur ve yirmi dinarın altına da zekât yoktur”.¹³⁹

Hanefî mezhebine göre toprak mahsulleri hariç çocukların ve akıl sağlığı yerinde olmayanların mallarına zekât farz değildir. Şâfiî, Maliki ve Hanbelî mezheplerine göre zekât mükellefiyetinin doğması için ergenlik ve akıl şartı değildir. Çocuk veya akıl sağlığı yerinde olmayan kişilerin de malından zekât verilmesi gerekir. Çünkü onlara göre zekât zimmete değil doğrudan mala terettüp eden bir haktır.¹⁴⁰

Şafii, Maliki ve Hanbelîlere göre zekât, mala terettüp eden bir hak olduğundan zekât vermesi gereken bir kişi vasiyet etmeden ölürse zekât borcu düşmez ve

¹³⁶ Fussilet, 41/6-7.

¹³⁷ Fahri Demir, **İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**, 5. bs., Ankara, DİB yayınları, 2012, s. 96,99; Yusuf Karadâvî, **Fıkhu'z-zekât**, 2. bs. Beyrut, Müessesetu'r-risale, 1973, II, 991.

¹³⁸ İbn Kesir, **Kıyasü'l-enbiya**, thk. Muhammed Selefi - Muhammed Deylemi, Beyrut, Alemü'l-kütüb, 2001, s. 75.

¹³⁹ Ebu Davud, “Zekât”, 4; Tirmizi, “Zekât”, 10.

¹⁴⁰ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 117; Şirazi, **el-Mühezzebe**, I, 459; İbn Rüşd, **Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid**, s. 282.

malından zekâtın tahsil edilmesi gerekir. Çünkü onlara göre zekâtın diğer kul haklarından ve borçlardan bir farkı yoktur. Hanefiler ile bazı müçtehitlere göre kişi, vasiyet etmiş olursa malının üçte birine kadarı zekât olarak verilir; vasiyet etmemişse verilemez. Çünkü zekât bir ibadettir ve diğer kişisel ibadetlerde olduğu gibi ibadete niyet etmek şarttır.¹⁴¹

5.1.2. Nisap Miktarları ve Zekât Oranları

Sözlükte “asıl ve kök” anlamlarına gelen nisap,¹⁴² zekâtın farz olması için malın türüne göre değişen asgari miktara denir. Aynı zamanda bu miktar zenginlik ölçüsü olarak kabul edilir. Bu miktarlar, Kuran-ı Kerim’de açıkça belirtilmemiş ancak belli bir hak ve miktarın olduğu yönde ifadeler yer almıştır. Bu miktarlar, Hz. Peygamberin hadislerinde altında 20 miskal (80. 18 gr.), gümüşte 5 ûkiyye, yani 200 dirhem (595 gr. veya 625 gr.), deve 5, sığırd 30, davarda 40 adet olarak belirtilmiştir.¹⁴³

Hayvanların nisap miktarları ile verilmesi gereken oranlar, Hz. Peygamber’in hayatta iken yazdırıp mührünü bastığı ancak valilere göndermeden vefat ettiği, bu yazılanları önce Hz. Ebu Bekir’in, sonra Hz. Ömer’in uygulamaya koyduğu bazı hadis kaynaklarında yer almaktadır.¹⁴⁴ Buna göre 5 deve 1 koyun; 40 koyun veya keçide 1 koyun veya keçi; 30 sığırd 1 sığır verilir.¹⁴⁵

Altın, gümüş ve diğer para birimleri ile ticaret mallarından 1/40 yani % 2,5 oranda zekât verilir. Altın ve gümüşte nisabı aşan kısım, nisab miktarına ulaşıyorsa bunun da aynı oranda zekâta tabi olacağı konusunda görüş birliği sağlanmış ancak bu miktara ulaşmayan küsuratın zekâtı konusunda görüş ayrılıkları olmuştur. Malik, Şafii, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Yusuf ile Muhammed b. Hasen eş-Şeybani’ye göre nisabı aşan kısım az olsun çok olsun zekâta tabidir. Ebu Hanife ile Züfer’e göre nisab fazlası % 20’ye ulaşmazsa bu fazlalık zekâta tabi değildir. Buna göre 239 dirhem gümüşü olan 200 dirhem üzerinden, 23 miskal altını olan 20 miskal üzerinden zekât öder; 240 ve daha fazla gümüşü olan veya 24 miskal ve daha fazla altını olan her 40 dirhemde veya her 4 dinarda 1 dirhem zekât verir.¹⁴⁶

¹⁴¹ İbn Kudame, **el-Muğni**, IV, 145, 146; İbn Rüşd, **Bidayetü’l-müctehid ve nihayetü’l-muktesid**, s. 287.

¹⁴² Feyyumi, **el-Misbahu’l-münir**, (n-s-b mad.), s. 232.

¹⁴³ Buhârî, “Zekât”, 38, 42.

¹⁴⁴ Ebu Davud, “Zekât”, 4.

¹⁴⁵ Ebu Davud, “Zekât”, 4.

¹⁴⁶ İbn Rüşd, **Bidayetü’l-müctehid**, s. 295; Mehmet Erkal, “nisab”, **DİA**, XXXIII, 139.

Şafiiler hariç İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre gömü ve hazine bulunması halinde nisab şartı aranmaksızın miktarı ne olursa olsun beşte birinin zekât olarak verilmesi gerekir. Miktarına bakılmadan ganimet malları gibi beşte birinin verilmesi vacip görülmüştür.¹⁴⁷

Hiz. Peygamber dönemindeki zekât oranlarının tespitinde emek ve masraf hikmetlerinin dikkate alındığını görüyoruz. Bu oranlar aşağıdan yukarıya doğru beşte bir 1/5, onda bir 1/10, yirmide bir 1/20, kırkta bir 1/40 olarak belirlenmiştir. Zenginliğin sınırı zamana ve topluma göre değişebilmektedir. O günkü Arap adetlerine göre belirlenen nisap miktarlarının aşağı yukarı bir yıllık geçim miktarına tekabül ettiği ifade edilmektedir. Zira o günkü toplumda para olarak 5 ükiyye (200 dirhem),¹⁴⁸ ekin olarak 5 vesk (612 kg. veya 975 kg.) en az üç kişilik küçük bir ailenin bir yıllık geçimini karşılayabiliyordu. Bir insanın günlük ortalama yiyeceği 1 müd (510 gr. veya 812,5 gr.) olduğuna göre geriye kalanı ekmekle yenilen katığa hesaplanır. Dolayısıyla bir yıllık geçimini sağlayacak bir varlığa sahip olanlar, zengin kabul ediliyordu. Günümüzde para birimleri ve ölçü birimleri ile para değerleri değiştiğine göre zengin sayılabilmek için her toplumun kendi örf ve şartlarına göre bir yıllık geçim miktarı esas alınmalıdır.¹⁴⁹

Farklı görüşler olmakla birlikte nisap miktarı mala sahip olduğu halde bu oranı düşürecek miktarda borcu olan kişinin zekât mükellefiyeti düşer. Böyle bir durumda alacaklıların hakkı söz konusu olduğundan, zekâtın vacip olmasını gerekli kılan nisap illeti ortadan kalkmış olur.¹⁵⁰ Dolayısıyla borcun söz konusu olduğu durumlarda nisabın bir önemi yoktur ve zaten zekâttan maksat ihtiyaçların karşılanmasıdır.

5.1.3. Zekâtın İhtiyaçları Karşılamadaki Yeterliliği

Zekât ve diğer malî sorumlulukların eksiksiz olarak yerine getirilmesi, her zaman için mevcut ihtiyaçları karşılamada yeterli olmayabilir. Zira zengin olan herkesten zekâtın eksiksiz olarak alınması bazen mümkün olmaz. Diğer taraftan zaman zaman ekonomik kriz, kıtlık ve kuraklık yaşanabileceğinden zekât dışında yardımlaşmayı zorunlu kılacak birtakım olağan dışı haller çıkabilmektedir.

Zekâtın ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması durumunda İslam hukukçuları tarafından farklı görüş ve öneriler ileri sürülmüştür. Birçok hukukçu, zekâtın yanı

¹⁴⁷ Bkz. **el-Mevsûatü'l-fıkhiyye**, Vizaratü'l-evkaf, Kuveyt, Daru's-safve, 1995, XXXV, 161.

¹⁴⁸ 1 ükiyye 40 dirheme tekabül eder. Dolayısıyla 5 ükiyye 200 dirhem eder. Günümüzde 1 ükiyye Hanefilere göre 124,8 grama, Cumhura göre 119 grama tekabül etmektedir. Bkz. Ali Cuma, **el-Mekâyil ve'l mevâzîn eş-Şer'iyye**, 2. bs. Kahire, el-Kuds yayınları, 2001, s. 21.

¹⁴⁹ Dihlevi, **Hüccetullâhi'l-baliga**, thk. Seyyid Sabık, Beyrut, Daru'l-cil, 2005, I, 182,183.

¹⁵⁰ Şâtübî, **el-Muvâfakât**, I, 412.

sıra ilave birtakım vergilerle ihtiyaçların giderilebileceğini savunmuş ve tarihi süreçte uygulama bu yönde gelişmiştir. Diğer taraftan İbn Hazm'a göre toplanan zekât ve diğer devlet gelirleri şayet fakir ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalırsa her beldedeki fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamak o beldenin zenginlerine farz olur. Bu ihtiyaçların karşılanması için devlet yöneticisi, bu durumu zenginlere bildirir ve bunun takipçisi olur. Fakirlerin asgari ölçüde beslenme, giyinme ve barınma ihtiyaçları karşılanır.¹⁵¹

Netice itibariyle bu iki yaklaşım arasında bir fark olmadığını söyleyebiliriz. Henüz kurumsal anlamda zekât farz kılınmadan önce Mekke sürecinde inen ve yardımlaşmayı emreden ve bunu imanın bir gereği olarak takdim eden ayetlere baktığımızda esas olan şeyin ihtiyaçların giderilmesi gerektiği ve bunun zaman ve şartlara göre değişebileceğini anlıyoruz. Dolayısıyla fakir ve düşkünlerin ihtiyaçlarının karşılanması her şart ve durumda gücü yeten müminlerin sorumluluğunda olduğu açıktır.

5.2. Fitre

Sosyal adaleti sağlama ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamak üzere müslümanların yıllık mali sorumluluklarından birisi de fitredir. Buna fitrat zekâtı ve fitır sadakası da denir. Zekât, malın bir şükrü olarak kabul edilirken fitre beden ve canın bir sadakası olarak görülmektedir. Ayrıca fitre, ramazan orucunun bitimiyle vacip olduğu için kelimenin “ıftar sadakası” anlamı dikkate alınarak bu ismin verildiği söylenmiştir.¹⁵²

Fitrenin farz olduğu sahâbîlerden nakledilen şu hadise dayandırılmaktadır: “Allah’ın elçisi, ramazanda hurma veya arpadan bir sâ¹⁵³ verilmek üzere fitır zekâtını, hür-köle, erkek-kadın, küçük-büyük tüm müslümanlara farz kıldı ve insanlar bayram namazına çıkmadan önce ödenmesini emretti”.¹⁵⁴ Ayrıca Ömer b. Abdülaziz gibi bazılarının yaptığı tefsire göre “Arınan kurtulmuştur”¹⁵⁵ mealindeki ayetle kastedilen şeyin fitre olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁶ Ne var ki farz ile vacip ayrımına giden Hanefilere göre fitre farz değil vaciptir. Çünkü onlara göre fitreye delil olarak

¹⁵¹ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 281.

¹⁵² İbn Kudame, **el-Muğni**, IV, 282-283.

¹⁵³ Sâ, Medine’de kullanılan bir ölçek türüdür ve 4 müd’e tekabül etmektedir. Günümüzde kilogram hesabıyla Hanefilere göre 3.25 kg. diğer mezheplere göre 2,5 kg.’a tekabül ettiği tespit edilmiştir. Bkz. Ali Cuma, **el-Mekayil ve’l mevazin eş-Şerriyye**, s.37.

¹⁵⁴ Buhârî, “Zekât”, 70. Müslim, Zekât, 4.

¹⁵⁵ A’lâ, 87/14.

¹⁵⁶ İbn Kudame, **el-Muğni**, IV, 282.

yukarıda zikrettiğimiz hadis, haber-i ahad olup katiyet ifade etmediğinden fitre vacip derecesinde mütalaa edilmiştir.¹⁵⁷

Çoğunluğu teşkil eden hukukçulara göre fitre mükellefiyeti için nisap şartı aranmaz. Gücü yeten herkesin fitre vermesi gerekir. Bunun sınırı bir günlük ve bir gecelik yiyecekten fazlasına sahip olmak şeklinde belirtilmiştir.¹⁵⁸ Ancak Hanefilere göre zekâtta olduğu gibi fitrede de asli ihtiyaçlarına ek olarak nisap miktarı mala sahip olma şartı aranır. Çünkü Hz. Peygamber: “*Peşinden zenginlik bırakmadıkça sadaka yoktur*”¹⁵⁹ buyurarak bir mükellefiyet sınırı çizmiştir. Ayrıca mantıksal olarak muhtaç durumda olan fakirlerin, fitre almaları helal olduğuna göre bu fakirlerin ayrıca fitre vermeleri vacip olmamalıdır.¹⁶⁰ Buna karşı cumhurun öne sürdüğü delil, fitreyi emreden hadislerin bazı rivayetlerinde: “*zengin-fakir herkese vaciptir. Zengine gelince Allah, onu arındırır. Fakire gelince Allah, ona verdiğiinden daha fazlasını geri verir*”¹⁶¹ şeklinde ifadelerdir.

Fitrede zekâtтан farklı olarak mal ne kadar çok olursa olsun fitrenin oranı değişmez. Fitre bir tür kefarete olarak kabul edilir. İhtiyacından sadece bir sâ artarsa öncelikle kendi adına vermeli, sonra eşi sonra derecelerine göre yakınları adına vermelidir.¹⁶² Fitre vermek için kişinin oturduğu ev, araç, gelir getirici mal ve meslek aletleri gibi asli ihtiyaçlarını satması gerekmez. Bunlardan başka şeylere sahipse ve bunları değerinde satarak fitre verebiliyorsa veya günlük yiyeceğinden fazlasına sahipse fitre vermekle yükümlü olur.¹⁶³

Diğer taraftan çoğunluğa göre alacaklısı borcunu istemediği sürece borçlu kişi de fitre vermekle yükümlüdür. Fitre, zengin-fakir gücü yeten herkese vacip görüldüğünden borçtan da öncelikli bir mükellefiyet olarak kabul edilir ve adeta derhal ödenmesi gereken nafaka gibi görülür. Bu yüzden alacaklı, borcunu derhal istemedikçe mevcut imkândan fitre verilmesi gerekmektedir. Fakat alacaklı borcunu isterse kul hakkını geciktirmekle günahkâr olacağından öncelikle borcunu ödemesi gerekir ve bu durumda fitre mükellefiyeti düşer. Ayrıca fitre vermeden ölen kişinin malından fitre borcu çıkarılıp verilmelidir. Hanbelî mezhebine göre kişi öldükten sonra üzerindeki kul hakkı ile Allah hakkı ödenme konusunda eşit dereceye sahiptir. Yani ölenin malı, hem borcunu hem de fitre gibi mali sorumluluklarını ödemeye kifayet etmezse oranlara göre paylaştırılması gerekir.¹⁶⁴

¹⁵⁷ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 139.

¹⁵⁸ İbn Kudame, **el-Muğni**, IV, 307.

¹⁵⁹ Buhârî, “Zekât”, 18; Vasaya, 9.

¹⁶⁰ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 139.

¹⁶¹ Ebu Davud, “Zekât”, 20.

¹⁶² İbn Kudame, **el-Muğni**, IV, 307,308.

¹⁶³ İbn Kudame, **el-Muğni**, IV, 310,311.

¹⁶⁴ İbn Kudame, **el-Muğni**, IV, 317.

Fitre miktarı konusunda mezhepler arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ebu Hanife'ye göre buğday, un, kuru üzüm gibi şeylerden yarım sâ (3, 25 kg. yarısı 1,625 kg.) verilirken; hurma ve arpa gibi şeylerden bir sâ (3,25 kg.) verilmesi gerekir. Zira konuyla ilgili hadisin bazı rivayetlerinde bu ayrıntı zikredilmiştir. Ayrıca bu ürünlerin kendisi verildiği gibi kıymetleri de verilebilir. Çünkü fitreden maksat, fakirin ihtiyacını gidermektir. Şafiilere göre bazı rivayetlerde mutlak olarak bir sâ zikredildiği için ürün farkı olmaksızın bir sâ verilmesi gerekir.¹⁶⁵

Bir ölçek türü olan sâ'nın miktarının tam olarak ne kadar olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Ebu Hanife ile İmam Muhammed'e göre bir sâ, Irak litresiyle 8 litreye tekabül ederken Ebu Yusuf ile İmam Şafii'ye göre 5 artı 1/3 litredir.¹⁶⁶ Hanefilere göre Irak litresinin günümüz karşılığı 406,25 gram olarak belirlendiğinden bir sâ 3.25 kilogramdır. Diğer mezheplere göre ise Irak litresi 382,5 gram olarak belirlendiğinden bir sâ, 2.04 kilograama tekabül etmektedir.¹⁶⁷

5.3. Mali Ceza ve Kefaretler

Fakir ve yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak için İslam'ın belirlediği kaynaklardan bir diğeri bazı yasakları çiğneyen müslümanlara yüklenen malî ceza ve kefâretlerdir. Malî kefâret, bir yasağı çiğnemedi dolay kişinin kendisini arındırmak, günahını silmek için ödemesi gereken mali cezaya denir. Vacip olan kefâretler, köle azat etmek, yemek yedirmek ve elbise giydirmek olarak üç grupta toplanmaktadır.

Bunun sebepleri hata ile birinin ölümüne neden olmak,¹⁶⁸ zihâr yapmak,¹⁶⁹ yemini bozmak¹⁷⁰ ve ihram yasaklarını çiğnemektir.¹⁷¹

¹⁶⁵ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 140, 141. Ne var ki Şafiilerin de aralarında bulunduğu çoğunluğa göre (Cumhur) 1 sâ 2,04 kg.'a tekabül etmektedir. Bkz. Ali Cuma, **el-Mekâyîl ve'l mevâzîn eş-Şer'iyye**, s. 37.

¹⁶⁶ Merginânî, **el-Hidâye**, I, 141.

¹⁶⁷ Ali Cuma, **el-Mekâyîl ve'l mevâzîn eş-Şer'iyye**, s. 29, 37.

¹⁶⁸ Bkz. Nisa, 4/92: "Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse, bir mümin köle azad etmesi ve başıslamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) mümin olur ve düşmanınız olan bir topluluktan bulunursa, mümin bir köle azad etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mümin bir köle azad etmek gerekir. Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay art arda oruç tutması gerekir".

¹⁶⁹ Bkz. Mücadele, 58/3, 4: "Kadınlarından zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce art arda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır". Zihâr, bir adamın kendi karısına: sen bana karşı anamın sırtı gibisin demesidir. Bunun anlamı kişinin artık eşiyle beraber olmayacağına dair yemin etmesidir. Cahiliye döneminde böyle

5.4. Fidyeler

Fidye, ramazan ayında oruç tutamayan yaşlılar ile iyileşme ümidi olmayan hastaların her gün için oruca bedel olarak vermeleri gereken mali karşılığa denir. Fidye tıpkı fitre gibi bir fakiri bir gün doyurmak ya da bunun bedelini vermektir. Bazı hukukçulara göre hamile ve süt emziren anneler için de böyle bir hüküm söz konusudur. Bunlar tutamadıkları oruca bedel her gün bir fakiri doyururlar veya parasal karşılığını fakire verirler.¹⁷²

5.5. Ganimetler

Fakir ve muhtaçların gelir kaynaklarından bir diğeri fetihler sonucu elde edilen ganimet mallarıdır. Ganimet mallarının önceki ümmetlere haram, İslam ümmetine helal kılındığı bazı hadislerde ifade edilmiştir. Hatta Hz. Peygamberin: “*Benim rızkım, mızrağımın gölgesinin altında kılınmıştır*” şeklinde buyurduğu rivayet edilmektedir.¹⁷³ Bununla kastedilenin fetihler sonucunda elde edilen ganimetler olduğu belirtilmiştir.

İslam hukukuna göre ganimetler beşe bölünür, 4/5’i savaşılanlar arasında taksim edilirken 1/5’i şu ayetle belirtilen yerlere tahsis edilir: “*Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir.*”¹⁷⁴ Görüldüğü gibi beşe bölünen ganimetin beşte biri söz konusu ayetin ifadesiyle ayrıca beşe bölünür. Bir pay Peygambere, bir pay onun yakınlarına, bir pay yetimlere, bir pay miskinlere (fakir ve muhtaçlara), bir pay yolculara ayrılır. Ayetteki Allah’ın ve peygamberin payı ile aslında tek bir pay kastedilmiş olup bu payın, devlet başkanı tarafından kamu yararına sarf edileceği belirtilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, Hayber savaşından dönerken: “Allah’ın ganimet olarak lütfettiği şeylerden benim için sadece beşte biri

söylemek boşama nedeni olarak görülürdü. İslam dini, bunu kaldırdı ancak bunu diyenlere kefareti vermelerini vacip kıldı. Bkz. Ahmet Yaman, “Zihâr” **DİA**, XXXIV, 387.

¹⁷⁰ Bkz. Maide, 5/89: “Allah, bile bile yaptığınız yeminlerden sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâlisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkân) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır”.

¹⁷¹ Hac ve umrede ceza veya hediye kurbanı kesip fakirlere dağıtmak şu ayete dayanmaktadır: (Bakara, 2/196) “Hac ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer bunlardan alıkonursanız, o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Her kim hacca kadar umre ile sevab kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir kurban gerekir”.

¹⁷² Bkz. Bakara, 2/184: “Oruca gücü yetmeyenler bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır”.

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IX, 123.

¹⁷⁴ Enfal, 8/41.

vardır. Bu beşte bir olan pay da sonuçta size dönmektedir” dediği rivayet edilmiştir.¹⁷⁵

Hanefî mezhebine göre beşte bir olan pay üçe bölünür ve sadece yetim, yoksul ve yolculara dağıtılır. Hz. Peygamberin vefatıyla artık onun payı son bulmuş ve bu pay, Şafii mezhebinde olduğu gibi devlet başkanına geçmez. Hz. Peygamberin yakınlarına verilen pay ise fakir ve muhtaçlara verilen pay içinde değerlendirilir. Bunlardan zengin olanlara ayrıca bir pay verilmez.¹⁷⁶

Görüldüğü üzere İslam, fakir ve yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak için birçok alternatif kaynak geliştirmiş ve adeta o dönemlerde sosyal sigorta diyebileceğimiz bir sistem kurmuştur.

¹⁷⁵ Ebu Davud, “Cihad”, 130; Bkz. Şirazi, **el-Mühezzeb**, V, 300.

¹⁷⁶ Alâuddin es-Semerikandî, **Tuhfetü'l-fukaha**, Beyrut, Darul'kutubi'l ilmiye, 1984, III, 30-303; Merginânî, **el-Hidâye**, II, 439-440.

İKİNCİ BÖLÜM

MALLARIN BİRİKTİRİLMESİ

1. MAL BİRİKTİRMEYİ İFADE EDEN BAZI KAVRAMLAR

Arapçada mal biriktirmeyi ifade eden kenz (كنز), iktinaz (اكتناز), iddihar (ادخار), iktina/kunye (اقتناء/كنية), tekdis (تكديس), ihtikâr (احتكار) gibi bazı kavramlar vardır. Bu kavramlar arasında bazı ince farklar olsa da hepsi genel anlamda malı biriktirmeyi ve stoklamayı ifade etmektedir. Her ne kadar Kuran-ı Kerimde geçmesi bakımından kenz kavramını, hadislerde geçmesi bakımından iddihar kavramını merkeze alsak da bu kavramları ayrı ayrı açıklamanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1.1. Kenz (كنز)

Sözlükte kenz'in, üç anlamda kullanıldığını görüyoruz. Birincisi “toplama, biriktirme ve saklama” anlamıdır. Arapların: “etlenip irileşmiş deve” anlamındaki “ناقة كنز اللحم”; ayrıca “hurmaları toplama zamanı” anlamındaki “زمن الكنز” ifadeleri bu manada kullanılmış sözlerdendir. İkinci anlamı “yerin altına gömülerek gizlenmiş mal” demek olup çoğulu “كنوز” olarak kullanılan bir isimdir. Bu anlamda daha çok ve özellikle kullanılan kavram “hazine, gömü” anlamındaki “ركاز” kelimesidir. Kenzin üçüncü anlamı “rekabet konusu olarak toplanan her türlü şey” anlamında bir kavram olmasıdır.¹⁷⁷

Kuran-ı Kerim’de sekiz yerde kenz ve türevleri geçmektedir. Bunlar Tevbe suresi 34. ve 35. ayetlerde (يَكْنُزُونَ / يَكْنُزُونَ) geniş zaman kipiyle, aynı ayetin devamında (كُنْزَمَ) geçmiş zaman kipiyle; diğer üç yerde (Hûd, 11/12; Kehf, 18/82; Furkan, 25/8) hazine/gömü anlamında (كنز) isim olarak, diğer iki yerde (Şuarâ, 26/58; Kasas, 28/76) bu ismin çoğul hali olan (كنوز) şeklinde kullanılmıştır.

Kenz'in geçtiği konumuzla ilgili ayetlerde özellikle altın ve gümüşün zikredilmiş olması, altın ve gümüşün diğer mal ve servetlerin aksine daha çok saklanabilir olmasından ileri gelmektedir. İnsanlar, bir kişinin altın ve gümüş

¹⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, k-n-z mad. c. V, s. 3937; Feyyumi, *el-Misbahu'l-münir*, (k-n-z) md. s.207; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kurân*, s. 444; Cürcani, *Kitabu't-tarîfât*, s.268; *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, “Kenz” mad. Kuveyt, Vizaretu'l-evkaf, c. XXXV, s.142.

dışındaki diğer varlıklarından genelde haberdar olmaktadır. Fakat altın, gümüş ve günümüzdeki değerli maden ve paralar genelde gizli kalmaktadır.¹⁷⁸ Tarih boyunca insanlar, çoğunlukla altın ve gümüş olmak üzere sahip oldukları servetlerini biriktirip genelde yer altında saklama yoluna gitmişlerdir. Ayrıca tarihin farklı evrelerinde değişik milletler, bazı ölümlerini mal ve servetleriyle birlikte gömdükleri sabittir. Bu nedenle yer altında sürekli define ve hazine bulunmuş ve arama faaliyetleri süregelmiştir.

Kenz maddesinin bir türevi olan iktinaz, eski dönemlerde nadiren kullanılmış, daha sonraki dönemlerde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Özellikle günümüzde bu kavram, birikim yapma anlamında diğerlerinden daha çok kullanılmaktadır.

Bir fıkıh terimi olarak kenzin farklı şekillerde tarif edildiğini görüyoruz. Çoğunluğa göre kenz “Zekâta konu olup zekâtı verilmeyen her türlü mal” demektir. Bazılarına göre bu kavramın terim anlamı ile sözlük anlamı aynıdır ve “ihtiyaçtan fazla olup gelecek bir zaman için biriktirilen her türlü mal”a denir.¹⁷⁹ Tezimizin ileriki başlıklarında bu meseleye genişçe yer vereceğimiz için şimdilik sadece tanımları vermekle yetiniyoruz.

1.2. İddihar (ادخار)

Bu kavram, z-h-r (ذخر) kökünden iftial babında bir mastar olup “ihtiyaç vakti için bir şeyi saklamak” demektir. Aynı kökten gelen “zahire” de “saklanan şey” anlamında bir isimdir.¹⁸⁰

Bu kavramın fiil hali, Kuran-ı Kerim’de Hz. İsa’nın bazı mucize ve özellikleri sıralanırken bir kere kullanılmıştır.¹⁸¹ Bu kavram daha çok hadislerde yer almıştır. Örneğin Hz. Peygamber, kurban etlerini saklayıp biriktirmeyi yasaklayan ifadesinde: “Kurban etlerini üç günden fazla tutmanızı (iddihar: saklayıp stoklama) size yasakladım. Artık tutabilirsiniz” buyurmuş ve bunun sebebini şöyle açıklamıştır: “Bunu yasakladığım yıl, insanlar zor ve muhtaç durumdaydı. Bu konuda yardımcı olmanızı istedim”.¹⁸²

Bu kavramın terim anlamı ile sözlük anlamı arasında bir fark yoktur. Bu nedenle bu kavram, gerek kullanım açısından gerekse yüklenen anlam bakımından diğerlerinden daha kapsamlıdır. Bu nedenle tezimizde esas aldığımız kavramlardan

¹⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, Beyrut, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1988, VIII, 79.

¹⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, VIII, 80.

¹⁸⁰ Bkz. *el-Mevsuatu'l-fıkhiyye*, “İddihar” mad. Vizaretu'l-evkaf, Kuveyt, II, 346.

¹⁸¹ Bkz. Ali İmran, 3/49: “Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm”.

¹⁸² Ebu Davud, “Edahi”, 10; Buhârî, “Edahi”, 16.

birisi olmuştur. Zira bu kavram, zımnen “ihtiyaç fazlası olan malları biriktirip saklama” anlamına gelmektedir.

1.3. Tekdis (تكدیس)

Klasik sözlüklerde tekdis’in mücerred hali olan keds (كدس) kelimesi, malları veya yiyecek maddeleri ile benzeri şeyleri biriktirme, yığma anlamında kullanılmaktadır.¹⁸³ Fakat bunun, bir kavram olarak pek fazla kullanıldığı görülmemektedir. Günümüzde bu kavram, tekdis kalıbıyla kısmen kullanım alanı bulmuştur.

1.4. İhtikâr (احتكار)

Sözlükte ihtikârın kök anlamlarında zorluk çıkarmak, kötülük etmek, zulmetmek, fiyatının artması için bir şeyi alıkoymak gibi anlamlar vardır.¹⁸⁴ Bu kavramın terim anlamı “Temel gıda maddeleri türünden olan yiyecekleri satın alıp daha sonra fiyatların artması için onu piyasaya sürmeyip stoklamak” demektir.¹⁸⁵

İhtikâr kavramı, Hanefi fıkıh kitaplarının “Kitabu’l-kerahiyye” (Haram veya Tahrimen Mekruhlar) bölümünde; Şafii fıkıh kitaplarının “Kitabu’l-büyu” (Alış-veriş/Ticaret) bölümünün alt başlıklarında işlenmiştir.

Bazı detaylarda görüş ayrılıkları olsa da ihtiyacın olduğu durumlarda piyasada fiyat artışı yaşansın diye temel gıda maddelerini alıkoyup piyasaya sürmemek haram görülmüştür.¹⁸⁶ Hanefiler, bu konudaki deliller katıyet ifade etmediği şeklindeki ileri sürdükleri usullerinden hareketle ihtikârın harama yakın yani tahrimen mekruh olduğu sonucuna varmışlardır.¹⁸⁷

Doğal haliyle seyreden bir piyasayı sadece kendi menfaatine çevirmek isteyen bazı tüccarlara yönelik getirilen bu yasaklamanın perde arkasında ihtiyaç maddelerinin, hak ettiği değerde ve kolaylıkla herkese ulaşması istenmektedir. Dolayısıyla ihtikâr, pahalalanması için malı alıkoyma ile ilgili hususi bir anlam taşısa

¹⁸³ İbn Manzûr, **Lisanü’l-Arab**, “k-d-s” Mad. V, 3835.

¹⁸⁴ İbn Manzûr, **Lisanü’l-Arab**, “h-k-r” Mad. II, 949; Firuzabadi, **el-Kamusu’l-muhit**, “h-k-r” mad. s.378.

¹⁸⁵ Tahânevî, **Keşşâfu ıstılâhâtî’l-fünûn**, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1984, I, 296; Ebu İshak eş-Şirazi, **el-Mühezzeb**, III, 146.

¹⁸⁶ Vehbe Zuhayli, **el-Fıkhu’l-İslamî ve Edilletuh**, 3. bs. Dımaşk, Daru’l-fikr, 1989, IV, 2692.

¹⁸⁷ Merginânî, **el-Hidâye**, IV, 360,376.

da konumuzla bağlantılıdır. Burada bu kadarıyla iktifa ederek yer yer ihtikâr konusuna bağlam gereği atıfta bulunacağız.

2. İHTİYAÇ FAZLASI TÜM MALLARIN BİRİKTİRİLMESİNİN CAİZ OLMADIĞI GÖRÜŞÜ

Kaynaklarda sahâbîler arasında ihtiyaç fazlası hiçbir malın biriktirilmesini caiz görmeyen görüşün bayraktarlığını yapan kişinin Ebû Zer olduğunu görüyoruz. Onun ısrarla savunduğu bu görüş “Ebu Zer’in mezhebi”¹⁸⁸ deyimıyla bu güne dek aktarıla gelmiştir. Günümüzde de özellikle Ebu Zer’i dayanak göstererek bu görüşü savunan bazı kişi ve çevrelerin olduğuna şahit olmaktayız.

Ebu Zer ve daha sonraki dönemlerde onun gibi bu görüşü savunanlar öncelikle Tevbe suresindeki: “*Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki): İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık biriktirmekte olduğunuz şeylerin (azabını) tadın!*”¹⁸⁹ ayetini esas almışlardır. Onlara göre bu ayette geçen “altın ve gümüşü biriktirenler” ifadesi tahsis edilmediği için umumi bir anlama delalet etmektedir. Yani ister zekâtı verilmiş, ister verilmemiş olsun ihtiyaç fazlası olarak biriktirilen tüm mallar ayetle kınanmış ve sahipleri dağlanma ile tehdit edilmişlerdir. Dolayısıyla ihtiyaç ötesi mal biriktirmek caiz olmamalıdır.

Rivayetlerde geçtiği üzere söz konusu ayet indiğinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Altın ve gümüş kurusun/yok olsun*”. Buna karşı sahâbîler: Ey Allah’ın elçisi hangi malları toplayıp biriktirelim? diye sorunca Hz. Peygamber: “*Şükreden bir kalp, zikreden bir dil ve salih bir eş*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁹⁰ Bu ayet bağlamında Hz. Peygamber’in böyle buyurması kenz kavramının tahsis edilmediğine bir kanıt olarak gösterilmiştir.

Ayette geçen “*Altın ve gümüşü biriktirip onları Allah yolunda harcamayanlar*” ifadesi ile kimlerin kastedildiği özellikle tefsir kitaplarında tartışılmıştır. Şüphesiz ki bu tartışma, bazı sahâbîlerin bu ayetle kimlerin kastedildiği konusunda yaşadıkları

¹⁸⁸ Kurtubî, **el-Câmi li-ahkâmî'l-Kurân**, VIII, 80.

¹⁸⁹ Tevbe, 9/34-35.

¹⁹⁰ Vahidî, **Esbabu nuzuli'l-Kuran**, thk. Kemal Zağlul, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 1991, s.250; Tirmizi, **Sünen**, Tefsiru'l-Kuran, 10; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXVIII, 189; Taberî, **Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire, Daru hecer, 2001, XI, 428.

ihtilaftan ileri gelmektedir. Kaynaklarda ilk olarak Şam'da Muaviye ile Ebu Zer'in bu ayetin yorumunda ihtilafa düştükleri zikredilir. Muaviye, ayetin sadece ehl-i kitap hakkında nazil olduğunu söylerken Ebu Zer, hem onlar hem de müslümanlar hakkında nazil olduğunu savunmuştur. Öyle ki bu tartışma Muaviye'nin Ebu Zer'i halife Hz. Osman'a şikâyet etmesi üzerine Ebu Zer'in Şam'dan Medine'ye, oradan da Rebeze'ye sürgün edilmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁹¹ Kurtubî, "*Altın ve gümüşü biriktirip onları Allah yolunda harcamayanlar*" cümlesinin bir önceki cümleye atfedilmeyip bağımsız bir cümle olduğunu savunarak bu noktada Ebu Zer'in görüşünün doğru olduğunu söyler. Kurtubî, ayetin hükmünün sadece ehl-i kitaba yönelik olmadığını aksine bu hükmün herkes için geçerli olduğunu benimser fakat sonuç olarak farz kılınan zekât ve diğer mali yükümlülüklerle bu ayetin tahsis edildiğini düşünür.¹⁹²

Ebu Zer'in düşüncesini savunanlara göre bir fıkıh usulü ilkesi olması hasebiyle naslarda asıl olan tahsis değil umumdur. Yani bağlamı itibarı ile bu ayet, Ehl-i kitabın ileri gelenleri tarafından yapılan yanlışları ve onları bekleyen cezayı haber veriyor olsa da aslında herkesi böylesi bir eylem ve akıbete karşı uyarmaktadır.

Bu görüş taraftarlarının diğer bir delili Bakara Suresinin 219. ayetidir. Ayetin konumuzla ilgili olan ikinci yarısı mealen şöyledir: "*Ve sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: ihtiyaç fazlasını. İşte Allah, ayetlerini böylece sizin için açıklıyor, umulur ki düşünürsünüz*".¹⁹³ Ayette "ihtiyaç fazlası" diye çevirisini yaptığımız (العفو) kelimesine bazı farklı yorumlar yapılsa da kelimenin "ihtiyaç fazlası" anlamını taşıdığı neredeyse ittifakla kabul görmüştür.

Bu ayet, öncesindeki birkaç ayet gibi müslümanların Hz. Peygambere yönelttikleri sorulara cevap vermek üzere inmiştir. Bakara suresinin 215. ayetindeki: "*Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: maldan infak ettiğiniz şey, anne-baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır*" soru ve cevabından anlaşılacağı üzere infakın kimlere yapılacağı soruluyordu. Bakara suresinin 219. ayetinde ise infakın ne kadar yapılacağı, yani infakın miktarı soruluyor. Nitekim önceki ayet indiğinde Amr b. Cemuh adındaki sahabi: ne kadar infak edeceğim? sorusunu sormuş ve bu soru üzerine 219. ayet inmiştir. Aslında her iki ayetin de Amr b. Cemuh hakkında indiği söylenmiştir. Yaşlı olan Amr b. Cemuh'un, Hz. Peygambere: Benim çok malım var, ne kadarını sadaka vermeli ve kimlere infak etmeliyim? sorusunun üzerine bu ayetler inmiştir. Diğer taraftan genel olarak müminlerin infak edilmesi gereken malların nerelere verileceğini sormaları üzerine

¹⁹¹ Buhârî, "Zekât", 4.

¹⁹² Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî'l-Kurân*, VIII, 79.

¹⁹³ Bakara, 2/219.

bu ayetin indiğini söyleyenler de vardır.¹⁹⁴ Bu görüş taraftarlarına göre bu ayetler muhkemdir yani geçerliliğini sürdürmektedir ve neshedilmemiştir. Nitekim diğer bazı rivayetlere göre 219. ayet indikten sonra bir adamın altını, gümüşü veya ekinleri veya süt veren hayvanları varsa kendisine ve ailesine bir sene yetecek kadarını bırakır gerisini sadaka olarak dağıtırdı. Adam günlük çalışıp kazanan biriye kendisine ve ailesine bir günlük yetecek malı ayırır gerisini dağıtırdı.¹⁹⁵

Bu görüşü savunanlar, bu ayetlerin yanı sıra bazı hadisleri de delil olarak öne sürmektedirler. Örneğin Ebu Ümame'den nakledildiğine göre: Suffe ehlinde bir adam ölmüş ve elbise önlüğünden bir dinar çıkmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Bir dağlama” buyurmuştu. Sonra başka bir adam ölmüş onun elbise önlüğünden de iki dinar çıkmıştı. Hz. Peygamber bunun için: “İki dağlama” demiştir.¹⁹⁶ Dolayısıyla miktarına bakılmaksızın ihtiyaç fazlası olarak saklanıp biriktirilen tüm malların cezası belirtildiğine göre ihtiyaçtan fazla mal tutmak caiz olmamalıdır. Bu görüşün öncüsü olan Ebu Zer'in hayatına ve kişiliğine dair biraz genişçe yer vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

2.1. Ebû Zer ve Düşüncesi

Ebû Zer'in asıl isminin ne olduğu konusunda farklı şeyler söylenmekle beraber en meşhur ve güçlü rivayetin Cündüb b. Cûnade olduğu yönündedir ancak Ebu Zer künyesiyle tanınmıştır. Ebu Zer'in ilk müslümanlardan hatta dördüncü veya beşinci müslüman olan kişi olduğu ve büyük fakih sahâbiler arasında yer aldığı ifade edilmektedir.¹⁹⁷

Ebu Zer'in nasıl müslüman olduğu kıssasıyla ilgili Buhârî ve Müslim'de birbirinden farklı anlatımlar yer almıştır. Onun müslüman oluşu ve sonrasındaki hayat hikâyesi özetle şöyle cereyan etmiştir:

Ebu Zer, Gıfâr kabilesine mensuptu. Bu kabile, Mekkelilerin Şam tarafındaki şehirlere gitmek için güzergâh olarak kullandıkları Veddan vadisine kurulmuştu. Bu kabile, Mekke ile Şam arasında gidip gelen ticaret kervanlarından satın aldıkları şeylerle geçinirdi. Kabile üyeleri bazen yol kesicilik yaparak ticaret mallarına el koyarlardı. Ebu Zer'in kendi kabilesinin inançlarından ve taptıkları putlardan rahatsız olduğu, bu nedenle bir arayış içinde olduğu ifade edilmektedir. Nihayet Hz. Peygamberin haberi yayılınca onun hakkında doğru bilgi edinmek üzere önce kardeşi

¹⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, III, 26, 42.

¹⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, III, 26, 42.

¹⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kurân*, XI, 429.

¹⁹⁷ İbn Abdülber, *el-İstîâb fi marifeti'l-Ashâb*, I, 252; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, VII, 105,106; Buhârî, “Menakıb”, 11.

Enis'i Mekke'ye gönderir. Fakat onun getirdiği bilgilerle mutmain olmaz ve bizzat kendisi Hz. Peygamberin huzuruna gidip onunla konuşmaya karar verir. Nihayet Mekke'ye gidip Mekkelilerin Hz. Peygambere şiddetle karşı çıktıklarını ve kendisine zarar verebilecekleri endişesiyle Hz. Peygamber hakkında kimseye soru sormaz. Gece yalnız başına Mescid-i Haram'da uzandığını gören Hz. Ali, onun yabancı biri olduğunu anlar ve onu üç gün misafir eder. Üç gün sonra Hz. Ali, onun Mekke'ye geliş nedenini sorduğunda Ebu Zer, ondan sır tutma sözü alarak Hz. Peygamber'e ulaşmak istediğini söyler. Sabah olunca Hz. Ali, onu Hz. Peygamber'e götürür ve hemen müslüman olduğunu ilan eder. Böylece dördüncü veya beşinci ilk müslüman öncüler arasına girmiş olur.¹⁹⁸

İslam'ı detaylı bir şekilde tanımak için bir müddet Hz. Peygamberle Mekke'de kalır. Hz. Peygamber ona müslüman olduğunu kimseye söylememesini tavsiye eder ancak o, Mekkeliler Mescid-i Haramda olduğu bir sırada yüksek sesle kelime-i şahadeti haykırır. Bunun üzerine Mekkeliler onu öldüresiye darp etmeye başlarlar. Hz. Peygamberin amcası Abbas, Ebu Zer'in Gıfâr kabilesinden olduğunu söyleyerek onu Mekkelilerin elinden zorla alır. Sonra Hz. Peygamber ona kendi kabilesine dönmesini, öğrendiği şeyleri onlara aktarmasını, böylece onları Allah'a davet etmesini, ileri zamanlarda kendisinin yanına gelmesini söyler. Nihayet Ebu Zer, kabilesine döner ve önce kardeşi sonra annesi müslüman olur. Bu aile vesilesiyle İslam dini, Gıfâr kabilesinde yayılır ve zamanla kabilenin çoğu müslüman olur. Geri kalanlar ise Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra müslümanlığı benimser.¹⁹⁹

Hz. Peygamberin Medine yıllarında Bedir, Uhud, Hendek savaşları yaşandıktan sonra Ebu Zer Medine'ye gelir. Artık Hz. Peygamberden ayrılmaz ve kendisini onun hizmetine adar. Hz. Peygamber, onun bu kararına rıza gösterir. Hz. Peygamber vefat ettiğinde artık Medine'de kalmak istemez ve Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in halifelik yılları boyunca Şam'ın kırsal bölgelerinde yaşar. Hz. Osman halife olunca merkez olan Dimaşk'a gelir. İnsanların dünya nimetlerine daldıklarını refah içinde yaşadıklarını görünce buna tepki verir. Bu tepki, vali olan Muaviye ile üst düzey kişilere karşı bir muhalefete dönüşür. Bunun üzerine ikilik ve kargaşa çıkmasın diye Hz. Osman, onu Medine'ye çağırır. Fakat Medine'de de öngördüğü sade yaşantıyı bulamaz ve insanlara gösterdiği tepkiye devam eder. Bunun üzerine halife Osman, onun Medine'nin köylerinden biri olan Rebeze'ye gitmesini emreder. O da Rebeze'ye gidip yerleşir. Böylece vefat edene kadar insanlardan uzak, kendi halinde

¹⁹⁸ Buhârî, "Menakıb", 11.

¹⁹⁹ Buhârî, "Menakıb", 11; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, VII, 106.

zahidâne bir hayat yaşar.²⁰⁰ Ebu Zer, hicretin 32. yılında vefat eder ve Abdullah b. Mesud cenaze namazını kıldırıp defin işlemlerini yapar.²⁰¹

Burada bizi doğrudan ilgilendiren taraf Ebû Zer'in önemi, Hz. Peygamber ile sahâbîler arasındaki konumu ve ileri sürüp savunduğu görüşleridir. Hadis kitapları ve tarihi kaynaklardan anlıyoruz ki Ebû Zer, oldukça zâhid, hiçbir ortamda sözünü esirgemeyen çok cesur bir karaktere sahiptir. Hz. Ali ve İbn Mesud gibi sahâbîler tarafından korunmuş ve desteklenmiştir. Düşünce ve duygularında Hz. Ali'ye yakınlığı ile bilinir.²⁰²

2.2. Ebu Zer'in Düşüncesini Şekillendiren Bazı Olay ve Rivayet Ettiği Hadisler

Kaynaklara göre Ebu Zer'in toplamda 281 hadis rivayet ettiği, bunlardan 33 kadarının Buhârî ve Müslim'de yer aldığı ifade edilmektedir.²⁰³ İlginç olan şu ki Ebu Zer'in rivayetlerinin hemen hemen hepsi konu itibarıyla servet ve dünyalığa dairdir. Örneğin Buhârî'nin rivayet ettiğine göre Ebu Zer şöyle anlatır: Bir gece vakti Hz. Peygamberle beraber Medine'nin taşlık arazilerinde yürüyorduk. Karşımıza Uhud dağı çıktı. Peygamber şöyle dedi: *“Ey Ebu Zer! Bir gece veya üç geceden fazla bir dinarını dahi yanımda bekleteceksem bu Uhud dağının benim için altın olmasını istemem. Yapacağım şey onu, hemen Allah'ın kullarına şöyle böyle dağıtmaktır. Ancak bir borç varsa o miktarını yanımda tutarım. Ey Ebu zer! Çoğa sahip olanlar, kıyamet günü aza sahip olanlardır; ancak etrafına dağıtanlar müstesna”*.²⁰⁴

Ebu Zer, savunduğu fikirlerin ve sarf ettiği sözlerin hepsinin Hz. Peygambere ait olduğunu ve kendinden bir şey katmadığını belirtmiştir. Nitekim Ebu Zer, Şam ve Medine sokaklarında gezerek şöyle seslenirdi: *“Mal biriktirip yığınları alınlarına bir dağlama, yanlarına bir dağlama ve sırtlarına bir dağlama yapılacağını müjdele!”*. Ahnef b. Kays, ona neden böyle bağırdığını sorduğunda şu cevabı vermiştir: *“Bu insanlar, Peygamberlerinden ne işittilerse ben sadece onu söylüyorum”*.²⁰⁵ Yine Ahnef b. Kays Medine'ye geldiği bir sırada herkesin Ebu Zer'den kaçtığını ve onunla

²⁰⁰ Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1982, II, 63, 65, 77.

²⁰¹ Hâkim, **el-Müstedrek**, Hadis No: 5451, c. III, s. 381

²⁰² İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe**, VII, 106.

²⁰³ Zehebî, **Siyeru alâmi'n-nübelâ**, II, 75.

²⁰⁴ Buhârî, “İstizan”, 30, Rikak, 13; Müslim, “Zekât”, 8.

²⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXV, 384.

tanışp bunun nedenini ona sorduğunda Ebu Zer şu cevabı vermiştir: “Allah Resulü’nün yasakladığı gibi ben de onları servet biriktirmekten men ediyorum”.²⁰⁶

Ebu Zer, Şam ve Medine’de fikirleri konusunda tartıştığı kişilere karşı hem bu dünyada hem de ahirette Allah resulüne en yakın kişi olduğunu ve kendisinden başka herkesin dünyalık şeylere tutunduğunu iddia etmiştir.²⁰⁷

Ebu Zer, en fazla hadis rivayet eden sahâbiler arasında yer alan ve kılıcının kabzasına gümüş işlemiş olan Ebû Hüreyre ile de tartışmış ve onu, gümüş işlemeli kılıç kullanmaktan men etmiştir. Ona karşı savunduğu bu fikri Hz. Peygamber’den işittiğini söylediği şu hadise dayandırmıştır: “Her kim geride altın veya gümüş bırakırsa onunla mutlaka dağlanır”.²⁰⁸

2.3. Ebû Zer’in Kişiliğine Dair Bazı Rivayetler

Ebu Zer’in taviz vermeden savunduğu fikirlerin ötesinde sert mizaçlı bir karaktere sahip olduğunu gündelik bazı olaylarda vermiş olduğu tepkilerden anlayabiliyoruz. Örneğin bizzat kendisinin naklettiği üzere Ebu Zer, annesi acem olan köle birisiyle tartışmış ve ona annesini anarak hakaret etmiştir. Hakarete maruz kalan kişi, durumu Hz. Peygambere intikal ettirtince Hz. Peygamber Ebu Zer’e hitapla: “Ebu Zer! Sen hala kendisinde cahiliye kalıntıları olan bir adamsın. Onlar (acemler) sizin kardeşlerinizdir. Allah, onları sizin yönetiminize vermiştir. Yediğinizden onlara da yedirin. Giydiğinizden onlara da giydirin. Yapamayacakları işleri onlara yüklemeyin. Yükleyecek olsanız da onlara yardım edin” buyurmuştur.²⁰⁹ Ebu Zer’in sert mizaçlı olmasına rağmen Hz. Peygamberin bu ikaz ve emirleri doğrultusunda hızlı bir değişim yaşadığını görmekteyiz. Nitekim bu hadiseden sonra Ebu Zer, her şeyini paylaşmaya başlamış ve Rebeze’de yaşadığı dönemlerde de elbisesini ikiye bölmüş yarısını kölesine giydirmiş diğer yarısını kendi giymiştir.²¹⁰

Hz. Peygamberle yakın bir ilişki içerisinde olan Ebu Zer, Hz. Peygamberden devlet işlerinde yöneticilik talebinde bulunmuş ancak onun karakterini iyi bilen Hz. Peygamber, eliyle onun omzuna vurarak: “Ebu Zer! Sen zayıf birisin. Yöneticilik bir emanettir. Bu iş, kıyamet gününde pişmanlık ve rezilliğe sebeptir. Ancak onun hakkından gelen ve mesuliyeti eda edenler müstesnadır. Ebu Zer! Kendim için

²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXV, 357.

²⁰⁷ Ebu Zer, bu iddialarını Hz. Peygamberden rivayet ettiği şu hadise dayandırmıştır: “İçinizde kıyamet günü bana en yakın olacak kişi, onu hangi halde bıraktıysam dünyadan o halde ayrılacaktır”. Bkz.

Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXV, 362, 363.

²⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXV, 380, 381; Taberî, **Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kurân**, XI, 428.

²⁰⁹ Müslim, “Eyman”, 10.

²¹⁰ Müslim, “Eyman”, 10.

istediğimi senin içinde istiyorum. Sakın ha! İki kişiye dahi amir olmayasın; sakın ha! Yetimin malına velayet etmeyesin” buyurarak onun bu talebini reddetmiştir.²¹¹

Kaynaklarda yer aldığına göre Hz. Osman, Ebu Zer’in servet biriktirenlere karşı verdiği tepkiler üzerine Kâ’b el-Ahbâr’a zekât dışında mali bir mükellefiyet olup olmadığını sorunca Kâ’b el-Ahbâr: “Hayır, zekâtını veren kişi altından veya gümüşten tuğlalara sahip olsa da başka bir mali yükümlülüğü kalmaz” şeklinde cevap verir. Bu cevap karşısında Ebu Zer esasını kaldırır ve Kâ’b’ın başına indirir sonra büyük bir hiddetle “*Ey Yahudi kadının oğlu, müslümanların hükümlerine bakmak sana mı düştü? Allah’ın sözü senin sözünden daha doğrudur*” diyerek Tevbe suresinin 34. ayetini okur.²¹² Tepkisel hareketleriyle Medine’de gündem olan Ebu Zer’in Hz. Osman tarafından Rebeze’ye gönderilmesi ve halifenin bu emri karşısında: “Habeşli bir köleyi başıma emir tayin etseler de dinler ve itaat ederim” demesi²¹³ Ebu Zer’in devlet otoritesine bağlı bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Ebu Zer’in doğru sözlü, vefalı biri olduğuna dair Hz. Peygamber şahitlik etmiş ve onun hakkında şöyle demiştir: “*Ebu Zer’den daha doğru sözlü birini ne yeryüzü taşımıştır ne de gök kubbe gölgesi altına almıştır*”.²¹⁴ Bu olay ve rivayetlerden hareketle Ebu Zer’in kendi inancından asla taviz vermeyen, sözünü hiçbir ortamda esirgemeyen, çabuk hiddetlenen ancak halifeye baş kaldırmayıp itaat eden bir karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.4. Görüşün Değerlendirilmesi

Ebû Zer, Tevbe suresindeki 34. ayeti mutlak anlamda düşünerek ihtiyaç fazlası malları biriktirmeyi haram kılınan kenz kapsamında değerlendirerek adeta bu ayeti, hayatı boyunca kendisi için bir davet esası haline getirmiştir. Ebu Zer’in zekât oranları konusundaki fikrinin ne olduğunu bilemiyoruz fakat hayatı ve kişiliğinde de görüldüğü üzere Ebu Zer, gayet zâhid olmakla beraber sert mizaçlı, şehir yapısına alışkın olmayan bir karaktere sahiptir. Çünkü hem Medine’ye geç yıllarda gelmiş hem de onun bu karakterini bilen Hz. Peygamber, ona yöneticilik vazifesi vermemiştir.

²¹¹ Müslim, “İmarat”, 4.

²¹² Zehebî, **Siyeru alâmi’n-nübelâ**, II, 67, 68; Mahmud Şelebi, **Hayatu Ebi Zer**, 2. bs. Beyrut, Daru’l-cil, 1986, s.42.

²¹³ Buhârî, “Zekât”, 4.

²¹⁴ Tirmizi, “Menakıb”, 108; İbn Mâce, “Sünnet/Fezailu’l-ashab”, 18; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XI, 70.

Aslında Ebu Zer'in kendi görüşünü temellendirdiği ayet, ihtiyaçların fazla, muhacirlerin zayıf olduğu, Hz. Peygamberin onların ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı, beytülmalde onlara yetecek malın bulunmadığı zor bir dönemde inmiştir. İşte bu tür durumlarda müslümanların ihtiyaç fazlası malları ellerinde tutmaları yasaklanmış ve böylesi bir durumda özellikle altın ve gümüş biriktirmek caiz görülmemiştir. Daha sonra müslümanlar bu zorlu dönemi atlatıp bolluğa kavuştuklarında Hz. Peygamber, iki yüz dirhemde beş dirhemi, yirmi dinarda yarım dinar vermeyi vacip kılmıştır. Ayrıca bu oranda zekât almak için malın üzerinden bir yıl geçmiş olmasını şart koşması, ihtiyaç fazlası tüm malların verilmesinin farz olmadığı anlamı taşımaktadır. Böylece Hz. Peygamber, Tevbe suresindeki 34. ayeti beyan etmiş olmaktadır.²¹⁵

Hz. Peygamber'in Ebu Zer hakkında söylediği: *“Allah Ebu Zer’e merhamet etsin! O yalnız yürür, yalnız ölür ve yalnız haşredilir”*²¹⁶ sözüne bakılırsa Ebu Zer'in, azami ölçülerde zühd yolunu tercih ettiği ve bu nedenle toplumun genel karakterinden ayrı düştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim sonraki hayatında bunu tasdik edecek olaylar yaşamıştır. Zahid lakabıyla anılan sahâbîlerin öncüsü olmuş ve ileri sürdüğü kişisel düşünceleri çok katı ve şaz kabul edilmiştir. Nihayet Rebeze'de yalnız başına vefat etmiştir.

3. AŞIRI ÖLÇÜDE MAL BİRİKTİRMENİN CAİZ OLMADIĞI GÖRÜŞÜ

Tevbe suresindeki altın ve gümüşü biriktirenler ile ilgili ayet bağlamında tefsir kitaplarında zikredildiğine göre seleften bazıları, malın zekâtı verilmiş olsa dahi aşırı ölçüde mal biriktirmenin caiz olmadığını savunmuştur. Bunlara göre Tevbe suresinin 34. ayetinden ihtiyaç fazlası mal biriktirenler değil aşırı ölçüde mal biriktirenler kastedilmiştir.²¹⁷

Aşırı ölçüde mal biriktirmenin caiz olmadığını savunanlara göre mal biriktirmenin belli bir sınırı vardır ve o sınırı aşan mallar ister zekâtı verilsin ister verilmesin ayetteki tehdit kapsamına girmektedir. Bu üst miktarın ne kadar olduğuyla ilgili kaynaklarda farklı rakamlar zikredilmektedir. Bazı yerlerde bu miktar, 4.000 dirhem (11.900 veya 12.500 gr. gümüş/1.250 gr. altın)²¹⁸ olarak tespit edilmiştir. Bu

²¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî'l-Kurân*, VIII, 80, 81.

²¹⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, “Meğazi ve Seraya”, III, 52.

²¹⁷ Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kuran*, thk. Musa Muhammed Ali - D. İzzet Ali îd Atıyye, Beyrut, Daru'l-cil, 2004, IV, 36.

²¹⁸ Ali Cuma, *el-Mekâyil ve'l mevâzin eş-Şer'iyye*, s. 19.

görüşü savunanlar, Hz. Ali'ye nisbet edilen: “*Dört bin dirhem ve altı nafakadır; fazlası, zekâtı verilmiş olsa da kenzdır*” sözünü dayanak almışlardır.²¹⁹

Hz. Ali'nin bu görüşü savunduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir.²²⁰ Bu konuda ona nispet edilen sözlerden birisi de şöyledir: “Allah zenginlere, fakirlerin ihtiyacını karşılayacak ölçüde mallarından vermelerini farz kılmıştır. Fakirler aç, çıplak ve zorda kalmışsa bunun nedeni zenginlerin mallarını vermeyip stoklamalarıdır. Allah'ın, böyle yapan kimseleri hesaba çekerek onları cezalandırma hakkı vardır”.²²¹

Bu görüşü savunanlardan ve en eski müfessirlerden biri olan Dahhâk, bu miktarı 10.000 dirhem olarak belirlemiştir. Zira onun şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Her kim ki on bin dirhem ve üstüne sahip olmuşsa bu kişi, aşırı ölçüde mal biriktirenlerden sayılır ve hüsrana uğrayanlardan olur. Ancak on binden fazlasını dağıtanlar stokçu sıfatından kurtulur”.²²² Klasik tefsir yazarları Taberî ile Kurtubî Tevbe suresinin ilgili ayetinde bu görüşe yer verirler ancak bu görüşe katılmadıklarını ifade ederler.²²³

3.1. Görüşün Değerlendirilmesi

Hz. Ali'ye nisbet edilen bu görüş, temel hadis kaynaklarında yer almamıştır. Kaynaklarda Hz. Ali'nin ismi, gerek ihtiyaç fazlası tüm malların biriktirilmesine karşı çıkanlar arasında gerekse zekâtı ayrı birtakım mali sorumlulukların olduğunu savunan kişiler arasında zikredilmektedir.²²⁴ Sonuç olarak Hz. Ali'nin servet birikimi konusunda bir hassasiyete sahip olduğunu ve sınırsız bir şekilde mal biriktirmeye karşı çıktığını anlıyoruz.

Mal biriktirmeye rakamsal olarak bir sınır koymanın ancak zaruret ve ekonomik kriz hallerinde devlet tarafından yapılabileceği kanaatindeyiz. Nitekim bu durum, devletin fiyatlara müdahale çerçevesinde koyduğu narh/tes'îr konusuna benzetilebilir.

²¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*, XI, 427; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, VIII, 80.

²²⁰ Zeynüddin Irakî, Ebu Zûra İbnü'l-Irakî, *Tarhu't-tesrib fi şerhi't-takrib*, Beyrut, Daru ihyai't-türasi'l-arabi, t.y. IV, 8.

²²¹ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *el-Emval*, thk. Halil Muhammed, Daru'l-fikr, Beyrut, ts, Hadis No: 1910, s. 710.

²²² Irakî, *Tarhu't-tesrib fi şerhi't-takrib*, IV, 8.

²²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*, XI, 427; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, VIII, 80.

²²⁴ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, *el-Emval*, Hadis No: 926-932, s. 445, 446; Yusuf Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, II, 968.

4. ZEKÂTİ VERİLEN MALIN SINIRSIZ ŞEKİLDE BİRİKTİRİLMESİNİ CAİZ GÖRENLER

Mala terettüp eden bir tek sorumluluğun zekât olduğunu ve zekâtı verilen malın sınırsız bir şekilde biriktirilmesini caiz görenler geçmişten günümüze hep çoğunluğu teşkil etmiştir. İleri gelen sahâbîlerden tâbiînle kadar, mezhep imamlarından diğer müctehidlere, müfessirlerden muhaddislere kadar ulemanın kahir ekseriyeti bu görüşü savunmuştur. Halife Ömer b. Hattab, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesud, Cabir b. Abdullah gibi fakih sahâbîler, bu görüşün en önemli temsilcileridir.²²⁵

Zekâtta başka hiç bir mali yükümlülüğün olmadığını, dolayısıyla sınırsız ölçüde mal biriktirilebileceğini savunanların ileri sürdükleri delilleri şöyle sıralayabiliriz:

Buhârî ve Müslim'in hadis kitapları ile diğer hadis kaynaklarında rivayet edildiği üzere: Necid halkından bir adam Allah resulünün huzuruna gelerek İslâm'ın ne olduğunu sorar. Allah resulü: *“Gece ve gündüz beş vakit namaz kılmak”*, diye cevap verir. Adam: bunlardan başka sorumluluğum var mı? diye sorunca Allah resulü: *“Hayır, ancak nafile kılabilirsin”* der. Sonra Allah Resulü: *“Ramazan ayında oruç tutmaktır”* der. Adam: bundan başka tutmam gereken oruç var mı? diye sorunca Allah resulü: *“Hayır, ancak nafile tutabilirsin”*, der. Sonra Allah Resulü: *“Zekât vermek”*, der. Adam: Zekâtta başka ödemem gereken bir şey var mı? diye sorunca Allah resulü: *“Hayır, ancak sadaka verebilirsin”* der. Daha sonra adam: Bundan fazlasını da eksikliğini de yapmayacağım, diyerek huzurdan ayrılınca Allah resulü: *“Doğru diyorsa kurtulur/doğru diyorsa cennete girer”* buyurmuştur.²²⁶

Bu görüşü destekleyen buna benzer bir diğer rivayet şöyledir: Bir göçebe Allah resulüne gelir ve der ki: Bana, cennete girmeme neden olacak bir amel söyle. Allah resulü: *“Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayıp ona ibadet edersin, farz namazları kılarırsın, farz kılınan zekâtı verirsın, ramazan orucunu tutarsın”* diye cevap verir. Göçebe adam: Canımın sahibi olan Allah'a yemin ederim ki bundan fazlasını yapmayacağım, diyerek dönüp gittiğinde Allah resulü: *“Cennetlik bir adam görmek isteyen bu adama baksın”* buyurmuştur.²²⁷

Bu hadislerde görüldüğü üzere soru soran adamlar, farz kılınan zekâtta başka bir şey vermeyeceklerini açıkça belirtmişlerdir. Hz. Peygamber de bunu ikrar etmiş hatta onların bu takdirde cennetlik olacaklarını bildirmiştir. Bu görüşü savunanlara

²²⁵ Irakî, *Tarhu't-tesrib fi şerhi't-takrib*, IV, 7.

²²⁶ Buhârî, “İman”, 34; Müslim, “İman”, 2; Ebu Davud, “Salât”, 1.

²²⁷ Buhârî, “Zekât”, 1; Müslim, “İman”, 4.

göre şayet zekâtta başka mali bir yükümlülük olsaydı soru soran adamların zekât haricindeki yükümlülüğü yerine getirmeden cenneti hak etmemeleri gerekirdi.

Bunlardan başka bu görüşü destekler mahiyette daha başka birçok rivayet olduğunu görüyoruz. Örneğin Hz. Peygamberin: “*Malının zekâtını ödersen sorumluluğunu yerine getirmiş olursun*”,²²⁸ “*Malının zekâtını ödersen, malın şerrini kendi üstünden kaldırmış olursun*”,²²⁹ sözleri sadece zekât yükümlülüğünün olduğuna kanıt olarak gösterilmiştir.

Ayrıca Ümmü Seleme’nin: “Altından bazı takılar takıyordum; Hz. Peygamber’e: Bu, kenz sayılır mı? diye sordum. Hz. Peygamber: “Zekât miktarına ulaşmış zekâtı verilirse kenz sayılmaz” cevabını verdi”²³⁰ rivayeti de bu görüşün önemli delilleri arasında zikredilmektedir.

Bunun dışında bu görüşü açıkça destekler nitelikte olan “*Malda, zekât dışında verilmesi gereken hiç bir hak yoktur*”,²³¹ rivayeti bu çerçevede öne sürülmektedir. Ne var ki hadis kriterleri açısından bu hadisin zayıf, hatta münker ve merdud²³² olduğu söylenmiştir. Zira bu hadis “*Malda, zekât dışında verilmesi gereken başka haklar da vardır*”²³³ şeklinde de rivayet edilmiştir. Bu itibarla hadisin, birbirine zıt iki lafızla rivayet edilmiş olması onu muhtarib²³⁴ kılmıştır. Bu nedenle muhtarib hadislerin hadis usulündeki hükmü gereği hiçbirisiyle amel edilmeyip tevakkuf edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ahmet Şakir gibi bazı muhakiklere göre İbn Mâce’nin rivayetindeki (ليس/yoktur) edatı, eski nüshalarda nâsihler tarafından sehven ziyade edilmiş ve daha sonra bu hata yayılmıştır.²³⁵

Bu görüşü savunanlar, mal biriktirenlerin tehdit edildiğini ve malda zekât dışında başka hakların olduğunu belirten veya buna işaret eden ayet ve hadislerin genel anlamda şöyle yorumlanması gerektiğini düşünürler:

a) Yolcu hakkı, misafir hakkı, komşu hakkı, esaret altında bulunanların hakkı, dilenenlerin hakkı ve diğer haklara dair rivayet edilen bazı ayet ve hadislerden vacip haklar değil müstehap iyilikler anlaşılmalıdır.

²²⁸ Tirmizi, “Zekât”, 2.

²²⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, “Zekât”, I, 547.

²³⁰ Ebu Davud, “Zekât”, 3.

²³¹ İbn Mâce, “Zekât”, 3.

²³² Zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti yüzünden zayıf kabul edilen hadis anlamındaki Usulü Hadis terimi. Bkz. Mehmet Efendioğlu, “Münker”, *DİA*, XXXII, 13.

²³³ Tirmizi, “Zekât”, 27.

²³⁴ Sened veya metinleri arasında çözümsüz bir farklılık bulunan hadis anlamında terim. Bkz.

“Muhtarib” *DİA*, XXXI, 423.

²³⁵ Yusuf Karadâvî, *Fıkhu’z-Zekât*, II, 966.

b) Muhtemelen zekât farz kılınmadan önce bu tür haklar vacipti ancak Medine döneminde zekât farz kılındıktan sonra bütün bu yükümlülükler neshedilmiş oldu. Kurumsal anlamda, yani devlet eliyle belli oranlarda toplanan zekât henüz farz kılınmadan önce Mekke sürecinde “*Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü hakkını verin, fakat israf etmeyin*”²³⁶ gibi mutlak anlamda mali yükümlülükleri bildiren tüm ayetler Medine döneminde neshedilmiştir.²³⁷

c) Zaruret hallerinde sadece zarureti giderecek ölçüde malın zekâtı verilmiş olsa da ayrıca yardım edilmesinin gerekliliği istisnai bir durumdur.

d) Bazı rivayetlerde geçen “*Malda, zekât dışında ödenmesi gereken başka haklar da vardır*” hadisi, zaten zayıf olduğundan delil olarak öne sürülemez.²³⁸

e) Tevbe Suresinin 34. Ayetine yaptıkları yorumlar ile bu yorumları destekleyen bazı rivayetleri ele alacak olursak çeşitli kaynaklarda yer aldığına göre Abdullah b. Ömer, kendisine: “*Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!*”²³⁹ ayetinin yorumunu soran bir göçebeye şu cevabı vermiştir: “*Mal biriktirip malının zekâtını vermeyenin vay haline! Bu ayetin hükmü, zekâtın hükmü inmeden önceydi. Zekâtın hükmü indiğinde Allah, zekât ile malları temizledi*”.²⁴⁰

Söz konusu ayette geçen biriktirip stoklayanlar (يَكْنُزُونَ) ifadesiyle yapılan tehdidin hemen öncesinde Haham ve Rahiplerin yaptıklarından bahsedildiği için ayetin hükmünün sadece ehl-i kitaba mahsus olduğunu savunanlar olmuştur. Bu ayetle ilgili Ebu Zer ile Muaviye arasında yaşanan tartışmada bu yorumu ilk olarak Muaviye dile getirmiş ve daha sonraları Mutezile kelamcılarının Ebu Bekir el-Esam da bu yorumu savunmuştur.²⁴¹

Çoğunluk müfessir ve hukukçulara göre yukarıdaki ayette servet biriktirmeye yönelik bildirilen tehdit ve ceza, Allah hakkını eda etmeyenler yani malının zekâtını vermeyenler için geçerlidir. Az olsun çok olsun Allah hakkının ödenmediği tüm mallar, biriktirilmiş servet kapsamındadır. Nitekim Hz. Peygamberin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Biriktirdiği servetin zekâtını vermeyen her kim olursa olsun kıyamet günü getirilir, serveti ateşte kızdırılır ve kızgın servetiyle alını ve yanları dağlanır*”.²⁴² Dolayısıyla bu görüşe göre zekâtı verilen mallar hiç bir suretle kenz kavramına dâhil edilemez. Hatta Abdullah b. Ömer ile Cabir b. Abdullah’ın şöyle

²³⁶ Enam, 6/141.

²³⁷ Mehmet Erkal, **İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları**, İstanbul, İSAM yayınları, 2009, s. 172.

²³⁸ Yusuf Karadâvî, **Fıküh’z-Zekât**, II, 967.

²³⁹ Tevbe, 9/34.

²⁴⁰ Buhârî, “Zekât”, 4; Kurtubî, **el-Câmi li-ahkâmi’l-Kurân**, VIII, 80.

²⁴¹ Kurtubî, **el-Câmi li-ahkâmi’l-Kurân**, VIII, 80.

²⁴² Müslim, “Zekât”, 6.

dediği rivayet edilmiştir: “Zekâtı verilen mal yedi kat yer dolusu olsa da kenz sayılmaz. Zekâtı verilmeyen mal yer üstünde görünür az bir şey olsa da kenz sayılır”.²⁴³

Söz konusu ayetin, altın ve gümüşü biriktirme ifadesinin hemen devamında geçen “onları Allah yolunda harcamayanlar” ifadesiyle kastedilen anlamın İbn Abbâs’ın tefsirine göre mallarının zekâtını vermeyenler olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca İslam’da şahsî mülkiyet hakkının olduğunu ve “İyi bir malın salih bir kişide olması ne güzeldir”²⁴⁴ hadisinden hareketle sınırsız bir şekilde mal birikimi yapılabileceği sonucuna varılmıştır.

Bazı müfessirlerin çeşitli şekillerde ifade ettiklerine göre söz konusu ayetten anlaşılan mal biriktirip onu Allah yolunda infak etmeyenlerin azapla tehdit edildiği ancak bununla kastedilenin vacip şeyler mi veya vacip dışında kalan şeyler mi olduğuna temas edilmemiştir. Dolayısıyla sadece mal biriktirme olayı dikkate alınmamalıdır. Zira yığınla kazandığı malı biriktirmeyip saçıp savuran ve Allah yolunda infak etmeyenlerin de aynı sonuca düşmeleri gerekir. Ayetin salt biriktirmeyle sınırlı tutulmaması daha doğru olur. Netice olarak ayetten, zekât ve zekât gibi vacip olan şeyleri vermeyenler anlaşılır. Ne var ki genelde malı yer altına saklayıp biriktirenler, vacip olan alanlara infak etmekten kaçındıkları için özel olarak malı saklayıp biriktirenler tehdit edilmiştir.²⁴⁵

Bir başka açıdan şu da muhtemeldir ki bu ayet, ihtiyaçların çok fazla olduğu, muhacirlerin düşkün olduğu, Hz. Peygamberin onların ihtiyaçlarını karşılayamadığı ve beytülmal’de onlara yetecek malların bulunmadığı zorlu yıllarda inmiştir. Bu sebeple müslümanların ihtiyaç fazlası malları ellerinde tutmaları geçici olarak yasaklandı. Daha sonra Allah, fetihler sayesinde nimetler lütfedince Hz. Peygamber, ihtiyaç fazlası malların hepsini vermeyi zorunlu kılmayıp nisap miktarlarını ve verilmesi gereken oranları belirledi. Ayrıca nemalansın diye yıllanmasını bekledi. Böylece Hz. Peygamber bu ayeti beyan etmiş oldu. Nitekim Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf gibi aşırı ölçüde servet sahibi olan sahâbîlerin varlığı inkâr edilemez.²⁴⁶

Bir diğer ihtimal ayette min (من) edatının hazfedilmiş olmasıdır. Yani infak etmiyorlar (ولا ينفقونها) ifadesiyle kastedilen anlam, (ولا ينفقون منها) bir kısmını infak etmiyorlar şeklindedir. Nitekim ilgili diğer ayetlerde, örneğin “Onların mallarından onları temizleyecek olan sadakayı al”²⁴⁷ ayetinde (min) edatının yer alması, bu ayeti

²⁴³ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi’l-Kurân*, VIII, 80.

²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, 298.

²⁴⁵ Kiya el-Herras, *Ahkamu’l-Kuran*, IV, 37.

²⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi’l-Kurân*, VIII, 80; Kiya el-Herrasi, *Ahkamu’l-Kuran*, IV, 37.

²⁴⁷ Tevbe, 9/103.

de açıklığa kavuşturmaktadır. Ayrıca bu ayeti açıklama sadedinde İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: “Altın ve gümüşü biriktirip onları Allah yolunda harcamayanlar” ayeti inince bu ayet, müslümanlara ağır geldi. Ömer: ben sizin için bir çıkış yolu bulacağım, dedi ve gidip: Ey Allah'ın peygamberi gerçek şu ki bu ayet senin ashabına zor geldi, diye sorduğunda Allah resulü şöyle buyurdu: “Allah, zekâtı sadece geride kalan mallarınızı temizlemek için farz kıldı, miras paylarını da sizden sonrakilere kalsın diye belirledi”. Bu cevap karşısında Ömer sevincinden tekbir getirdi.²⁴⁸

Bu ayetle paralel olarak zikredilen “Zekâtını vermeyen kişinin malı kıyamet günü tüysüz (çok zehirli) ve iki boynuzlu bir yılanı dönüşür ve onun boynuna dolanır, Ben senin biriktirdiğimin (أنا كنزك), ben senin biriktirdiğimin, der”²⁴⁹ gibi hadislerden malın hepsinin değil bir kısmının infak edilmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Geçmişten günümüze fıkıh dilinde “kenz” kavramı, “zekâtı verilmeyen mal” anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla ayetteki tehdit, malının zekâtını vermeyenlere yönelik olmalıdır.

Çoğunluğun savunduğu bu görüşün taraftarları arasında tarihi süreçte farklı yaklaşımlar sergileyenler olmuştur. Örneğin *Huccetu'l-lahi'l-baliğa* adlı eserin yazarı Dihlevi'ye göre uzunca zaman saklanıp âtil bırakılan aşırı miktardaki altın, gümüş ve benzeri paralar, kenz kapsamına girmektedir. Fakat çalıştırılan ve sermaye olarak piyasaya katkı sunan paralar ne kadar çok olursa olsun kenz sayılmaz.²⁵⁰

f) Bakara Suresinin 215. ile 219. ayetlerine yapılan yorumlara bakacak olursak bu iki ayet mealen şöyledir: “Sana, Allah yolunda ne harcamayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir”²⁵¹; “Sana, Allah yolunda ne harcamayacaklarını soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını”²⁵²

“İhtiyaç fazlası” olarak çevirisini yaptığımız (العفو) kelimesine ne fazla ne az orta halli, gönülden geldiği ölçüde, ardında zenginlik bırakacak ölçüde gibi anlamlar da verilmektedir. Hatta bu kelimeyle farz kılınan zekâtın kastedildiğini söyleyenler olmuştur. Fakat İbnü'l-Arabî'nin de tercih ettiğine göre bu kelimeyi, hem sözlük hem de bazı rivayetlerin desteğiyle “ihtiyaç fazlası” olarak tefsir etmek daha doğrudur.²⁵³

²⁴⁸ Ebu Davud, “Zekât”, 32; Kiya el-Herras, *Ahkamu'l-Kuran*, IV, 37.

²⁴⁹ Buhârî, “Zekât”, 3.

²⁵⁰ Dihlevi, *Hüccetullâhi'l-baliga*, II, 62.

²⁵¹ Bakara, 2/215.

²⁵² Bakara, 2/219.

²⁵³ İbnü'l-Arabî, *Ahkamu'l-Kuran*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, 3. bs. Beyrut, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003, I, 214.

Birbiriyle bağlantılı bu iki ayet hakkında farklı yorumlar serdedilmektedir. Bazı yorumlara göre bu ayetler, zekât farz kılınmadan önce inmiş ve zekâtın farz kılınması ile bu ayetler neshedilmiştir. Bu yorum, İbn Abbas'a nispet edilmekte ve müfessir tâbiînlerden Süddî'nin de bunu savunduğu söylenmektedir. Bu ayetler indikten sonra pratikteki yansımalarının şöyle olduğu söylenir: Sahâbîlerden birinin altını, gümüşü veya ekinleri veya süt veren hayvanları varsa kendisine ve ailesine bir senelik yetecek kadarını bırakır gerisini sadaka olarak dağıtırdı. Adam günlük çalışıp kazanan biriyse kendisine ve ailesine bir günlük yetecek miktarı ayırır gerisini dağıtırdı. Bu hal, zekâtın farz kılındığını bildiren ayet ininceye kadar devam etti. Zekât ayetiyle bu ayet ve diğer mutlak olarak sadaka verilmesini emreden ayetler neshedilmiş oldu.²⁵⁴

Unutmamak gerekir ki burada nesihden kastın, farz anlamındaki mali yükümlülüğün neshedilmesidir. Bu ayetlerin farz veya vacip olmayan hayır ve hasenat türü sadakalara delaleti düşüldüğünde her hangi bir nesihden söz edilemez. Nitekim Hasan Basri'ye göre bu ayetler, aynı zamanda hem zekâta hem de teberru olan sadakalara delalet etmektedir. Dolayısıyla söz konusu ayetler neshedilmemiştir. Cassas'ın belirttiğine göre bu ayetlerle sırasıyla anne-baba gibi en yakınlardan başlayarak ihtiyaç sahiplerine ihtiyaç fazlası kalan maldan yardım edilmesi istenmektedir. Bu yardım, anne-baba ve yakınlarla nafaka vermekle olur. Hem bu ayetler, aynı zamanda yakınlarla nafaka verilmesinin vacip olduğuna delildir. Fakir ve yolda kalanlar açısından bakıldığında bu ayetlerden zekât veya nafile olan sadaklar anlaşılmalıdır.²⁵⁵

Kurtubî'nin tercih ettiği yoruma göre bu ayet ile “*En hayırlı sadaka, ardında zenginlik bırakacak ölçüde yapılan sadakadır*” gibi hadislerden hareketle “ihtiyaçlarınızdan fazlasını infak edin yani kendinizi muhtaç duruma sokarak kendinize zarar vermeyin” şeklinde bir anlam çıkarılması daha doğrudur.²⁵⁶

Diğer bazı yorumlara göre yetim ve yoksullara nafaka değil zekât vermek vacip olduğundan ve anne ile babaya da zekât verilemeyeceğinden bu ayetlerin zekâta veya kısmen zekâta kısmen nafile sadakalara hamledilmesi uzak bir ihtimaldir. Bu sebeple bu ayetlerin sadece nafile olan sadakalara hamledilmesi gerekir. İbnü'l-Arabî ile Kiyâ el-Herrâsî, bu yorumu tercih etmiştir.²⁵⁷

²⁵⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kuran*, I, 214; Cassas, *Ahkâmu'l-Kuran*, thk. Muhammed Sadık Kamhavi, Beyrut, Daru ihyai't-türasi'l-arabi, 1405, I, 399.

²⁵⁵ Cassas, *Ahkâmu'l-Kurân*, I, 399-400.

²⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân*, III, 26, 42.

²⁵⁷ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kurân*, I, 214; Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmu'l-Kurân*, I, 103.

4.1. Görüşün Değerlendirilmesi

Nisab miktarı mala sahip olup zekâtını vermeyenlerin mal biriktirmesi ittifakla haram kabul edilirken, nisab miktarı mala sahip olup bu malın zekâtını verdikten sonra ihtiyaç fazlası malları elinde bulunduranların durumu tartışılmaktadır. Geçmişten günümüze çoğunluğa göre böyle birinin zekâtını verdikten sonra dilediği kadar birikim yapmasında bir sakınca görülmemiştir. Zira miras ayetlerinin varlığı; Hz. Peygamberin, döşğinde hasta yatan Sad b. Ebi Vakkas’a hitabeden: “*Varislerini zengin bırakman, onları insanlara el açarak fakir bırakmandan daha hayırlıdır*” tavsiyesi ve malının üçte birini dahi hayır yolunda vasiyet etmesini çok görmesi,²⁵⁸ hatta adanmış olsa dahi böyle bir adağın uygulanmasına onay vermemesi,²⁵⁹ ayrıca nisap miktarına erişince zekât olarak alınan oranların bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlenmiş olması çoğunluğun ileri sürdüğü en önemli delillerdendir.

Ne var ki çoğunluğa ait olarak zikrettiğimiz bu yaklaşımın “zekât dışında mala terettüp eden hiçbir hak yoktur” şeklinde genel bir kural haline getirilmesini anlamak oldukça zordur. Ancak bu genel ifade, Hz. Peygamber’in, Muaz’ı Yemen’e gönderdiğinde halkın zekâtтан başka mallarına dokunmamasını emrettiği olayda görüldüğü üzere zekât, devlet eliyle yürütülen bir müessese olduğu için devletin belirlenen zekât oranlarından fazla bir mal almaya hakkı yoktur şeklinde yorumlanabilir.

Çoğunluğun savunmuş olduğu “zekât dışında mali bir sorumluluk yoktur” kuralını dikkate aldığımızda buna göre devlet, zekât dışında herhangi bir vergilendirmeye gidemez sonucu çıkmaktadır. Bu durumda olağan üstü hallerde yapılması vacip görülen yardımlar, bireylerin şahsi sorumluluğuna bırakılmış olacaktır. Bir diğer ihtimal çoğunluğun dile getirdiği “zekât dışında mali bir sorumluluk yoktur” kuralı ile zaruret olmadığı takdirde devletin zekât dışında bir vergi alamayacağı kastedilmiştir. Bir başka açıdan bakacak olursak zekât muntazam bir vergidir ve zekât için belirlenen oranların dışında vergi alınmaz ancak zekât dışında mala terettüp eden haklar ve malî yükümlülükler, arızî birtakım hak ve yükümlülükler olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla çoğunluğun dile getirdiği söz konusu kuralı, mutlak olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Nitekim nafaka hakkının, âkile’ye ödetilen diyetin, açlık gibi zaruret durumunda olanlara yardım etmenin vacip olduğu konusunda neredeyse görüş birliği vardır.²⁶⁰ Bunlardan başka düşman tehlikesi, bulaşıcı hastalıklar ve felaketler gibi sorunları müslümanların içinden bertaraf etmek, esirleri esaretten kurtarmak farz-ı kifaye olarak görülmüştür. Bu itibarla toplumun menfaati bireyin menfaatine tercih edilmiştir. Hem İmam

²⁵⁸ Buhârî, “Vesaya”, 2, 3.

²⁵⁹ Ebu Davud, “el-Eyman ve’n-nuzur”, 28.

²⁶⁰ Bkz. Cassas, **Ahkamu’l-Kuran**, IV, 301. Cassas, bu bağlamda ayrıca “Malda, zekâtтан başka haklar da vardır” rivayetine yer vererek bu görüşte olduğunu göstermiştir.

Malik, İbnu'l-Arabî, Kurtubî, Şâtıbî, İbn Teymiye, Şafiilerden Remlî ile İmam Nevevî gibi âlimlerin bu tür mali yardımların yerine göre farz olduğunu ifade etmişlerdir.²⁶¹ Zaten müslümanların maruz kaldıkları her türlü zarar ve felaketlerin öncelikli olarak bertaraf edilmesi, herkes tarafından kabul gören hukuk ilkelerindendir.

Diğer taraftan Muhammed Hamidullah, öşür ile yüzde iki buçuk oranında verilen zekâtların dünya ölçeğinde ihtiyaçları karşılayamayacağını, bundan dolayı devletin, ihtiyaçları karşılamak adına ilave vergiler koyabileceğini ifade eder. Onun tespitlerine göre İslami yönetimlerin bin yıllık tecrübeleri bu gerçeği ispat etmiştir. Bu sebeple çeşitli dönemlerde hukukçuların onayıyla “nevâib” adı altında, yani acil ihtiyaçların karşılanması için geçici vergiler konulmuştur. Fakat bu geçici vergiler, her ne kadar zekât statüsü kazanmasa da uygulamada kalıcı hale getirildiğini görmekteyiz. Zekât oranları Hz. Peygamber tarafından tespit edildiği için bu oranlarla oynanmadı ve zekât ile nevâib'in sarf kalemleri mümkün mertebe birbirinden ayrı tutuldu.²⁶²

Zekâtı verilen malın sınırsız şekilde biriktirilebileceğini savunan çoğunluğun genel bir kural gibi dillendirdiği “zekât ayeti, sadaka ve infakı emreden bütün ayetleri neshetmiştir”²⁶³ sözüne de katılmak mümkün değildir. Nitekim neshedildiği söylenen bu ayetlerin sayısı yüzden fazladır ve İslam dini, evrensel olduğuna göre ihtiyaç ve zaruretlar her zaman ve zeminde yaşanabilir. Bu durumlarda, genel anlamda infak ve sadakayı emreden ayetlerin ışığında ihtiyaçların karşılanması zorunlu olmalıdır. Diğer yandan zekât, başlangıçta gönüllü iken tedrici olarak zorunlu ve farz hale getirildiğini söylemek, Hz. Peygamber tarafından belli oran ve belli tarihlerde toplanması gerektiği anlamında isabetli görülmektedir. Bu anlamda zekât bir vergi niteliğine dönüşmüştür. Fakat devlet otoritesi tarafından zekât toplanmadan önce infak etmeyenlerin diyaneten de hiçbir mesuliyetlerinin olmadığını ileri sürmek delilsiz bir iddia olur. Nitekim zekâtın, mutlak anlamda Mekke sürecinde farz kılındığına dair elimizde yeterince delil mevcuttur.

²⁶¹ Yusuf Karadâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, II, 986, 987, 991.

²⁶² Muhammed Hamidullah, **İslam'ın Doğuşu**, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010, s.323.

²⁶³ Zekât ayeti: “Onların mallarından, onları arındırıp temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et” Tevbe, 9/103.

5. ZEKÂTTAN BAŞKA BİRTAKIM MALİ SORUMLULUKLARIN OLDUĞUNU VE BU SORUMLULUKLAR YERİNE GETİRİLMEDİKÇE MAL BİRİKTİRMENİN CAİZ OLMAYACAĞINI SAVUNANLAR

Tarihi süreçte önemli bazı âlimler, ileride sırasıyla zikredeceğimiz üzere zekâttan başka birçok mali sorumluluğun olduğunu ve ihtiyaç halinde bu sorumluluklar yerine getirilmediği takdirde mal biriktirmenin caiz olmayacağını savunmuştur. Bu görüşü savunanlara göre zekât, mali yükümlülüklerin taviz verilmeyen en alt sınırıdır ve zekâttan başka birçok mali yükümlülük vardır. Zira Hz. Peygamberin mali idaresi, aile içi yaşantısı, mal ve servete bakış açısı genel anlamda bunun en güçlü delili sayılmaktadır.²⁶⁴

Bir önceki başlıkta çoğunluğa (cumhur) ait olduğunu söylediğimiz “zekâttan başka hiçbir mali sorumluluk yoktur” görüşünü ve bu görüşü savunanların ileri sürdükleri delil ile yaptıkları yorumları irdledik. Fakat bu görüşten başka daha farklı mülâhaza ve uygulamaların olduğu göz ardı edilmiş veya istisnai haller ile özel kişi ve durumlar dikkate alınmamıştır. Şimdi biz tarihi köklere de dayanan zekâttan ayrı birtakım mali yükümlülüklerin olduğunu savunanları ve onların ileri sürdükleri delilleri görmeye çalışacağız. Bu görüş taraftarlarına göre mal üzerinde zekât dışında ayrıca esiri esaretten kurtarma, açları doyurma gibi birtakım haklar vardır. Bu haklar, yerine getirilmeyip biriktirilen tüm malların, yasaklanan ve dağlama ile tehdit edilen kenz kapsamına gireceği ifade edilmektedir. Bu görüşün sahâbe ve tâbiîn döneminden günümüze kadar her devirde azınlık olsa da destekçilerinin olduğu bir gerçektir. Sahâbîlerden Hz. Ali, Hz. Aişe, Ebû Hüreyre, Hasan b. Ali, Fâtıma bint Kays bunlardan bazılarıdır.²⁶⁵ Tâbiînden Şâbî, Mücahit, Tâvûs, Atâ ve Nehaî bu görüşün ileri gelenlerindendir.²⁶⁶

Bu görüşü savunanlar öncelikle Bakara suresinin 177. ayetini esas almışlardır: “Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik, o (kimsenin iyiliği)dir ki Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitaba ve peygamberlere inanır; sevdiği malını yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere

²⁶⁴ Nedvî, **el-Erkânü'l-Erbaa mukâreneten ma'ad-diyânâtî'l-uhra**, s. 141.

²⁶⁵ Yusuf Karadâvî, bu görüş taraftarları arasında Ebu Zer'i de zikreder (Bkz. Yusuf Karadâvî, **Fıkhu'z-zekât**, II, 968); Fakat biz, onun, klasik kaynaklarda ihtiyaç fazlası tüm malların verilmesini savunan kişi olarak takdim edildiğini tespit ettik. Bu nedenle onun görüşüne müstakil bir başlık altında yer verdik. Ayrıca bazı yerlerde bu görüşü savunanlar arasında Abdullah b. Ömer de zikredilir, ancak Abdullah b. Ömer'in her iki görüşü savunanlar arasında zikredilmesi ona nisbet edilen rivayet karmaşasından ileri gelmektedir. Bu durumda Abdullah b. Ömer'in bu konuda tam olarak neyi savunduğunu tespit edemeyip sadece rivayetlerini aktarmakla iktifa ettik.

²⁶⁶ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, **el-Emval**, Hadis No: 926-932, s. 445-446; Yusuf Karadâvî, **Fıkhu'z-zekât**, II, 968.

*ve boyunduruk altında bulunan(köle ve esir)lere verir; namazı kılar, zekâtı verir. Andlaşma yaptıkları zaman andlaşmalarını yerine getirenler; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler, işte bunlar, doğru olanlardır ve ancak bunlar takva sahibi olanlardır”.*²⁶⁷

Tirmizî'nin rivayet ettiğine göre bu ayet bağlamında Hz. Peygamber'e zekât konusunda soru sorulmuş o da: “*Malda zekâtta başka verilmesi gereken haklar vardır*” cevabını verdikten sonra söz konusu ayeti okumuştur: “*Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir...*”.²⁶⁸ Ancak bu rivayetin hadis kriterleri açısından bizzat Tirmizi tarafından zayıf olduğu söylense de bu görüş taraftarlarına göre söz konusu ayet bu hadisi desteklemektedir. Dolayısıyla ayet ile zayıf olduğu söylenen hadis aynı hükmü ifade etmektedir. Çünkü ayette sevilen malın infak edilmesi gereken yerler birer birer sıralandıktan sonra ayrı bir özellik olarak zekât vermekten söz edilmiştir. Eğer önceki infak yerleri zekât içinde mütalaa edilecek olursa tekrar edilmiş olur ki bu durum atıf prensibine aykırıdır. Dolayısıyla zekât ile mala yönelik zikredilen bu haklar birbirinden farklı şeyler olmalıdır.²⁶⁹

Yukarıdaki ayetin baş tarafında zikredilen infak ve harcamaların müstehap olma ihtimalini öne sürmek doğru olamaz çünkü ayet, Yahudilerin aşırı şekilciliklerine bir reddiye olarak inanç, ibadet ve ahlak ilkelerini yani farz olan birtakım şeyleri sıralamıştır. Dolayısıyla iyiliğin (البر) hakikatini açıklamaya dönük zikredilen iman, namaz, zekât, ahde vefa, sabır gibi şeyler müstehap türünden değil dinin esaslarındandır. Bunlar gerçek bir müslümanı temsil ettiğine göre müslümanın birtakım ayırıcı özellikleridir. O halde bu esasların arasında zikredilen “*sevdiği malını yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve boyunduruk altında bulunan(köle ve esir)lere verir*” kısmının müstehap olarak kabul edilmesi makul olamaz.²⁷⁰

Bu problemten kurtulmak için erken dönem müfessirlerinden Dahhâk gibi bazıları, zekât ayetinin Kuran'daki sadakayı emreden bütün ayetleri neshettiğini iddia etmiştir. Fakat zekât ayetinin, bu ayeti neshettiğini söylemek oldukça zordur. Çünkü aynı ayetin bir parçasının diğer bir parçasını neshettiğini söylemek makul olamaz. Hem iyilik sahiplerinin sıfatlarının anlatıldığı haber türü ayetler neshedilmeye elverişli değildir. Böyle bir nesih iddiası, söyleyeni yalancı durumuna düşürür ki Yüce Allah bundan münezzehtir. Ayrıca bu ayet, Medine'de farz ve ceza

²⁶⁷ Bakara 2/177.

²⁶⁸ Tirmizi, “Zekât”, 27; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*, (Bakara 177) III, 80.

²⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*, III, 85; Yusuf Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, II, 969.

²⁷⁰ Yusuf Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, II, 970.

hukukuna dair en temel ayetler indikten sonraki zamanlarda inmiştir. Sonuç olarak bu ayeti, muhkem kabul etmek kaçınılmazdır.²⁷¹

Bu görüş taraftarlarına göre zekât dışındaki mali yükümlülüklerin neler olduğuna bakacak olursak bunlar, “malın hakları” veya “mal üzerindeki yükümlülükler” başlığıyla zikredilmektedir ve bu haklar sırasıyla şu şekilde tespit edilmiştir:

5.1. Hasat Zamanında Verilmesi Gereken Ekinin Hakkı

Zekâtтан başka mali sorumlulukların olduğunu savunanlara göre arazi ürünlerinden zekâtтан ayrı olarak bir de ekinin hakkı denilen bir miktarın verilmesi gerekmektedir. Böyle bir hakkın: “*Meyve verdiğiğinde onun (Allahın lütfettiği bahçe ve ekinlerin) meyvesinden yiyin ve hasat zamanında onun hakkını verin*”,²⁷² ayetinde açıkça belirtildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu ayette söz konusu edilen hak, zekâtтан ayrı bir yükümlülük olmalıdır. Çünkü bu ayet, Mekke sürecinde inmiş ve zekat olarak ekinlerden alınan oşür (1/10) Medine’de farz kılınmıştır. Bu surenin içinde sadece bu ayetin Medine’de indiğini söylemek delilsiz bir iddia olur. Ayrıca bu hakkın, zekâtтан ayrı bir şey olduğunun bir diğer kanıtı ayette özellikle hasat gününde verilmesinin istenmesidir. Nitekim oşür, ekinler tamamen biçilip ayıklandıktan sonra hesaplanır ve verilmesi gereken miktar ancak o zaman tespit edilebilir.²⁷³

Burada zekâtтан ayrı olarak vacip görülen bu hakkın ölçüsünün ne olduğu sorusu akla gelebilir. Bu görüşün savunucularından biri olan İbn Hazm, bu ölçünün kişinin gönlünün dilediği miktardan ibaret olduğunu ve bunun belli bir sınırının bulunmadığını ifade eder. Buna benzer ifadeler, sahâbeden İbn Ömer’e, hukukçu olan tâbînden Atâ, Mücahid ve İbrahim en-Nehaî’ye de nispet edilmektedir. Bunlardan bazıları, aşağı yukarı ekinin bir tutam kadar olduğunu söyleyerek bir oran zikretmiştir.²⁷⁴

Diğer taraftan özellikle bu görüşe karşı çıkanlar, ayetteki ekinin hakkıyla kastedilen şeyin zekât olduğunu savunmuş ve bunu İbn Abbas’a dayandırmışlardır. İbn Hazm, bu yorumun zayıf ve tutarsız olduğunu belirtirken bu ayetin neshedildiğini²⁷⁵ iddia edenlere de şiddetle karşı çıkar.²⁷⁶ Ona göre bir ayet veya

²⁷¹ Yusuf Karadâvî, **Fıkhu’z-zekât**, II, 970.

²⁷² Enâm, 6/141.

²⁷³ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 20.

²⁷⁴ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 21, 22.

²⁷⁵ Nesih: Şer’î bir hükmün, daha sonra gelen şer’î bir delille kaldırılması.

²⁷⁶ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 22. Yusuf Karadâvî, bu ayette belirtilen hakkın zekât ile neshedildiği görüşünü tercih etmiştir. Bkz. **Fıkhu’z-zekât**, II, 972.

hadisin neshedildiğini söylemek için Hz. Peygamber'in bu konuda sahih ve sarîh bir beyanının olması gerekir. Hz. Peygambere ait sahih bir beyan olmadığı takdirde herkes, kendi yorumuna göre nesih iddialarında bulunur ki bu durum, Allahın kesin emirlerini ilga etmeye götürür.²⁷⁷

Burada önemli olan nokta şudur ki İbn Ömer gibi bir sahâbi; Atâ, Mücahid ve Nehâî gibi önemli İslam hukukçuları söz konusu ayeti zekâtı ayrı olarak bazı mali yükümlülüklerin bulunduğu dair bir delil olarak zikretmişlerdir.²⁷⁸

5.2. Atların ve Diğer Ehlî Hayvanların Hakkı

Bu görüş taraftarlarına delil olabilecek rivayetlerden biri de Hz. Peygamberin, atlar ve diğer ehlî hayvanlar üzerindeki haklara dair söylediği bazı sözlerdir. Büyük baş ile küçükbaş hayvanlara sahip olanların yerine getirmesi gereken bazı haklara dair Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kıyamet günü, dünyada develeri olan kişi, onlar üzerindeki hakkını ödememişse, o develer dünyadaki halinden daha semiz ve güçlü olarak sahibinin üzerine gelir ve onu tırnaklarıyla ezerler. Sürüler de en güçlü ve semiz hali ile şayet sahibi hakkını ödememişse onu tırnaklarıyla çiğner, boynuzlarıyla süserler. Onların haklarından biri, suya götürüldüğünde sütünden ihtiyaç sahiplerine verilmesidir”*.²⁷⁹ Bu hadisin bazı rivayetlerinde şu ilaveler de yer almıştır: bazı sahâbîler Ey Allah'ın Resulü verilmesi gereken hakları nelerdir? diye sorduğunda Allah Resulü: *“Erkek devesini, dişi develerle çiftleşmesi için isteyene ödünç vermek; kovasını, kovası olmayana ödünç vermek; onları, cihad etmek üzere binecek devesi olmayanlara vermek”*.²⁸⁰

Bazı muhaddisler, “Onların haklarından biri” diye başlayan son ifadelerin Ebû Hüreyre tarafından müdrec²⁸¹ olduğunu söylese de daha başka rivayetlerde bizzat Hz. Peygambere ait ifadeler olarak nakledilmiştir.²⁸² Taberânî'nin: Adamın biri Allah resulüne gelip develer hakkında neler yapması gerektiğini sordu. Allah Resulü de şöyle dedi: *“Semiz olanını kes, dayanıklı ve güçlü olanları cihad edenlere binek olarak ver; suya götürdüğün gün muhtaçlara vermek üzere sütünü sağ”*,²⁸³ rivayeti de bu ifadelerin Hz. Peygambere ait olduğunu göstermektedir.

²⁷⁷ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 22.

²⁷⁸ Yusuf Karadâvî, **Fıkhu'z-zekât**, II, 972; Celal Yeniçeri, “İnfaka Genel Bakış” İSAV sempozyum tebliği, **Kuran ve Sünette Zekât**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008, s.282.

²⁷⁹ Buhârî, “Zekât”, 3.

²⁸⁰ Müslim, “Zekât”, 6; Nesai, “Zekât”, 9.

²⁸¹ Müdrec: bir hadisin asıl metninde olmayıp râviler tarafından ilave edilen kelime veya cümleler.

²⁸² Bkz. Buhârî, “Müsakat, Şirb”, 16.

²⁸³ Taberânî, **el-Mucemu's-sağir**, I, 231; Bkz. Yusuf Karadâvî, **Fıkhu'z-zekât**, II, 973.

Buhârî, yukarıda geçen hadisi “zekât vermeyenlerin günahı” başlığı altında zikretmiştir. Belli ki Buhârî, bu hadisleri zekâta yorumlamıştır. Nitekim Buhârî, zekâtı verilen malın kenz sayılmayacağını açıkça belirtmiş ve bu konuda bazı hadislerle yer vermiştir. İbn Hacer, zekâttan ayrı gibi görülen bu hakların şu ihtimaller çerçevesinde tevil edildiğini belirtir:

a) Bu haklar, zekât farz kılınmadan önceydi; zekât emrinden sonra bunlar neshedilmiştir.²⁸⁴

b) Bu haklar, vacip değil nafil olan sadakalardandır. Fakat bu hadislerde hem zekât hem nafil sadakalar bir bütün olarak zikredilmiştir. Yapılan tehditler sadece zekât vermeyenlere yöneliktir.

c) Bu haklar, zaruret durumunda olan kişilere yöneliktir. Böyle durumlarda bu hakları yerine getirmek vaciptir.²⁸⁵

Diğer taraftan zekâttan başka mali sorumlulukların olduğunu savunanların ileri sürdükleri delillerden bir diğeri Hz. Peygamberin atlar hakkında söylediği şu ifadelerdir: *“Atlar kimi için sevap, kimi için örtü, kimi için günaha vesiledir. Onları Allah yolunda cihad etmek için kullanan kişiye sevap vesilesi; kendi ihtiyaçlarını karşılamak, kimseye muhtaç olmamak için elinde tutup ayrıca onlarda verilmesi gereken Allah hakkını unutmayan kişi için örtü (ihtiyaçları örtme veya cehennem ateşini örtme) vesilesi; övünmek, gösteriş ve müslüman halka düşmanlık için yanında tutan kimse için günah sebebidir”*.²⁸⁶ Bu hadiste geçen Allah hakkından kastedilen şeyin atları gerektiğinde ihtiyaç sahiplerine ödünç vermek, yolda kalmışları taşımak şeklinde açıklanmaktadır. Bu görüşü savunanlar, geçen hadislerde söz konusu edilen hakları yerine getirmeyenler cezayla tehdit edildikleri için bu hakların zekâttan ayrı birtakım vacip haklar olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Bu görüşe karşı çıkanlar ise hadiste söz konusu yapılan hakkı zekâta yorumlamışlardır. Zekâttan ayrı birtakım mali sorumlulukların bulunduğu fikrini hararetle savunanlardan biri olan İbn Hazm, bunun gibi bazı hadisleri delil olarak zikrettikten sonra şöyle der: *“Bu hakları ödemek farzdır. Her kim zekâttan ayrı malî bir sorumluluğun olmadığını söylerse hiç bir gerekçesi olmadığı halde batıl bir iddiada bulunur. Nitekim basit yardımları esirgeyenler, Mâûn suresindeki “ufak yardımları esirgerler”²⁸⁷ ayetiyle tehdit edilmişlerdir”*.²⁸⁸

²⁸⁴ Bu hadisi rivayet eden Ebu Hüreyre, zekât farz kılındıktan sonra Müslüman olduğu için İbn Hacer, bu tevilî sağlıklı bulmaz.

²⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-bârî**, thk. Muhibbiddin el-Hatib, Beyrut, Daru'l-marife, 1379, III, 269.

²⁸⁶ Buhârî, “Müsâkât”, 12.

²⁸⁷ Mâûn, 107/7.

²⁸⁸ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 151, 152.

Genel olarak bu konuyla ilgili ayet ve hadislerle baktığımızda bu haklardan bazılarının kazaen bir yaptırımının olmadığını ancak imkanlar ölçüsünde diyaneten bir mesuliyete işaret ettiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.

5.3. Misafir Hakkı

Zekâtтан ayrı mali sorumlulukların olduğu görüşünü savunanlar “Allaha ve ahiret gününe inanan, misafirine ikramda bulunsun (onu güzel ağırlasın). Misafirlik üç gündür, bundan sonrası sadakadır. İlk gün ve gece ödülüdür (ikram ve iltifat daha fazladır)”²⁸⁹ hadisinden hareketle misafiri ağırlamanın vacip olduğunu söylemektedirler. Bazı rivayetlerde “Misafir, üç günden fazla kalıp da kardeşini günaha sokmasın. Zira bir şey ikram etmediğinde günaha girecektir”²⁹⁰ şeklinde dini bir sorumluluğun olduğu açıkça beyan edilmiştir. Bu hadiste misafire ikram etmenin imanın bir gereği kılınmasından, üç günden sonrasının sadaka olarak nitelendirilmesinden ve ikram ifadesinin emir kipiyle yapılmasından hareketle misafiri ağırlama ve ona ikram etmenin vacip olduğu anlaşılmıştır.

Misafirin özel bir hakkının olduğuna dair daha açık ifadeler şu hadislerde yer almaktadır: “Bedeninin sende hakkı var, gözünün sende hakkı var, seni ziyaret edenlerin/misafirlerin sende hakkı var, eşinin sende hakkı vardır”²⁹¹. “Herhangi bir misafir, bir mahallede konaklar ve misafirlik hakkından mahrum bırakılırsa bu durumda misafirlik hakkı miktarınca onların malından alabilir ve bu konuda ona hiç bir günah yoktur”.²⁹² Bu görüşte olanlara göre hadiste geçen böyle bir ruhsat ancak vacip olan bir hak için kullanılmış olmalıdır.

Hiz. Peygamber ihtiyaç sahiplerinin evlerde ağırlanması yönünde sahâbîlere zaman zaman emir vermiştir. Bu kapsamda ihtiyaç sahibi olan Ashâb-ı Suffe için Hiz. Peygamber şöyle bir emirde bulunmuştu: “Kimin iki kişilik yemeği varsa üçüncü birini yemeğe götürsün, kimin dört kişilik yemeği varsa beşinci kişiyi götürsün, kimin beş kişilik yemeği varsa altıncı kişiyi götürsün”.²⁹³

Ebu Dâvûd, “sünnetle sabit olan vacipler ve haramlar” konusunda Hiz. Peygamberin bazı haramları zikrettikten sonra misafiri ağırlamanın vacip olduğunu

²⁸⁹ Buhârî, “Edeb”, 85.

²⁹⁰ Müslim, “Lukata”, 3.

²⁹¹ Buhârî, “Edeb”, “Babu hakkı’d-dayf”, 84; Müslim, “Sıyam”, 35.

²⁹² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIV, 509; Ebû Dâvûd, “Kitabu’l-Atime”, 5.

²⁹³ Buhârî, “Mevakîtu’s-salât”, 41.

nakleler.²⁹⁴ Bu rivayetten misafiri ağırlamanın vacip olduğu ve böyle bir vacibin Kuran’da yer almayıp sünnetle sabit olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda kısmen nakletmiş olduğumuz hadislerden hareketle bu görüş taraftarları, misafir hakkının zekâtтан ayrı olarak mali bir vecibe olduğunu söylemişlerdir. Çünkü zekât, yılda bir veya hasat mevsiminde ödenmesi gereken bir mal iken misafir herhangi bir anda çıkabilir ve ağırlanmaya ihtiyaç duyabilir. Dolayısıyla misafir, kendisine tanınan böyle bir hakkın esirgenmesi halinde mal sahibinin izni olmasa da bu hakkını alabilir. Şikâyet edilip mahkemelik olursa hukuken lehine hüküm verilir.²⁹⁵ Zira bazı rivayetlerde “zorla almak durumunda kalırsanız da alın” gibi ifadeler yer almıştır.²⁹⁶

Misafiri hangi şart ve durumlarda ağırlamanın vacip olduğuyla ilgili farklı görüşler vardır. Müctehidlerden Leys b. Sad’e (ö.175/791) göre misafiri sadece bir gece ağırlamak vaciptir.²⁹⁷ Ahmed b. Hanbel’e göre misafir hakkı, şehir halkına değil taşra ve çöl gibi yerlerde yaşayanların üzerine vaciptir.²⁹⁸

Hanefi, Maliki ve Şafii mezheplerinden oluşan cumhura göre misafir hakkı vacip değil müekked sünnettir ve yüksek ahlâkî erdemlerdendir. Cumhurun gerekçelerini ve vacip olduğunu savunanlara karşı verdikleri çeşitli cevapları şöyle sıralayabiliriz:²⁹⁹

a) Hadiste geçen ve ödül olarak tercümesini yaptığımız (جائزته) kelimesi, vacip şeyler için değil müstehap şeyler için kullanılır. Şöyle ki bu kelime, ödül, hediye, fazladan ikram, iltifat gibi anlamlarda kullanılır. Bu kelimenin vacip şeyler için kullanımı pek nadirdir.

b) Müslümanın malı dokunulmazdır ve kişinin özel mülkiyet hakkı vardır. Rızası olmadan malının alınamayacağına dair birçok rivayet mevcuttur. Hem bazı rivayetlerde zekâtтан başka hiçbir malî yükümlülüğün olmadığına dair açık bir ifade vardır.

²⁹⁴ Bzk. Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 6: “*Dikkat edin! Bana, kitap (Kuran) ve onunla beraber onun benzeri (Sünnet) verildi. Dikkat edin! Karnı tok, koltuğuna yaslanmış bir adamın şöyle demesi yakındır: bu Kuran’a sarılın (Kuran size yeter) onda helal bir şey görürseniz onu helal sayın; onda haram bir şey görürseniz onu haram bilin. Dikkat edin! Ehlî eşeklerin etini yemek size helal değildir. Köpek dışlı her türlü yırtıcı hayvan da helal değildir. Gönül rızasıyla bırakmadığı sürece zimmî olanların buluntu malını almak da helal değildir. Her kim ki bir kavme konuk olursa, o kavmin onu ağırlamaları gerekir (vaciptir). Şayet ağırlamazlarsa bu misafirin, onlardan ağırlama bedelini alma hakkı vardır*”.

²⁹⁵ Yusuf Karadâvî, **Fıkhu’z-zekât**, II, 976.

²⁹⁶ Irâkî, **Tarhu’t-tesrib fi şerhi’t-takrib**, VIII, 224.

²⁹⁷ Şevkânî, **Neylu’l-evtâr**, “Kitabu’l-atime”, thk. İsamuddin Sababeti, Mısır, Daru’l-hadis, 1993, VIII, 179.

²⁹⁸ Irâkî, **Tarhu’t-tesrib fi şerhi’t-takrib**, VIII, 225.

²⁹⁹ Irâkî, **Tarhu’t-tesrib fi şerhi’t-takrib**, VIII, 225-226; Şevkânî, **Neylu’l-evtâr**, “Kitabu’l-atime”, VIII, 178-179.

c) Hz. Peygamber döneminde beytülmal olmadığından misafir hakkının müslümanların malından karşılanması zorunluydu. Beytülmal kurulduktan sonra müslüman bireylerin böyle bir hakkı karşılaması artık zorunlu olmaktan çıkmış ve bu sorumluluk beytülmale yüklenmiştir.

d) İslâm'ın ilk yıllarında her konuda dayanışma ve yardımlaşma vacipti ancak İslâmiyet yayılıp müslümanlar güçlendikten sonra bu hüküm, zekât müessesesinin kurulmasıyla neshedilmiştir.

e) Misafir hakkı olarak anılan bu hak, sadece zaruret durumunda olanlara yöneliktir. Zaruret durumunda olmayan misafirler için böyle bir hak söz konusu değildir.³⁰⁰

Şevkânî, cumhurun bu konudaki görüşünü zayıf bularak misafir hakkına dair rivayet edilen hadislerin mülkiyet hakkı, mal dokunulmazlığı ve zekâtta başka malî bir sorumluluğun olmadığını ifade eden hadisleri tahsis ettiğini belirtir. Ayrıca Şevkânî, misafir hakkının şehirlilere değil taşralılara veya bedevilere vacip olduğunu, misafir hakkının ancak hayati bir risk halinde riski ortadan kaldıracak ölçülerle sınırlı olduğunu söyleyenlerin iddialarını delilden yoksun ve zorlama yorumlar olduğunu ifade eder. Nitekim ona göre misafir hakkı konusundaki hadisler, farklı şekillerde tevîl edilemeyecek kadar çok ve gayet açıktır. Hem bazı rivayetlerde “bu hak vacip bir haktır” şeklinde sarîh bir ifade yer almaktadır.³⁰¹

5.4. Mâûn/Ufak Yardımlar

Zekâtta başka verilmesi gereken bazı hakların olduğunu savunanların bir diğer dayanağı Kurân-ı Kerim'in Mâûn suresidir. Mâûn suresinde, dini/hesabî yalanlayanların sıfatları sıralanırken onların yetimin hakkını vermeyip onu azarladıklarından ve fakiri doyurmaya teşvik etmediklerinden bahsedilir. Sonra namaz kıldığı halde namazı ciddiye almayanlar, gösteriş yapanlar ve yardımı (mâûn) esirgeyenler tehdit edilmişlerdir.³⁰²

Bu suredeki “mâûn” kelimesine balta, kova, tencere, kap kakac gibi komşuların birbirinden sıkça istedikleri araç ve gereçler ile zekât, ödünç verilen eşyalar, su, ateş, tuz gibi anlamlar verilmiştir.³⁰³ Kısacası bazılarının verdiği zekât anlamını dışarıda tutacak olursak gündelik hayatta sıradan ihtiyaç duyulan tüm araç ve gereçler

³⁰⁰ Irâkî, *Tarhu't-tesrib fi şerhi't-takrib*, VIII, 225-226; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, “Kitabu'l-atime”, VIII, 178-179.

³⁰¹ Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, “Kitabu'l-atime”, VIII, 179.

³⁰² Mâûn, 107/1-7.

³⁰³ Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus, Daru't-tunusiyye, 1984, c. XXX, s. 568.

olduğunu söylemek mümkündür. Buhârî'nin rivayet ettiğine göre İkrime, mâûn'u daha geniş bir anlamda alarak şöyle demiştir: "Mâûn'un en üst derecesi zekât, en alt derecesi bir eşyanın ödünç verilmesidir" ³⁰⁴

Mâûn suresinde bu tür yardımları esirgeyenler zemmedilip tehdit edildiklerine göre ihtiyaç halinde bu tür yardımları yapmanın vacip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tür yardımlar, zekâtтан ayrı şeyler olduğuna göre müslümanın malında zekâtтан başka verilmesi gereken hakların yani birtakım malî sorumlulukların olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Bu görüşü savunanların bir diğer önemli dayanağı genel olarak ihtiyaç sahiplerine bakılmasını ve müslümanlar arasında yardımlaşma ve dayanışmanın olması gerektiğini emreden birçok ayet ve hadislerdir. Bu ayet ve hadislerde yardımlaşma ve dayanışmanın inancın ve kardeşliğin bir gereği kılınmış olması, yani müminlerin alamet-i farikalarından sayılması, bu sığata haiz olmamanın kâfirlerin özelliklerinden addedilmesi bu görüşü desteklemektedir. Dahası yer yer bu hakları yerine getirmeyenler, ceza ve kötü akıbetle tehdit edilmişlerdir. Bütün bunlar, ancak vacip olan hükümler için geçerli olmalıdır. ³⁰⁵

Özellikle bazı ayetlerde cehennemliklerden söz edilirken onların cehenneme düşme nedeninin farz olan namazı terk edip yoksulu doyurmamak olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla namaz ile yoksulu doyurmak beraber zikredildiğine göre yoksulu doyurmak namaz kılmak gibi farz olmalıdır. ³⁰⁶ "Ahiretteki ceza, dünyadaki amelin cinsine göredir" kuralından hareketle yoksulu doyurmayanın hatta başkalarını buna teşvik etmeyenlerin ahiretteki yiyecek ve içeceklerinin kan ve irin olduğu bildirilmiştir. ³⁰⁷

³⁰⁴ Buhârî, "Tefsir", 107.

³⁰⁵ Örneğin Bkz. "İyilik ve takva konusunda yardımlaşın, kötülük/günah ve düşmanlık konusunda yardımlaşmayın". (Mâide, 5/2). "Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz. Yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram helâl demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz" (Fecr, 89/17-20). "Fakat o, sarp yokuşu aşamadı. O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azat etmektir veya açlık gününde yakınlığı olan bir yetimi veya hiçbir şeyi olmayan yoksulu doyurmaktır. Sonra iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve birbirlerine merhameti öğütleyenlerden olmaktır. İşte bunlar, amel defteri sağdan verilenlerdir" (Beled 90/11-18). "Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma" (İsrâ, 17/26). "Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın/yardım edin; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez. Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, nankörler/kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık" (Nisâ, 4/36-37).

³⁰⁶ Bkz. "Cennetlikler, günahkârların durumunu sorarlar: Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Onlar da şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan olmadık, yoksulu da doyurmadık" (Müddessir, 74/40-44).

³⁰⁷ Bkz. "O, yüce Allaha inanmazdı, yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi, bu sebeple bugün burada onun candan bir dostu yoktur. Kanlı irinden başka yiyeceği de yoktur" (Hâkka, 69/33-36).

Kuran-ı Kerim'deki ayetlerin yanı sıra Hz. Peygamber de yardımlaşma ve dayanışmanın gerektiğini bildirmiş ve bu konu üzerinde hassasiyetle durmuştur. Kimi zaman tüm müslümanları tek bir vücuda benzetmiş,³⁰⁸ kimi zaman sahâbîlere ihtiyaç duymadıkları mallarını ihtiyacı olanlara vermelerini emretmiştir.³⁰⁹

Hz. Peygamberin bu emir ve uygulamalarını delil olarak öne süren İbn Hazm, ihtiyaç hallerinde yardımda bulunmanın farz olduğunu savunmuştur. Nitekim komşu, esir ve açların hakkına dair Hz. Peygamberin: “*Açları doyurun, esirleri esaretten kurtarın*”,³¹⁰ “*Yanı başında komşusu aç iken tok yatan mümin değildir*”³¹¹ sözü bu görüşü destekleyen çok net bir ifadedir. Bu tür hadislerde her ne kadar olgun ve kâmil mümin değildir yorumu yapılsa da aç olduğu bilinen kimseleri kendi hallerine terk etmek birçok kişi tarafından haram görülmüş ve gıdaya erişme imkânı olmayan açların doyurulması farz olarak kabul edilmiştir.³¹²

Zahiri mezhebinden olan ve bu görüşün en hararetli savunucularından biri olan İbn Hazm, yardımlaşmaya dair yukarıda bir bölümüne işaret ettiğimiz ayet ve hadislerden yola çıkarak şu hükmü çıkarmıştır: “Zekât ve diğer kamu gelirleri ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldığı takdirde, her şehrin zenginlerinin kendi çevresindeki fakirlere bakmaları farzdır. Bunu yerine getirmezlerse devlet otoritesi, onları bu işe zorlar. Böylece ihtiyaç sahiplerinin temel gıda maddelerini, sığınacak meskenlerini ve yazlık ile kışlık giysilerini temin ederler”.³¹³ Ayrıca İbn Hazm, bazı ayet ve hadislerin yanı sıra Hz. Ömer’in şu sözünü de delil olarak öne sürer: “Yeni görmüş olduğum şeyleri daha önce görmüş olsaydım veya geçmişe tekrar dönebilseydim zenginlerin ihtiyaç fazlası mallarını ellerinden alır fakir muhacirlere dağıtırdım”.³¹⁴

³⁰⁸ Bkz. Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr ve’s-sıla”, 17: “*Müslümanlar birbirlerini sevmeye, birbirlerine şefkat ve merhamet göstermeye (yardımlaşmada) tek bir vücut gibidirler. Onun bir organı sızladı mı diğer tüm organlar ateşlenip uykusuzlukta ona iştirak eder*”.

³⁰⁹ Bkz. Müslim, “Lukata”, 4; Ebû Davut, “Zekât”, Bab Hukuku’l-mal, 32; Ebu Saîd el-Hudrî anlatıyor: “Bir seferdeyken Allah’ın resulü şöyle buyurdu: “*Her kimin fazladan bineği varsa bineği olmayana versin. Her kimin fazladan azığı varsa azığı olmayana versin*”. Sonra Allah Resulü daha başka mal türlerini de sıraladı ki artık yanımızda fazlalık olarak duran malda hiçbir hakkımızın olmadığını düşünmeye başladık”. Ebu Davud’un bu hadisi “Zekât” bölümünde ve “Malın Hakları” alt başlığında zikretmesi dikkat çekicidir ve Ebu Davud’un da bu görüşü savunduğuna işaret etmektedir. Bu hadis Müslim’in eserinde “ihtiyaç fazlası malların yardımlaşmada kullanılmasının müstehab olduğu” alt başlığında zikredilmiştir.

³¹⁰ Buhârî, “Atime”, 1.

³¹¹ Taberânî, **el-Mucemu’l-Kebir**, I, 259; Hâkim, **el-Müstedrek**, “Birr ve’s-sıla”, IV, 184. Zehebi, bu hadise sahih hükmünü vermiştir.

³¹² Mevsiî, **el-İhtiyar li talilî’l-muhtar**, thk. Mahmud Ebu Dakika, Kahire, Matbaatu’l-halebi, 1937, IV, 175.

³¹³ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 281.

³¹⁴ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 283.

Haz. Ali, Abdullah b. Ömer, Aişe, Hasan b. Ali'den de zekâtтан ayrı malî yükümlülüğün olduğuna dair sözler rivayet edilmiştir.³¹⁵ Hatta bu sahâbîlerden bazıları kendilerinden dilenen birine şu cevabı vermişlerdir: “Ağır bir diyet ödemek için veya altından kalkılmaz bir borç için veya süründürecek bir fakirlik için dileniyorsan bu senin hakkındır ve sana vermek vaciptir”.³¹⁶

Bu görüş taraftarları, sahâbe uygulamalarından biri olan şu olayı da referans gösterirler: Ebû Ubeyde b. Cerrah, üç yüz sahâbe ile bir seferdeyken azıkları tükenmişti. Bunun üzeri herkesin ne kadar azığı varsa iki heybede toplanmasını emretti. Böylece Ebu Ubeyde, toplanan azığı herkese her gün azar azar eşit şekilde dağıtıyordu.³¹⁷ İbn Hazm, bu olayı sahâbîler tarafından gerçekleştirilmiş bir icma olarak değerlendirir. Aynı şekilde Tâbiîn ileri gelenlerinden Şabi, Mücahit, Tâvûs ve benzerlerinin de zekâtтан ayrı malî yükümlülüklerin olduğu fikrini savunduklarını nakleder.³¹⁸

Mali sorumluluğun zekâtla sona ermeyeceğini savunan İbn Hazm, zekât emrinin diğer tüm malî sorumlulukları neshettiğini, dolayısıyla zekâtтан ayrı bir malî sorumluluğun olmadığını savunanların azınlıkta kaldıklarını, hatta kendi kendileriyle çeliştiklerini iddia eder. Çünkü onlar, zekâtтан başka mala terettüp eden bazı hakların olduğunu, örneğin muhtaç durumda olan ana-babaya, eşlere, kölelere, beslenen hayvanlara nafaka temin edilmesini vacip görürler; öyle ki: “Susuzluğu sebebiyle ölüm endişesi taşıyan birinin, gördüğü suyu alıp içmesi, engel çıkarılırsa mücadele edip izinsiz alması vaciptir” ifadelerini kullanırlar. İbn Hazm, su konusunda böyle diyenlere su ile yemek ve giyinme vesaire temel ihtiyaçlar arasında ne fark olabilir? sorusunu sorarak şaşırdığını ifade eder. Böyle bir ayrımın Kurana, sünnete, icmâ'a ve kıyas'a aykırı olduğunu iddia eder.³¹⁹

İbn Hazm'a göre zarurete düşen bir müslümanın diğer müslüman veya zimmîlerin ihtiyaç fazlası malları dururken domuz veya ölmüş hayvanın etini yemesi helâl olmaz. Çünkü ihtiyaç fazlasına sahip olan kişinin açları doyurması, ihtiyaç sahiplerinin temel ihtiyaçlarını karşılaması farzdır. Açlık zaruretine düşen birinin, ihtiyaç duyduğu gıdayı vermeyenlere karşı savaşıma hakkı vardır. Şayet öldürülürse kendisini öldürene kısas uygulanır. Bu gıdayı vermeyen varlıklı kişi öldürülürse öldüren aç kişiye kısas uygulanmaz. Zira varlıklı kişi, vermesi gereken bir hakkı

³¹⁵ Örneğin Hz. Ali'den Hz. Peygambere nisbetle şu söz nakledilir: “Allah zengin Müslümanlara, kendi mallarından fakir Müslümanların ihtiyacını karşılayacak ölçüde vermelerini farz kılmuştur. Fakirlerin aç ve elbisesiz kalarak sıkıntıya düşmeleri ancak zenginlerin (cimrilik) yapmasıyla olur. Dikkat edin! (Bu durumda) Allah onları çetin bir hesaba çekecek ve onları acı bir şekilde cezalandıracak” (Taberânî, **el-Mucemu'l-Evsat**, IV, 48).

³¹⁶ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 283.

³¹⁷ Buhârî, “Şerike”, I.

³¹⁸ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 283.

³¹⁹ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 283-284.

engellemiştir. Bu durumda o, “Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa/haksızlık ederse, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran/haksızlık eden tarafla savaşın”³²⁰ ayetindeki haksızlık eden guruptan sayılır. Zaten bu sebeple Hz. Ebû Bekir, zekât vermeyenlere karşı savaş açmıştır.³²¹

5.5. Nafaka Yükümlülüğü

Nafaka meselesine burada yer vermemizin nedeni, zekât dışında mala terettüp eden bazı hakların olduğuna dair örnekleri sıralamaktır. Her ne kadar nafaka konusunda görüş birliği olsa da zekât dışında birçok mali sorumluluğun olduğunu düşünenler, nafaka konusunu diğer haklar için bir kıyaslama argümanı olarak kullanmışlardır. Bununla beraber akrabalara yönelik nafaka konusunda mezhepler arasında farklı görüşler vardır. Nafakanın bazı detaylarında farklı görüşler olsa da usul (baba, dede) veya furuun (evlat, torun) ihtiyaç fazlası mala sahip olması ve karşı tarafın da muhtaç olması halinde birbirlerine nafaka yükümlülükleri konusunda ittifak vardır. Bu meseleyi, anne ve babanın nafaka hakkı ile diğer akrabaların nafaka hakları şeklinde iki ayrı başlık altında ele almak istiyoruz.

5.5.1. Anne ve Babanın Nafaka Hakkı

Bir kişinin anne-babası nafakaya muhtaç olup kendisi ihtiyaç fazlası mala sahipse anne-babasına nafaka vermekle yükümlüdür. Hatta mali imkâna sahip olmayıp çalışarak kazanabiliyorsa bu durumda çalışıp kazanmak suretiyle nafakalarını temin etmesi vacip görülmüştür.³²² Gerek anne-baba haklarının gözetilmesini emreden ayetler,³²³ gerekse Hz. Peygamber’in anne-baba haklarına dair önemli ikazları bunun vacip bir hak olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bu konuda görüş birliği sağlanmıştır. Hz. Peygamberin sözlerinden bir örnek vermek gerekirse, adamın biri babasının kendi malından aldığını Hz. Peygamber’e şikâyet eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ona şöyle cevap verir: “*Sen ve malın babana aitsiniz. Evlatlarınız, sizin en temiz/helal kazancınızdır. O halde evlatlarınızın kazancından yiyebilirsiniz*”.³²⁴

³²⁰ Hucurat, 49/9.

³²¹ İbn Hazm, **el-Muhalla**, IV, 284.

³²² Muhammed eş-Şeybani, **el-İktisab fi’r-rizk’l-müstetab**, Thk. Mahmud Arnus, Beyrut, Daru’l-kutubi’l-ilmîyye, 1986, s.36, 37; Alauddin es-Semerikandi, **Tuhfetul’fukaha**, II, 165.

³²³ Nisa, 4/36-37.

³²⁴ Ebu Davud, “Büyû”, 79.

Bu meseleyi biraz daha açacak olursak zengin olan kişinin, muhtaç olan anne ve babasının beslenme, giyinme ve barınma gibi hayatın temel ihtiyaçlarını temin etmesi, ayrıca Maliki mezhebine göre babasının fitresini vermesi ve şayet babası evliliğe muhtaçsa onu evlendirmesi vacip görülmüştür.³²⁵ Fakat diğer üç mezhebin aksine Malikilere göre nafaka, usul ve furudan sadece anne-baba ve çocuklar ile sınırlandırılmıştır. Diğer üç mezhebe göre usul ve furuun tümü, ihtiyaç durumunda nafaka hakkına sahiptir.³²⁶

5.5.2. Diğer Akrabaların Nafaka Hakkı

Hanefi mezhebine göre kardeş, amca, dayı, hala ve teyze gibi mahrem olan akrabalar (zevi'l-erhâm) şayet nafakaya muhtaç durumda iseler bunlara nafaka vermek vaciptir. Hanbelî mezhebinde mahrem şartı aranmaksızın varis olabilen tüm akrabalara ihtiyaç durumunda nafaka vermek vacip görülmüştür. Fakat Şafii ve Maliki mezheplerinde anne ve baba dışındaki diğer akrabalara nafaka vermek vacip görülmemiştir.³²⁷ Anne ve baba dışındaki akrabalara (zevi'l-erhâm) nafaka verilmesinin vacip olduğuna dair delil niteliği taşıyan birçok ayet gösterilmektedir. Bunlardan birisi “*Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere saçıp savurma*”³²⁸ ayetidir.

Bir kişinin nafaka yükümlüsü olabilmesi için zenginliğin ölçüsü konusunda farklı açıklamalar yapılmıştır. Hanefi mezhebine göre kişi, nisab miktarı mala sahip olup asli ihtiyaçlarından fazlasını muhtaç olan yakınlarına nafaka olarak vermesi gerekir. Diğer mezheplere göre bunun ölçüsü, bir günlük (24 saatlik) gıda maddelerinden fazlasına sahip olmaktır. Yani kişi, kendisinin ve çocuklarının bir günlük gıda maddelerinden fazlasına sahip olursa bu fazlalığı muhtaç olan yakınlarına nafaka olarak vermesi gerekir. Hanefilerden İmam Muhammed bu görüşü savunmuş ve Kemal b. Hümam da bu görüşü tercih etmiştir.³²⁹ Maaşlı ve ücretli çalışanlar ile sanat ve meslek sahiplerinin günlük veya haftalık veya aylık gelirleri dikkate alındığında bu görüşün daha isabetli olduğu görülmektedir.

³²⁵ Kurtubî, **el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân**, III, 26.

³²⁶ Mevsilî, **el-İhtiyar li talilî'l-muhtar**, IV, 11, 12; Hatîb eş-Şîrbînî, **Muğni'l-muhtâc**, III, 584; Vehbe Zuhayli, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletuh**, 3. bs. Dimaşk, Daru'l-fikr, 1989, VII, 766.

³²⁷ Mevsilî, **el-İhtiyar li talilî'l-muhtar**, IV, 12; Vehbe Zuhayli, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletuh**, VII, 767,768.

³²⁸ İsra, 17/26. Ayrıca Bkz: Nisa, 4/36-37.

³²⁹ Vehbe Zuhayli, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletuh**, VII, 772.

5.6. Âkile'ye Yüklenen Diyet

Hata ile adam öldürme veya yaralama durumunda katilin akrabalarına (âkile)³³⁰ yüklenen diyet (kan bedeli/tazminat), zekât dışındaki mali mükellefiyetlerin bir başka örneğidir.

Cahiliye dönemindeki yardımlaşma ve dayanışma kurumlarından biri olarak gösterilen âkile müessesesi, İslam geldikten sonra da devam ettirilmiştir. O günün şartlarında yüz deve olarak takdir edilen diyet, oldukça yüklü bir meblağ olduğu için bu ağır yük, ölüme sebebiyet verenin yakınları arasında bölüştürülmüştür.³³¹

Kuran-ı Kerim, hata ile adam öldüren kişinin, maktulün velisine diyet ödemesi gerektiğini bildirmiş;³³² Hz. Peygamber bu diyetin, katilin akrabaları (âkile) tarafından ödenmesini hükme bağlamıştır. Yani Kuran-ı Kerimde diyet ödenmesine dair mutlak bir emir var ancak diyetin miktarı ve âkile tarafından ödenmesine dair açık bir beyan yoktur. Cahiliye döneminde de uygulandığı üzere Hz. Peygamber, bu diyetin yüz deve olarak âkile tarafından ödenmesine hükmetmiştir.³³³ Hanefî fıkıh kitaplarında bu miktarın parasal karşılığı bin dinar veya on bin dirhem olarak belirtilmiştir. Katilin ayrıca kefaret olarak mümin bir köle azat etmesi, buna gücü yetmediği takdirde art arda iki ay oruç tutması gerekmektedir.³³⁴

Katil ve yakınları (âkile), bu diyeti ödeyemeyecek derece fakir olup maktulün varisleri de haklarından feragat etmedikleri takdirde bu diyetin, katilin mensup olduğu kurum tarafından veya devlet hazinesi (beytülmal) tarafından ödeneceği ifade edilmektedir.³³⁵

5.7. Zaruret Durumunda Olanların Hakkı

Normal şartlarda başkasının malını, izni ve rızası olmadıkça almak veya kullanmak haram kabul edilmektedir. Fakat zaruret hallerinde haram kılınan bazı hayvanların etleri ihtiyaç ölçüsünde yenebileceği gibi yine zaruri durumlarda başkasına ait şeyler, izni ve rızası olmasa da kullanılabilir. Bu konuda ilgili

³³⁰ Kişinin baba tarafından erkek akrabalarına, bir diğer ifadeyle Asabelerine diyet ödedikleri için âkile denmiştir. Köken anlamı itibariyle engelleme, alıkoyma anlamındaki Akl, diyet için kullanılan diğer bir kavramdır. Bkz. Hamza Aktan, “Âkile”, **DİA**, II, 248.

³³¹ Fahri Demir, “Sigorta (Âkile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)”, s. 170, **AÜİFD**, Cilt XLIII, Sayı 2, Yıl 2002.

³³² Nisa, 4/92.

³³³ Müslim, “Kasâme”, 11; Ebu Dâvûd, “Diyât”, 18, 19, 20.

³³⁴ Alâeddin es-Semerkandi, **Tuhfetul’fukaha**, III, 106; Merginânî, **el-Hidâye**, IV, 462.

³³⁵ Merginânî, **el-Hidâye**, IV, 507, 512.

ayet ve hadislerden hareketle “Zaruretler haramları mubah kılar”; “Zorluk baş gösterirse genişlik ve ruhsata başvurulur”³³⁶ gibi fıkıh kaideleri oluşturulmuştur.

Müfessir ve hukukçuların “*Kim ki zaruret durumunda kalır ve aşırıya kaçmayıp (haram kılanan leş, domuz vs. hayvanları) yerse onun için hiçbir günah yoktur*”³³⁷ ayeti bağlamında temas ettikleri meselelerden birisi de açlık ve susuzluk gibi zaruret durumunda olan bir kimsenin hem leş hem de başkasına ait bir malı bulması durumunda hangisini tercih edeceği sorunudur. Kurtubî’nin ifade ettiğine göre bu durumda olan bir kimsenin tartışmasız leş vesaire haram kılınan şeyleri yemesi helal olmaz ve başkasına ait yiyeceği yemesi gerekir. Fakat zaruret halinde olup başkasına ait bir şeyi yiyen ve kullanan kişi, daha sonra o tükettiği şeyleri tazmin edip etmeyeceği tartışmalıdır. Kurtubî, bu konuda İmam Malik’ten tazmin etmesinin gerektiği veya gerekmeyeceği yönünde iki ayrı görüş nakledildiğini söyler³³⁸ ve Abbad b. Şürahbil’den şu hadisi zikreder: “Yılın birinde açlıkla imtihan edildik. Ben Medine’ye geldim ve bahçelerden birine girdim. Bir başak aldım, onu ufalayıp yedim; ayrıca heybeme de biraz doldurdum. Bu haldeyken bahçe sahibi geldi ve beni darp edip elbiselerimi aldı. Sonra ben, Allah resulüne gittim olup biteni anlattım. Allah resulü bahçe sahibine: “*Aç olduğu halde onu yedirmedin, bilmediği halde ona yol göstermedin*” dedi ve aldığı elbiseyi geri vermesini ve bana da bir veya yarım yük (vesk: 61 ila 122 kg. arası) gıda maddesi verilmesini emretti”.³³⁹

Bir başka zaman Hz. Peygamber’e başkasına ait ağaçtaki meyvelerin yenip yenmeyeceğinin hükmü sorulunca Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: “*İhtiyaç sahibi olanlardan her kim yemek için o meyveden alırsa heybesine doldurmadıkça bir sakıncası yoktur*”.³⁴⁰

Konuyla ilgili ayet ve hadislerden bir çıkarım yapmak gerekirse Kurtubî’nin de ifade ettiği üzere darda kalmış bir müslümanın açlık, susuzluk ve benzeri hayatını idame ettirecek ihtiyaçlarını karşılamak, gücü yeten herkese farz-ı kifayedir. Biri veya birileri bu ihtiyacı karşılırsa sorumluluk herkesten düşer; yok eğer bu ihtiyaçlar

³³⁶ Bkz. **Mecelletu’l-ahkâmî’l-adliyye**, 18 ile 21. Maddeler, s. 12.

³³⁷ Bakara, 2/173.

³³⁸ Kurtubî, **el-Câmi li-ahkâmi’l-Kurân**, II, 152.

³³⁹ Ebu Davud, “Cihad”, 92; Hadisin farklı rivayetleri için Bkz. Tirmizi, “Büyü”, 54; İbn Mace, “Ticarat”, 67.

³⁴⁰ Ebu Davud, “Lukata”, 1. Buna benzer bir olay Ebu Hüreyre tarafından nakledilir; Ebu Hüreyre anlatıyor: “Bir keresinde Allah resulü ile beraber bir seferdeyken dikenli ağaçlar arasında memeleri bağlanmış bir deve gördük; deveyi ele geçirmek için bir hamle yaptık ki Allah resulü bize seslendi ve biz Allah resulüne döndüğümüzde bize şunları söyledi: “*Bu deve, Müslümanlardan bir ev halkına aittir ve bu Allahtan gayri onların azığı ve bereketidir. Sizler bıraktığınız yerdeki azık torbanıza döndüğünüzde oradaki şeylerin götürüldüğünü görürseniz bu hoşunuza gider mi? bunun adalet olduğunu düşünür müsünüz?*” Sahâbîler: Hayır, deyince Allah resulü: “İşte bu deve de aynen bunun gibidir”, dedi. Sahâbîler: yemeğe ve içmeye ihtiyaç duyarsak ne yapmalıyız? diye sorduklarında şöyle dedi: “*Ye ama taşıma, iç ama taşıma*”. İbn Mace, “Ticarat”, 68.

karşılanmazsa varlıklı olan herkes günahkâr olur. Eğer bir yerde böylesi zaruri bir ihtiyacı gidermek belli bir kişiye bağlı görülürse bu ihtiyacı karşılamak onun için farz-ı ayn olur.³⁴¹ Nitekim “*Onların mallarında isteyen ve ihtiyaç sahipleri için bir hak vardır*”³⁴² ayeti, zaruret halinde olanların zaten öncelikli olarak böyle bir hakka sahip olduklarına işaret etmektedir.

Zaruretin sınırları farklı şekillerde çizilmiş olsa da açlık veya hayati risk taşıma veya bir zorba tarafından esaret altında tutulma ittifakla zaruri durum olarak değerlendirilmektedir. Bireysel olarak bu tür zaruretlere her zaman için muhtemeldir. Kıtlik ve kuraklığın, doğal afetlerin, savaşların ve ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde genel zaruri durum söz konusudur. Bu tür toplumsal zaruri durumlarda öncelikli olarak devlet, bireysel ve toplumsal ihtiyaçları karşılamak için ihtiyaç duyulan malları ve temel gıda maddelerini müsadere usulüyle kontrol ederek bu mal ve gıdaların, herkese ulaşmasını sağlar. Böylece hayati riski ortadan kaldırmak ve sağlıklı bir hayat sürmek için her ferdin asgari geçim standardı devlet otoritesi tarafından temin edilmiş olur.

5.8. Görüşün Değerlendirilmesi

Bireylerin mal biriktirme hükmü tartışıldığı gibi devlet hazinesinin gelirlerinin yöneticiler tarafından biriktirilmesi de tartışılmıştır. Şafii hukukçulara göre devlet hazinesinin (beytülmal) giderlerinden geriye kalan malların, devlet hazinesinde tutulup biriktirilmesi caiz görülmemiş; bu malların yararı düşünülen kişilere dağıtılması gerektiği ifade edilmiştir. Buna bir referans olarak Hz. Ömer ile Hz. Ali’nin halifelik dönemlerindeki uygulamaları gösterilmiştir. Nitekim Hz. Ömer, devlet mallarının günlük, haftalık (cuma günleri) ve aylık olarak dağıtılmasını emrederdi. Ayrıca kendisine, kıtlık ve felaket durumları ile ani ihtiyaç talepleri için hazineye biraz mal tutmasını öneren kişilere sert tepki vermiş ve izlediği bu uygulamada Allah’a ve Peygamberine itaat ettiğini söylemiştir. Hz. Ali’nin de tıpkı Hz. Ömer gibi yaptığı nakledilir. Nitekim Hz. Ali, yılın belli tarihlerinde üç defa mal dağıtımını yaptırırdı; bir yıl yapılan dağıtımlardan sonra İsfahan’dan beytülmale tekrar mal gelince: “*Dördüncü defa da dağıtın. Çünkü ben hazinedar ve bekçi değilim*” diyerek bir sonraki yılın dağıtım tarihini beklemeden ihtiyaç sahiplerine dağıtılması yönünde talimat vermiştir.³⁴³ Hz. Peygamber döneminde bu uygulamayı destekler nitelikte şöyle bir olay yaşanmıştır: Hz. Peygamber, bir gün ikindi namazını kıldırdıktan sonra âdeti dışında hızlıca kalkıp safları yara yara evine gider; evinde biraz durduktan hemen sonra çıkar. Kendisine bunun nedeni sorulunca şu cevabı

³⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî'l-Kurân*, II, 152.

³⁴² Zariyat, 51/19.

³⁴³ Bkz. *el-Mevsuatu'l-fıkhiyye*, vizaretu'l-evkaf, II, 346, 347.

verir: “*Sadaka/zekât altınından bir miktar evde bırakmıştım. Geceye kalmasını hoş görmedim, bu yüzden onu dağıttım*”.³⁴⁴

Diğer yandan Hanefi hukukçulara göre devlet hazinesinin giderlerinden geriye kalan malların, gelecekteki muhtemel sıkıntıları ortadan kaldırmak amacıyla elde tutulup biriktirilmesi caizdir. Çünkü müslümanların maslahatı, muhtemel tehlikelere karşı hazırlıklı olmayı gerektirir.³⁴⁵

Bu iki ayrı görüşten birinin bazı uygulama ve rivayetler üzerinden meseleye baktığını, diğerinin maslahat ve yarar ilkesinden meseleye yaklaştığını görüyoruz. Meseleye daha genel bakmak gerekirse devlet, halkı için vardır ve bir devletin en önceliği, halkın temel ihtiyaçlarını karşılamaktır. Dolayısıyla muhtaç ve mağdur kişiler dururken devletin hazineye mal biriktirmesi ve malları âtil durumda bırakması İslam’ın sosyal adalet ilkeleriyle bağdaşmadığı gibi Hz. Peygamber ve onun ilk halifelerinin uygulamalarıyla da örtüşmez. Fakat tüm halkın asgari ve hayati temel ihtiyaçları karşılandıktan sonra devletin, ihtiyaç fazlası malları değerlendirip biriktirmesi ve gelecekteki muhtemel ihtiyaçlar için hazineye tutması daha doğru olmalıdır. Kanaatimizce devletin harcama kalemlerinde ve mali tasarruflarında sıralama ve öncelik a) halkın temel ihtiyaçları, b) kamu yararına olacak her türlü yapı ve yatırım, c) muhtemel ihtiyaçlar için hazineye birikim şeklinde olmalıdır. Zira bu önceliklere riayet etmek gerçek anlamda sosyal bir devlet olmanın gereğidir.

Bu meselede Hz. Yusuf’un önerisini her ne kadar zaruri bir durum için söz konusu olsa da örnek göstermek yerinde olur. Mısır kralı, rüyasında yedi zayıf ineğin yedi semiz ineği yediğini, ayrıca yedi yeşil başak ile yedi kuru başak gördüğünü söyler ve bu rüyanın ne anlama geldiğini öğrenmek ister. Buna karşı zindanda olan Hz. Yusuf, bu rüyayı kıtlık olacağı yönünde tabir ederek şu önlemi aldırır: “*Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar, biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek*”.³⁴⁶

Bu durumda zaman ve zemine göre ihtiyaç fazlası malları biriktirme hükmünün değişebileceği kanaati daha isabetli görülmektedir. Zira mala terettüp eden zekâtın başka haklar da vardır. Ne var ki objektif olarak bu hakların neler olduğu ve ölçülerinin ne olduğu ayrıca bir hayli tartışmaya açıktır. Henüz kurumsal anlamda zekâtın farz kılınmadığı söylenen Mekke sürecinde inen infak ve sadaka ayetleri, mutlak olarak açların doyurulmasını, daha genel anlamda temel ihtiyaçların

³⁴⁴ Buhârî, “Zekât”, 20.

³⁴⁵ Mâverî, **el-Ahkâmü’s-Sultâniyye**, thk. Ahmed Cad, Kahire, Daru’l-hadis, 2006, s.317; **el-Mevsuatu’l-fıkhiyye**, vizaretu’l-evkaf, II, 347.

³⁴⁶ Yusuf, 12/47-48.

karşılanmasını istemektedir. Dolayısıyla akrabaların nafaka ve diyet gibi hakları, misafir ve komşu hakları, esirlerin haklarını bu çerçevede değerlendirilmektedir.

İslam'da canın yani hayatın korunması beş zarurî ilkedен birisidir. Bu ilkedен hareketle diyebiliriz ki açlık sınırında olanlar veya hayati risk altında olanlar dururken ihtiyaç fazlası malları biriktirip saklamak caiz olmamalıdır. Ayrıca zekât olarak alınan yüzde iki buçuk ile öşür oranları, her ne kadar azımsanacak bir miktar değilse de bazen bu oranlar, ihtiyaçları karşılamada yeterli olmayabilir. Bu durumda müslümanların gıda, giyim ve barınak ile sağlık ve tedavi gibi en temel ihtiyaçlarını karşılamak için zenginlerin ihtiyaç fazlası mallarına başvurmak gerekir.

Bunun somut örneklerinden birisi müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmelerinden hemen sonra Hz. Peygamberin Mekkeli Muhacirler ile Medineli Ensâr arasında tesis ettiği kardeşlik (Muâhât) kurumudur. Çünkü muhacirler, fakirlik ve işsizlik problemiyle karşı karşıya kalmışlardı ve bu problem, kardeşlik uygulamasıyla çözümlendi. İki ayrı aile tek bir aile gibi birlikte yaşıyor ve birlikte çalışıyordu. Öyle ki bu kardeşliğin gereklerinden birisi öldükleri zaman birbirlerinin mirasına sahip olmaktı fakat daha sonra Enfâl suresinin 75. ayetiyle mirasçılık konusunun neshedildiği ifade edilmiştir.³⁴⁷

Medine'de ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir dönemde şehir dışından Medine'ye bir Arâbî topluluğunun geldiği sırada Hz. Peygamberin, kurban etlerinin üç günden fazla evde tutulmasını yasaklaması da bu görüşün isabetli olduğunu göstermektedir. Her ne kadar daha sonra kurban etlerinin, istendiği miktarda stoklanıp yenilebileceğine dair izin bizzat Hz. Peygamber tarafından verildiği bazı rivayetlerde yer aldıysa da³⁴⁸ Hz. Ali ile Abdullah b. Ömer'in bu yasaklamanın sürdüğünü ve kurban etlerini üç günden fazla evde tutmanın caiz olmadığını savunmuşlardır.³⁴⁹ Beklide onlar, Hz. Peygamberin daha sonra verdiği bu ruhsattan haberdar olmadılar fakat böyle bir durumun yaşanmış olması, ekonomik kriz hallerinde ihtiyaç fazlası malların biriktirilmesi konusundaki hükmün değişebileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

³⁴⁷ Buhârî, "Menakıbû'l-Ensâr", 3; Ebu Davud, "Feraiz", 16; Ayet, mealen şöyledir: "Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar". (Enfal, 8/75).

³⁴⁸ Ebu Davud, "Edâhi", 10.

³⁴⁹ İbn Kudame, **el-Muğni**, IX, 449.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM'DA REFAH DÜZEYİ

Bir önceki bölümde ihtiyaç fazlası malların biriktirilmesi ve mala terettüp eden haklardan, bir diğer ifadeyle genel olarak mali sorumluluklardan bahsederek araştırmamızı tamamladık. Bu bölümde ise ihtiyaç fazlası mallardan hangi ölçülerde yararlanılabileceğine, yani refah düzeyine dair araştırmamızı sürdüreceğiz.

1. Refah ve Refahla ilişkili Kavramlar

Refah (رفاهية / رفاهة) kavramı, “varlık ve bolluk içinde rahat ve kolay yaşama, geçim rahatlığı ve bolluğu, lüks hayat” ayrıca daha çok irfah kalıbıyla “her gün aşırı derecede bakım yapma, süslenme ve yağ sürünme”, “yeme, içme ve elbisede bolluk, aşırılık, üst üste yeme” gibi anlamlarda kullanılan bir kavramdır.³⁵⁰

Günümüzde bu kavram, ülke ekonomisini iyileştirerek tüm bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle yaşam kalitesini artırma şeklinde müspet bir anlamda kullanılmaktadır. Bütün ülkeler, kendi refahlarını ileriye taşımak için çabalamakta ve bu durum gayet tabii görülmektedir. Fakat bu kavram, geçmişte israf, teref, tebzir gibi kavramlarla beraber dinin caiz görmediği anlamda kullanılmaktaydı. Günümüz hukuk literatüründe hayatı daha yaşanılır ve kolaylaştırıcı olan şeyler anlamındaki tahsîniyyât’a tekabül edebilir ancak biz bunun yerine “aşırı derece refah” demek suretiyle israf ve teref anlamını kastedeceğiz. Bu kavram Kuran-ı Kerimde geçmez fakat hadis kaynaklarında çeşitli kalıplarıyla farklı anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin sahâbîlerden Fudale b. Ubeyd der ki: “Allah resulü, aşırı ölçüde bakım yapmayı, taranmayı, yağlanma ve süslenmeyi (إرفاء) bize yasaklardı”.³⁵¹

Kuran-ı Kerimde, aynen bu anlamda teref (ترف) kökünden türetilmiş bir sıfat olarak Mütref (مترف) kavramı ile fiil hali olarak (أترف) kullanılmıştır.³⁵² Teref,

³⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, r-f-h (رفه) mad. III, 1698.

³⁵¹ Ebu Davud, “Teraccül”, 1.

³⁵² Mü'minûn, 23/33, 64; Hud, 11/116; Enbiya, 21/13; İsra, 17/16; Sebe, 34/34; Zuhurf, 43/23; Vâkıa, 56/45.

“bolluk ve nimetler içinde yaşamak”; Mütref ise “lezzet ve şehvete dalmış, bolluk ve nimetin kendisini şımarttığı ve azdırdığı kimse” demektir.³⁵³

Bu anlama yakın ve daha yaygın olarak kullanılan bir diğer kavram seref/israf (سرف / إسراف) kavramıdır.³⁵⁴ Bu kavram her ne kadar “yeme, içme, giyinme ve malları harcamada aşırıya kaçma, haddi aşma, ölçüsüz davranma” anlamında meşhur olmuşsa da aslında “her türlü iş ve eylemde haddi aşmaya” denir. İsrâf bir şeyin miktarında olabileceği gibi keyfiyetinde de olabilir. Bu nedenle Allah’ın hoşnut olmayacağı alanlarda yapılan her türlü harcama ne kadar az olsa da israf kabul edilmektedir.³⁵⁵

Bu kavramlara yakın olan diğer bir kavram ise tebzir (تبذير) kavramıdır. Kök anlamı tohum saçmak olan bu kavram, “Malı zayi etme ve hayır getirmeyen yollarda saçıp savurmak” şeklinde açıklanmıştır.³⁵⁶ Hatta bir malı, ne kadar az olursa olsun batıl yolda harcamayı tebzir kavramıyla ifade edenler olmuştur. Yani önemli olan malın ne kadar harcandığı değil nereye ve hangi amaçla harcandığıdır. Kuran’da bu tür harcamalar yasaklanmış ve bu harcamaları yapanlar, şeytanların kardeşleri olarak nitelenmişlerdir.³⁵⁷

Şüphesiz ki İslam dini, önceki yaşam biçimlerine karşı birçok alanda yeni düzenlemeler getirmiştir. İnançtan ibadete, kültürden ekonomik ve refah yaşama kadar birçok alanda bu düzenleme ve yenilikleri görmek mümkündür. Bu nedenle İslam’dan önceki yaşam koşullarını öğrenmek, yapılan düzenlemelerin boyutunu ve mahiyetini kavramak açısından son derece önemlidir.

2. İslam’dan Önceki Refah ile İslam’dan Sonraki Refahın Mukayesesi

Mekke şehri, Hz. Peygamberin doğduğu sıralarda oldukça zengin bir ticaret merkeziydi. Mekke’nin ticari bir şehir olması daha eskilere dayanmaktadır. Nitekim Kuran-ı Kerim’in Kureyş Suresinde bu duruma işaret edilir. Surede anlatıldığı üzere Kureyş kabilesinin Allah’a ibadet etmesi istenir; çünkü onların kazanç elde etmek için kışın Yemen’e, yazın Şam’a yolculuk yapmalarını sağlayan ve onları bir arada tutup buna ısındıran Allah’tır. Böylece Allah, onların açlıklarını gidermiş ve onları

³⁵³ Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fi garîbi’l-Kurân**, s. 81; İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, t-r-f (ترف) mad. I, 429.

³⁵⁴ Nisa, 4/6; Furkân, 25/67; Enâm, 6/141; Arâf, 7/31.

³⁵⁵ Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fi garîbi’l-Kurân**, s-r-f mad. s. 236.

³⁵⁶ Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fi garîbi’l-Kurân**, b-z-r mad. s. 51.

³⁵⁷ İsrâ, 17/26-27.

korkudan emin kılmıştır. Dolayısıyla Kâbe'nin rabbine ibadet etmeleri gerektiği ifade edilmiştir.³⁵⁸

Surede söz konusu yapılan güvenlik ve çevredeki kabilelerle yapılan anlaşmalar sayesinde Mekke, Arabistan'ın en büyük ve en müreffeh ticaret ve iş merkezi haline gelmişti. Müslümanların, Medine'ye hicretlerinin ilk yıllarında Kureyş'in kervanlarına düzenledikleri bir saldırıda, yüz bin dirhemlik ganimetle dönmeleri, Mekkelilerin ne kadar zengin olduklarına dair bir fikir vermektedir. Bu günkü ölçülerle milyonlar eden bu para, sadece bir kervanın değeriydi. Ayrıca Kâbe'ye gelen hacılar, hediyeler getirirlerdi. Bu hediyelerin muhafaza ve tasarrufu için bir bakan görevlendirilmişti. Bununla beraber Mekkeliler her vatandaş yıllık vergi öderdi ve bu verginin amaçlarından birisi Mekke'ye gelen hacıların ağırlanması ve onlara yardım edilmesiydi.³⁵⁹

Mekkelilerin mal ve refaha düşkünlüklerini ifade eden bir diğer emare Kureyş isminin “karş (قرش), veya tekarruş (تقرش)” kökünden türetilen bir isim olduğu ve bunun anlamının mal toplama ve kazanmak olduğu ifade edilmektedir.³⁶⁰

Refah bir hayat süren Mekkelilerin yanı sıra sefalet içinde yaşayan ve kölelik yapan bir sınıf vardı. Bu sınıfın haklarına riayet edilmez, bunlar zevk ve sefaların tatmini için sömürü aracı olarak kullanılırdı. İslam'dan önce Mekke'de mal, mülk, servet ve aşiret adeta tek övünme (Tekasür)³⁶¹ aracı haline gelmişti. Yani aşırı derecede refah, sadece elit bir tabaka için söz konusuydu. Ünlü şairlerin dilinde refah, zevk, içki ve kadın bir numaralı gaye haline gelmişti.

Roma ile Pers imparatorluklarında da durum aynıydı. Krallık tarafından halkın refahı hiç düşünülmez hale gelmişti; alınan vergiler, zorla toplanan mallar, kral ve yönetici elit tabakanın refahını sağlamaktan ibaretti. Hatta Sâsâni ailesi, bu durumun ve yöneticilik haklarının kendilerine Allah tarafından verildiğine inanmış ve halkı da böyle bir inanca ikna etmişlerdi. Bu sebeple İran halkı, krallarına kutsiyet atfediyordu.³⁶²

İran krallarının hazine biriktirme, çok değerli eşya ve malları toplayıp stoklama gibi bir alışkanlıkları vardı. Sadece II. Hüsrev'in biriktirdiği altınlar o kadar çoktu ki tahta çıktığında hazinesinde 800 milyon miskal altın olduğu söylenir. İşte böylece yöneticiler ile halk arasında keskin bir sınıf ayrımı oluşmuştu; yöneticiler ile elit tabaka aşırı derecede refah içindeyken halk aşırı derecede fakir ve çaresizdi. İran'da

³⁵⁸ Kureyş, 106/1-4.

³⁵⁹ Muhammed Hamidullah, **İslam'ın Doğuşu**, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010, s.206-207.

³⁶⁰ Tantavi, Muhammed Seyyid, **et-Tefsiru'l-vasit**, Kahire, Daru nahdat'i mısır, 1998, XV, 514.

³⁶¹ Tekâsür, 102/1.

³⁶² Nedvi, **Mâzâ hasire'l-âlem bi'nhitâti'l-müslimîn**, s.123,125.

çeşitli ağır vergiler, üreticileri usandırmış ve bu nedenle birçok çiftçi üretimi bırakmıştı. Bunun sonucunda işsizlik yayılmış, suçlar artmış ve gayrimeşru kazanç yolları çoğalmıştı. Çiftçiler ile işçilerin, kral ve devlet adamlarıyla ilişkisi tıpkı efendi ile köle ilişkisinden ibaretti.³⁶³

Krallar, refah ve zevkte inanılmaz boyutlara varmışlardı. Şöyle ki Ebreviz adında İran krallarından biri olan Kisra'nın on iki bin karısı, elli bin atı, sayısız görkemli sarayları ve bir o kadar da zevklerinin tatmini için araç ve gereçlerinin olduğu söylenir. Zengin ve orta sınıf olan tabaka giyim kuşamda, yeme içmede, eğlence ve refahta krallarını taklit ederlerdi. Kendi aralarında, değeri en az yüz bin dinar olmayan taçları takanları ayıplarlardı. Bu bilgiye bir kanıt olarak müslümanların Irak bölgelerini fethettikleri zaman hayretle karşıladıkları hazineler, çok kıymetli eşya ve giysiler, altın ve gümüşten kap kacaklar gösterilebilir. Nitekim Hz. Peygamber, bazı sözlerinde Kisraların altın ve ipeklerine, işlemeli ve nakışlı eşyalarına, takı ve bileziklerine, refah dolu yaşayışlarına atıflarda bulunmuştur.³⁶⁴

Kuran-ı Kerim'in birçok ayetinde böylesi toplumların sonuçta helak edildiği bildirilmiştir.³⁶⁵ Sonuç olarak İslam gelmeden önce bu imparatorluk ve kabilelerde önceki Peygamberlerin mesajları tamamen unutulmuş ve toplum Hz. Peygamberin ifadesiyle "azdırıcı zenginlik ile Allah'ı unutturucu fakirlik"³⁶⁶ arasına sıkışmıştı. Arzuların tatmini için içki, fuhuş ve faiz zirveye ulaşmıştı.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz aşırı derecede refah hayat süren kral ve zenginlerin aksine Hz. Peygamber, hayatı boyunca her şeyini müslümanlarla paylaşmıştır. Medine'de İslam devleti teşekkül ettikten sonra zekât olarak zenginlerden aldıklarının kendisi ve ailesi için haram olduğunu söyleyerek onları ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. Ömer b. Abdülaziz'in kendi vergi memuruna söylediği "Muhammed, vergi ve haraç toplama memuru olarak değil, hidayet rehberi olarak gönderildi" özlü sözünden Hz. Peygamberin mala karşı tutumunu ve İslam'ın refah felsefesini anlamak mümkündür.³⁶⁷

Genel anlamda İslam dini, kendi müntesiplerinden refah konusunda kişilerin farklı statülerini de dikkate alarak israfı kaçmadan ve ihtiyaç fazlasını tüketmeden ihtiyaç odaklı bir yol izlenmesini istemektedir. Varlık konusunda farklı statülere sahip olan kişiler, israfı düşmemeli ancak sahip oldukları şeyleri ihsas ettirmelidirler. Nitekim Hz. Peygamber: *"Allah verdiği nimetin eserini kulunun üstünde görmekten*

³⁶³ Nedvi, *Mâzâ hasire'l-âlem bi'nhitâti'l-müslimîn*, s.126,127.

³⁶⁴ Nedvi, *Mâzâ hasire'l-âlem bi'nhitâti'l-müslimîn*, s.128, 129, 134.

³⁶⁵ Örneğin Bkz. Kasas, 28/58: *"Biz, nimet ve bolluk içinde şımaran nice memleket halkını helâk etmişizdir. İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş ev ve yurtları! (O yurtlara) biz varis olduk"*.

³⁶⁶ Tirmizi, "Zühd", 1.

³⁶⁷ Nedvi, *Mâzâ hasire'l-âlem bi'nhitâti'l-müslimîn*, s.298.

hoşlanır” buyurmuştur.³⁶⁸ Hatta bu sözü, varlıklı olduğu halde pejmürde ve güzel giyinmemiş olan bir sahâbîye söylediği rivayet edilmektedir. Bu anlamda Kuran-ı Kerim’de, ruhi ve manevi terakki elde etme düşüncesiyle Kâbe’yi çıplak tavaf edenlere ve helal olan bazı nimetleri yemekten kaçınanlara şöyle denilmesi istenmiştir: “*De ki: Allah’ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızkı kim haram kılmış? De ki: Bunlar, dünya hayatında müminler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür*”.³⁶⁹

Peygamberler arasında Hz. Süleyman ile Hz. Yusuf gibi zenginlik ve mülk sahipleri varken hiçbir serveti bulunmayan peygamberler de vardı. Sahâbîler arasında da Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân, Zübeyr ve Talha gibi zenginler varken diğer birçok sahâbî fakirdi. Fakat israf ve aşırı refaha düşmeme konusunda hepsi birdi ve aynı iradeyi taşıyorlardı. Dolayısıyla bir mal veya servete sahip olmak tamamen Allah’ın lutfuna bağlıyken onu kullanma ve ondan yararlanma sınırları bir imtihan noktasıdır. Bu nedenle Kuran-ı kerim’de “*o gün, nimetlerden mutlaka hesaba çekileceksiniz?*”³⁷⁰ ikazı yapılmış ve herkesten sahip olduğu varlık miktarını dikkate alarak yani az ise az, çoksa çok infak etmesi istenmiştir.³⁷¹ Yeme içme, giyinme ve harcama konularında getirilen sınırlamalar, israf ve kibre düşürmeyecek ölçülerde olması gerektiği ifade edilmiştir.³⁷²

Refah ile darlığın, zenginlik ile fakirliğin bir arada olması Allah’ın, insanları birbirine muhtaç olacak şekilde yarattığı hikmetinin bir sonucudur. Zengin veya fakir olsun hiç kimse gerek bir bedel karşılığı gerekse bedelsiz olarak başkalarının yardımından müstağni kalamaz; toplumdan ve toplumun desteğinden topyekûn mahrum kalan yaşayamaz. Allah tarafından insanları kendi cinslerine yardım etmeye zorlayacak öyle bir sistem kurulmuştur ki bu sistem, insanoğlunun bekasını sağlamaktadır. Bu sır ve hikmeti şu ayet net bir şekilde ifade etmektedir: “*Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır*”.³⁷³

Tarihin farklı evrelerinde Allah’ın her millete tabii bir emri olan çalışma, yardımlaşma ve paylaşım sistemini bozanlar daima olmuştur. Bunlar sadece kendi refah ve zevklerini tatmin etmek için uğraşarak ekolojik dengeyi bozmuş ve tabiatta

³⁶⁸ Tirmizi, “Âdab”, 88.

³⁶⁹ Arâf, 7/32.

³⁷⁰ Tekâsür, 102/8.

³⁷¹ Talak, 65/7.

³⁷² Buhârî, “Libas”, 1, 2.

³⁷³ Zuhruf, 43/32. Bkz. İbn Haldûn, **Mukaddime**, thk. Muhammed İskenderani, Beyrut, Daru’l-kitabi’l-arabi, 2006, s. 362.

fesat çıkarmışlardır. Bu tahribatı düzeltmek için peygamberler gönderilmiş ve tabii sistemi inatla tahrip etmeyi sürdüren topluluklar helak edilmiştir.

İslam'ın ilk yılları ile sonraki dönemleri arasında da refah yaşam ve mal birikimi konusunda farklılıklar olduğunu görüyoruz. Sahâbîlerden Ebû Mesûd el-Ensârî, buna tanıklık ederek şöyle der: “Allahın resulü sadaka vermemizi emrettiğinde gidip bir avuç karşılığında hamallık yapar sadak verirdik. Fakat bugün bazılarının yüz bin (dirhemi) olduğu halde (vermiyor)”.³⁷⁴ Muhtemelen bu ve benzeri nedenlerden ötürü İslam'ın ilk asrı Hz. Peygamber tarafından en hayırlı asır olarak nitelenmiştir. Tarihi süreç içerisinde çeşitli âlimler, müslümanların refaha ve israfa düştüklerini gördüklerinde İslam iktisadına ve malın doğru kullanımına dair eserler kaleme almışlardır.

Hicri üçüncü asrın başlarında yaşayan İbn Ebi'd-Dünyâ'nın (ö.281/894) “*Islahü'l-mâl*” adlı eserini bu kaygıdan ötürü yazdığı söylenmektedir. Zira o dönemde yapılan fetihler ve elde edilen zaferler sonucunda refah düzeyi oldukça artmış ve dini yaşantıda bir gevşeme başlamıştı. Ayrıca İbn Ebi'd-Dünyâ, eğitmen olarak halifelerin çocuklarını eğittiği için bu çocuklar arasından gelecekte Halife olacak olanların, devletin mali yapısını doğru kullanmalarını ve toplumun bu konuda bilinçlenmesini hedeflemişti. Kendisinden önce aynısını hocası olan Kâsım b. Sellâm “*el-Emvâl*” adlı eseriyle yapmıştı.³⁷⁵

3. Refah ve Zenginliğin Ölçüsü

Refah ve zenginliğin alt sınırını rakamsal olarak belirlemek oldukça zordur. Nitekim bu sınır, kişi ve şartlara göre değişen bir durumdur. Buna rağmen bazıları piyasa şartlarını ve ülke ekonomisini dikkate alarak bazı rakamlar zikretmişlerdir.

Geçim şartlarını dikkate alanlara göre bir ticaret veya meslek-sanat veya ücret-maaş aracılığıyla geçimini kesintisiz bir şekilde veya ekseriyetle sağlayacak ölçüde gelir elde edenler zengin sayılır.³⁷⁶ Hz. Peygamber'in, dilenmesi helal olan üç kişiyi sayarken: “*Başına bir felaket gelip tüm malı yok olan adamın da temel ihtiyacını sağlayacak iş-ücret buluncaya kadar istemesi helaldir*”³⁷⁷ sözü buna bir delil olarak gösterilmiştir. Ayrıca bir başka zaman Hz. Peygamber'e istemenin helal olmadığı zenginlik sınırı nedir? diye sorulduğunda: “*Sabah-akşam beslenecek gıda*

³⁷⁴ Buhârî, “Zekat”, 10.

³⁷⁵ Bkz. İbn Ebi'd-Dünyâ, **Islahü'l-Mâl**, Doktora tezi çalışması (Giriş bölümü), Mustafa Kudât, Mısır, Daru'l-vefa, 1990, s. 63-64.

³⁷⁶ Makdisi, **el-Udde şerhu'l-umde**, thk. İbrahim Ramazan, Beyrut, Daru'l-erkam, t.y. s.141.

³⁷⁷ Müslim, “Zekat”, 36; Ebu Davud, “Zekat”, 26.

miktardır”³⁷⁸ şeklinde cevap vermiştir. Sözlükte ve fıkıh dilinde zenginlik, ihtiyacın zıttı olarak açıklanmış ve temel geçimini temin ederek kimseye muhtaç olmayan zengin görülmüştür. Dolayısıyla Hz. Peygamberin “*Zengin ve ihtiyacını karşılayabilecek güç ve kabiliyette olanın zekat alması helal değildir*”³⁷⁹ sözüyle kastettiği zenginlik sınırı bu olmalıdır. Ali el-Kari, Ebu Hanife’nin bu görüşte olduğunu söyler. Fakat *Bezlü’l-mechûd* yazarı Ahmed es-Sehârenfûrî, Ebu Hanife’ye yapılan bu nispetin sahih olmadığını ve aslında Ebu Hanife’ye göre nisap miktarı iki yüz dirheme sahip olan kişinin zekât alması ve günlük gıdaya sahip olan kişinin dilenmesi haramdır. Buna göre zekât alabilme ile dilenme arasında fark vardır; yani iki yüz dirhem altında bir rakama sahip olan zekât alabilir ancak dilenemez.³⁸⁰

Zenginliğin ölçüsünü rakamla belirtenlere göre elli dirheme veya bu kıymette altına sahip olanlar zengin sayılmış ve bu miktara sahip olanların zekât-sadaka almaları haram görülmüştür.³⁸¹ Zira Hz. Peygamber, ihtiyacı olmadığı halde dilenenlerin kıyamet günü yüzleri çizilmiş/tırmalanmış olacağını bildirmiş bunun üzerine zenginlik nedir? diye sorana şu cevabı vermiştir: “*Elli dirhem veya bu kıymette altına sahip olmak zenginliktir*”.³⁸² Bu rivayetten hareketle Ahmed b. Hanbel, çocukları olan birisi, her bir çocuğu için elli dirheme kadar zekât alabileceğini ifade etmiştir.³⁸³

Refahın ölçüsünü rakamla belirlemek mümkün değildir ancak ileride zikredileceği üzere mal edinme ve malı kullanma konusunda getirilen bazı sınır ve yasaklamalar refahın ölçüsünün ne olduğunu ana hatlarıyla çizmektedir.

4. Mal ve Servetten Yararlanma Sınırları

İslam dini, müslümanın sahip olduğu mal ve servetinden gelişigüzel ve nefsinin dilediği şekilde yararlanmasına izin vermeyerek bu konuda bazı sınırlamalar getirmiştir. Bilindiği üzere genel anlamda israf etmek ve aşırı derecede müreffeh bir hayat sürmek (mütref) kınanmış ve yasaklanmıştır. Zira israf etmek ve aşırı derecede müreffeh bir hayat sürmek, toplumsal hakların ihlaline ve toplumsal fesada neden olmaktadır. Nitekim bu gerçeğe: “*Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarıklarına, (imanı ve iyi işler yapmayı) emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de*

³⁷⁸ Ebu Davud, “Zekat”, Babu haddi’l-ğina, 23.

³⁷⁹ Ebu Davud, “Zekat”, Babu haddi’l-ğina, 23.

³⁸⁰ Ahmed es-Sehârenfûrî, **Bezlü’l-mechûd fi halli Sünen-i Ebi Davud**, VI, 462.

³⁸¹ Makdisi, **el-Udde şerhu’l-umde**, s.142.

³⁸² Ebu Davud, “Zekat”, 23; Tirmizi, “Zekat”, 22.

³⁸³ Makdisi, **el-Udde şerhu’l-umde**, s.142.

oranın altını üstüne getiririz”³⁸⁴ ayeti işaret etmektedir. Zaten tarihi tecrübeler, yükselmiş olan millet ve medeniyetlerin, böylesi bir refah merhalesinden sonra daima çöküşe geçtiğini göstermiştir.³⁸⁵ Peygamberlerin emrettiği her türlü hayırlı işlere, yardımlaşma ve dayanışmaya, imana ve Allah’ın hükümlerine ilk tepki verenler refah içinde yaşayarak şımarmış kimseler olmuştur.³⁸⁶

Hiz. Peygamber, giyim kuşam, süslenme ve eşya edinme konusunda çoğunlukla çevre krallıklarda (acemler) görülen bazı adetleri yasaklamış, bazılarını da hoş karşılamamıştır. Yasakladığı şeylerden birisi kibir ve zenginlik gösterisi amacıyla elbiselerin aşık kemiklerini geçecek şekilde yere doğru uzatılmasıdır.³⁸⁷ Nitekim acemlerin böyle yaptıkları bilinmekteydi. Ayrıca nakışlı ve resimli elbiseler, ipek giysiler, gayrimüslimlerin alameti olması açısından bazı renklere boyanmış elbiseler³⁸⁸, resimli elbiseler yasaklanmıştır. Bunun hikmeti: a) müşrik ve acemlerin bunları bir övünme ve refah göstergesi olarak kullanmaları, b) bunların yapımı gereksiz yere aşırı masrafa ve maliyete neden olması, c) resimli elbise örneğinin ayrıca putperestliğe yol açması, d) ahireti unutturması gibi gerekçelerle açıklanmaktadır.³⁸⁹

4.1. Nakışlı Süslemeler

Birçok ayet ve hadiste dünyanın bir oyun ve eğlence, övünme ve gösterişten ibaret olduğu bildirilmiş ve hayatı bu şekilde yaşayanlar yerilmiştir. Dünyalık gösteriş ve süsler arasında somut olarak şu hadiseyi ele alıp değerlendirmek istiyoruz:

Ebu Dâvud’un rivayet ettiğine göre Fâtıma ile Ali, Hiz. Peygamberi yemeğe davet ederler. Hiz. Peygamber odaya girdiğinde odanın bir köşesinde yünden yapılmış nakışlı ve işlemeli bir örtü görür. Bunun üzerine kalkıp geri döner. Fâtıma, Ali’ye: peygambere yetiş ve neden döndüğünü öğren, der. O da Hiz. Peygamberin huzura gelip neden döndüğünü sorduğunda Hiz. Peygamber şu cevabı verir: “*Bir Peygamber’in nakışlarla süslenmiş bir eve girmesi yakışık almaz*”.³⁹⁰ Bu hadisi

³⁸⁴ İsra, 17/16.

³⁸⁵ İbn Haldûn, **Mukaddime**, (47. Fasıl), thk. Muhammed İskenderani, Beyrut, Daru’l-kitabi’l-arabi, 2006, s. 277.

³⁸⁶ Bkz. Sebe’, 34/34-35: “Biz, hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın refah içinde yaşayan şımarıkları (Mütrefler), ‘Biz, getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz’ demişlerdi. Yine, ‘Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur. Bize azap edilmeyecektir’ demişlerdi”.

³⁸⁷ Ebu Davud, “Libas”, 30.

³⁸⁸ Müslim, “Libas”, 4.

³⁸⁹ Dihlevi, **Hüccetullâhi’l-baliga**, II, 297.

³⁹⁰ Ebu Davud, “Atime”, 8.

rivayet eden Ebu Davud, “davete icabet edilirken orada dinen mahzurlu (Mekruh) bir şeyin görülmesi durumunda yapılması gereken” başlığı altında zikretmiştir.

Normal şartlarda nakışlı süslemeleri yasaklayıcı kesin bir nas bulunmamaktadır. Yukarıdaki olayı şu ihtimaller üzerinden değerlendirmek mümkündür:

a) Muhtemelen o sıralarda müslümanlar, lükse ve ihtiyaç dışı süslemelere cevaz verilmeyecek derece zayıf bir ekonomik durum içindeydiler. Bu nedenle Hz. Peygamber, dinen bunu mahzurlu gördü ve tepki gösterdi.

b) Hz. Peygamber o nakışlı süslemeleri israf olarak görmüş olabilir ki zaten israf etmek Kuran ayetleriyle yasaklanmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber, bu tür nakışlı süslemeleri altın eşyalar ve altın süslemeler kullanan kralların bir âdeti olarak gördüğü için buna tepki koymuş olabilir.

c) Hz. Peygamber ve yakın çevresinin geçimi devlet gelirlerinden karşılandığı için Hz. Peygamber, bu gelirleri ihtiyaç ötesi şeylere, süsleme ve refaha harcamayı uygun bulmamış ve zühd hayatını tercih ederek örnek olmayı amaçlamıştır.

4.2. İpek ve Yırtıcı Hayvanların Derileri

Kuran-ı Kerim’in, malı gösteriş ve böbürlenme aracı olarak kullanıp israf etmeyi yasaklayan genel emirleri dışında doğrudan ipeğin giyilmesini, altın ve gümüş eşyalar ile bazı hayvan derilerinin kullanılmasını yasaklayan özel bir ifadesi yoktur. Bunlarla ilgili bazı yasaklamaların hadislerle sabit olduğunu görüyoruz.

İpeğin haram olduğuna dair birçok hadis rivayet edilmektedir. Bunlar arasında en meşhur olanları: “İpek ve ipek karışımı elbiseler (dibac) giymeyin. Bunlar dünyada onların (müşrik ve gayrimüslimlerin), ahirette ise bizimdir”³⁹¹, “Dünyada ipek giyen ahirette giyemez”,³⁹² “İleride ümmetinden bazı guruplar, ipeği ve ipek karışımı elbiseleri helal sayacaklar”.³⁹³

İpekle ilgili bu genel yasaklayıcı hadisler olmakla beraber çoğunluğa göre süslenme ve çekici görünme isteği kadınların fitri özelliği olduğundan altın takılar gibi ipek giysiler de kadınlara helal kılınmıştır. Nitekim Tirmizi’nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İpek ve altın giyinmek ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helal kılındı”³⁹⁴. Ebu Davud’un rivayetine göre Hz. Peygamber sağ eline ipeği, sol eline de altını alarak şöyle demiştir: “Bu ikisi

³⁹¹ Buhârî, “Atıme”, 29.

³⁹² Buhârî, “Libas”, 25.

³⁹³ Ebu Davud, “Libas”, 9.

³⁹⁴ Tirmizi, “Libas”, 1.

ümmetimin erkeklerine haramdır”.³⁹⁵ Bu hadislerin sahih olduğu bildirilmekle beraber bu konuda daha fazla rivayet tespit edemedik ancak ipeğin kadınlara helal kılındığına dair neredeyse ittifak sağlanmıştır. Ne var ki sahâbîlerden Abdullah b. Zübeyr, ipek yasağının kadınlar için de geçerli olduğunu savunmuş ve hutbesinde “*Kadınlarınıza ipek giydirmeyin*” demiştir.³⁹⁶

İpek elbise giymek haram olduğu gibi çoğunluğa göre (cumhur) ipekten halı, kilim ve yastık türü şeylere oturmak ve yaslanmak da haram görülmüştür.³⁹⁷ Fakat Ebu Hanife’ye göre ipeği, örtü, yastık, kilim ve döşek şeklinde kullanmakta bir sakınca yoktur. Hanefilerden Ebu Yusuf ile İmam Muhammed’e göre bu şekilde kullanmak mekruhtur. Bunun yasaklanma nedeni, kralların ve zalimlerin giysileri olması, onlara benzemenin ise haram olduğu şeklinde açıklanmıştır.³⁹⁸

İpek ile başka cinsin karışımıyla dokunan elbiselerde fazlalık hangisi ise onun hükmünü alır. Ayrıca dört parmak miktarını geçmeyecek şekilde arma veya logo amacıyla ipeğin kullanılması caiz görülmüştür. Yine çoğunluğa göre hastalık nedeniyle ipek giymek zarurete binaen caiz görülmüştür.³⁹⁹ Öte yandan Ebu Yusuf ile İmam Muhammed’e göre savaşta ipek giymeye ruhsat verilmiştir.⁴⁰⁰

Eski kralların geleneklerinden birisi de kaplan gibi yırtıcı hayvanların derilerini kullanmak ve onların üstüne oturmaktır. Bu nedenle bazı hadislerde Hz. Peygamberin kaplan gibi yırtıcı hayvanların derilerine oturmayı yasakladığı rivayet edilmektedir. Zira bir keresinde Hz. Peygamber: “*İpek halılara ve kaplan derilerine oturmayın*” buyurarak ipek halı ile kaplan derisini birbirine eş tutmuştur.⁴⁰¹

Hadis şârihleri tarafından bu tür eşyalar için esas itibarıyla aşırı refah ve lüks hayat sürenlere (mütref) benzeyip özenmenin ve aşırı ölçüde refahın yasaklandığı yönünde yorumlar yapılmaktadır.

³⁹⁵ Ebu Davud, “Libas”, 14.

³⁹⁶ Müslim, “Libas”, 2.

³⁹⁷ Bu konuda hadis için Bkz. Buhârî, “Libas”, 27; Vehbe Zuhayli, **el-Fıkhu’l-İslamî ve Edilletuh**, III, 550.

³⁹⁸ Merginânî, **el-Hidâye**, II, 363.

³⁹⁹ Müslim, “Libas”, 3.

⁴⁰⁰ Merginânî, **el-Hidâye**, II, 363; Vehbe Zuhayli, **el-Fıkhu’l-İslamî ve Edilletuh**, III, 549-550.

⁴⁰¹ Ebu Davud, “Libas”, 43.

4.3. Altın ve Gümüş Kullanımı

4.3.1. Kullanım Eşyası veya Ev Süsü Olarak Altın ve Gümüş

Refah göstergelerinden biri de altın ve gümüş eşyalardır. Neredeyse bütün fıkıh bilginlerine göre altın ve gümüşün eşya veya evlerde süs aracı olarak kullanılması haram kılınmıştır. Bu konuda erkek ile kadın arasında bir ayrım söz konusu değildir. Yani altın veya gümüşten yapılmış olan kap kacak türü eşyalardan içmek, yemek, koku sürünmek hatta abdest almak caiz görülmemiştir. Aynı şekilde altın ve gümüşten yapılmış saat, kalem, ofis malzemeleri gibi şeyleri kullanmak, evleri ve oturma yerlerini altın veya gümüşle süslemek caiz görülmemektedir.⁴⁰²

Bu yasaklamalar öncelikle Buhârî ve Müslim'in rivayet ettikleri şu hadislerle dayandırılmaktadır: *“Altın ve gümüş kaplardan içmeyin, altın ve gümüş çanaklardan yemeyin. Zira bunlar, dünyada onların (müşrikler ve gayrimüslimlerin), ahirette ise sizindir”*;⁴⁰³ *“Gümüş kaptan su içen, karnına cehennem ateşi doldurmuş olur”*.⁴⁰⁴

Yukarıda zikredilen hadiste, müşriklerin dünyanın şatafat ve servetinden gelişigüzel yararlanmasına, aşırı refah ve lükse kaçmalarına vurgu yapılarak adeta bu yasaklamanın bir gerekçesi zikredilmiştir. Fakat yasaklama gerekçesini kimileri israf ve kibirle açıklarken, kimileri altın ve gümüşün para niteliği taşıma vasfına bağlamıştır. Nitekim altın ve gümüşü eşya olarak kullanmak, piyasadaki değerlerini değiştirebilir ve toplum bundan zarar görebilir. Kıymetli olan diğer taş ve madenleri kullanmanın haram olmadığını bu nedene bakarak anlamak mümkündür. Çünkü bakır, inci, mercan vs. şeyleri kullanmanın haram olduğunu söyleyen olmamıştır. Hem Hz. Peygamber'in bakır kaptan abdest almış olması, hem de “eşyada asıl olan ibahadır” ilkesi, bunun bir kanıtı olarak öne sürülmüştür.⁴⁰⁵ Ancak Şafiilerden bazılarının, kurşun, cam, billur ve akikten yapılmış olan kapların kullanımını israf, lüks (teref) ve övünme aracı olması bakımından altın ve gümüşe kıyaslayarak mekruh gördüğü nakledilmektedir.⁴⁰⁶

Altın ve gümüş eşyaların yasaklanmasındaki birincil gerekçeye baktığımızda altın ve gümüş kıymetinde olan veya inci gibi bunlardan daha çok kıymetli olan madenlerin de aynı hükme tabi olması gerekir. Kanaatimize göre hadisleri, bu gerekçenin var olduğu her türlü madene yorumlamak daha isabetlidir.

⁴⁰² Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletuh*, III, 543.

⁴⁰³ Buhârî, “Atime”, 29; Müslim, “Libas ve'z-zine”, 2; Ebu Davud, “Eşribe”, 18.

⁴⁰⁴ Buhârî, Eşribe, 5634; Müslim, Libas ve'z-zine, Hadis No: 2065.

⁴⁰⁵ Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletuh*, III, 546.

⁴⁰⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 360; Takiyyuddin el-Husni, *Kifayetü'l-ahyar fi halli Gayeti'l-ihstisar*, s. 31.

Şafii ve Hanbelîlere göre altın ve gümüşü eşya aracı olarak kullanmak haram olduğuna göre bu tür eşyaları almak ve satmak da caiz değildir. Bu görüşlerini, “kullanılması haram olan şeyin, edinilmesi de haramdır” ilkesine dayandırmışlardır. Bir diğer gerekçeleri, almak kullanmaya sebep olur endişesidir ki “harama vesile olan şeyler de haramdır” ilkesi kapsamına girmektedir. Fakat Hanefilere göre hadiste belirtildiği şekliyle bunları, sadece kullanmak haramdır.⁴⁰⁷

Diğer taraftan fıkıh bilginleri, altın ve gümüşün eşya olarak kullanılma yasağından bazı zaruri ve ihtiyaç hallerini istisna tutmuşlardır. Bu halleri şöyle sıralamak mümkündür:

a) Kopmuş burun yerine protez olarak kullanmak⁴⁰⁸

b) Buna kıyasla diş dolgusu veya diş yapımında kullanmak⁴⁰⁹

c) Ufak tefek yama ve lehim işlerinde kullanmak⁴¹⁰

d) Eşyaları, altın veya gümüş suyuyla kaplamak. Bunun şartı, sadece boyama şeklinde olmalı ve eşyadan ayrılıp bir değer teşkil etmemelidir.⁴¹¹

4.3.2. Takı Olarak Altın ve Gümüş

Yüzük dâhil her türlü altın takı, erkeklere haram kılınmıştır.⁴¹² Zira Hz. Peygamber, bir adamın elinde altından yüzük gördüğünde onu çıkarıp atmış ve şöyle demiştir: “*Birileriniz ateşten bir cemreye uzanıp onu eline alıyor!*”. Bunun üzerine Hz. Peygamber oradan ayrıldıktan sonra o adama derler ki: “yüzüğünü yerden al, başka amaç için yararlanırsın”. O da şöyle cevap verir: “Hayır! Andolsun ki Allah resulünün atmış olduğu bir şeyi artık asla alamam”.⁴¹³

Belli oranlarda olması şartıyla gümüş takı erkekler için helal görülmüştür. Bu oran farklı şekillerde açıklanmış ancak Hanefilere göre bunun oranı en fazla 2,975 gr. olabilir. Fakat bu oranının, örfe göre değerlendirilmesi daha isabetlidir. Bu sınırların dışına çıkmak tıpkı altın gibi haram görülmüştür. Hatta Hanefiler, devlet başkanı veya kadı gibi üst düzey makamlarda yer almayanların gümüş yüzük

⁴⁰⁷ Vehbe Zuhayli, **el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletuh**, III, 544.

⁴⁰⁸ Ebu Davud, “Hatem”, 7.

⁴⁰⁹ Hatîb eş-Şirbînî, **Muğni'l-muhtâc**, I, 579.

⁴¹⁰ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-inâye**, thk. Muhammed b. Nizar ve Heysem b. Nizar, Beyrut, Daru'l-erkam, 1997, III, 5.

⁴¹¹ Ali el-Kârî, **Fethu bâbi'l-inâye**, III, 5; Takiyyuddin el-Husni, **Kifayetü'l-ahyar fi halli Gayeti'l-ih-tisar**, s. 31.

⁴¹² Müslim, “Libas ve'z-zinet”, 4.

⁴¹³ Müslim, “Libas ve'z-zinet”, 11.

takmamasını daha uygun bulmuşlardır. Buna Hz. Peygamberin ve sonraki iki halifenin kullandığı aynı gümüş yüzük örnek gösterilmektedir.⁴¹⁴ Aynı şekilde Hz. Peygamberin kılıcının kabzasının gümüşten olması ve kemerinin kenarında gümüş olmasından hareketle kılıç ve kemerdeki gümüş işlemler caiz görülmüştür.⁴¹⁵

Görüldüğü gibi keyfi ve zevk uğruna her türlü altın takı erkekler yasaklanmış, gümüş ise sadece belli oranlarda ve yüzük olarak caiz görülmüştür. Yasaklanma gerekçesini müşriklere benzeyerek ahiret yurdunun güzelliklerini ve zevklerini bu dünyada tüketmek,⁴¹⁶ israf ve aşırı refaha kaçmak şeklinde açıklamak mümkündür.

Söz konusu hüküm erkekler için geçerli olurken çoğunluğa göre kadınlar için altın ve gümüş takılar helal kılınmıştır. Ancak erkekler gibi kadınlara da altın takıların haram olduğuna ve bu takıların ateşten bir azaba dönüşeceğine dair bazı hadisler rivayet edilmiştir.⁴¹⁷ Ne var ki bu yasaklayıcı hadislerin İslam'ın ilk yıllarında geçerli olduğu ve daha sonraları bunun neshedildiği veya bu hadislerin, altın takıların zekâtını vermeyenler için söz konusu olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁸ Zira altın ve gümüş takıların kadınlara helal olduğuna dair hadisler de vardır. Örneğin Tirmizi, Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu nakleder: *“İpek ve altın ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helal kılındı”*.⁴¹⁹

Bunun hikmetine bakacak olursak şunları söylemek mümkündür:

a) İslam'ın ilk dönemlerinde müslümanlar, ekonomik bakımdan zor durumda olduklarından bu dönem zarfında kadınlara da altın takılar yasaklanmış olabilir.

b) Kadın yaratılış gereği süslenmeye eğilimlidir. Bu nedenle mutat sınırları aşmamak ve süslenmeyi meşru ortamlarda yapmak kaydıyla kadının altın takı takmasına izin verilmiştir.

Altın takıların erkekler haram kılınma hikmetini buradan hareketle anlamak mümkündür. Yani altının geçmişten beri her toplumda kadınların bir süs aracı olarak görülmesi, ayrıca o dönemde acem krallarının altını, övünme ve refah göstergesi olarak kullanmaları başlıca yasaklanma sebebi olmuştur.⁴²⁰

⁴¹⁴ Ebu Davud, “Hatem”, 1.

⁴¹⁵ Vehbe Zuhayli, **el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletuh**, III, 547-548.

⁴¹⁶ Ahkâf, 46/20.

⁴¹⁷ Ebu Davud, “Hatem”, 8.

⁴¹⁸ Hattâbî, **Meâlimu's-Sünen**, Haleb, el-Matbaatu'l-ilmiyye, 1932, IV, 216.

⁴¹⁹ Tirmizi, “Libas”, 1; Ayrıca Bkz. Ebu Davud, “Hatem”, 8.

⁴²⁰ Dihlevî, **Hüccetullâhi'l-baliga**, II, 295.

4.3.3. Fitne Sebebi Olan Altının Yasaklanması

Çeşitli rivayetlerde geçtiği üzere Hz. Peygamber, yakın zamanda (ahir zamanda) Fırat nehrinden altın bir dağ veya altın hazine (kenz) çıkacağını bildirmiş ve ona tanık olanların, o altın dağdan/hazineden hiçbir şey almamalarını emretmiştir.⁴²¹

Hz. Peygamberin o altından almayı yasaklama nedeni farklı şekillerde anlaşılmıştır. Fakat Müslim'in rivayetinde şöyle bir ziyade vardır: *“onu duyan insanlar, oraya akın edecekler. Orda bulunanlar ise gelenler hepsini alıp götürür endişesiyle onlarla savaşacaklar. Sonuç olarak her yüz kişiden doksan dokuzu öldürülecek”*.⁴²²

Bu açıklamaya bakılırsa o altından almak fitneye yani savaş ve ölüme neden olacağından Hz. Peygamber, ondan almayı yasaklamıştır. Bu yasaklamayla, aslında mala karşı aşırı hırsın ve malı çoğaltıp ölçüsüz bir refah sürmenin yasaklandığını anlamak mümkündür. Nitekim böyle bir yaşam, beraberinde büyük fitneleri dolayısıyla savaşları ve ölümleri getirecektir.

4.4. İsrâf ve Sınırları

İsrâf, “bir malı harcama veya kullanmada ihtiyaç ölçüsünü aşmak” şeklinde tarif edilmektedir.⁴²³ Din ve örfün gerekli kıldığı yerlere gerekli gördüğü ölçüde harcamak cömertlik, bu ölçülerin altına düşmek cimrilik, bunların üstünde harcamak israftır. Dinen haram kılınan maddelerle lüks sayılanların tüketimi israf olduğu gibi helâl kabul edilen maddelerin şartlara göre ihtiyaçtan fazla tüketimi de haram veya mekruh sayılmıştır.⁴²⁴

Genel anlamda israf, bu şekilde açıklanırken onun sınırlarını objektif olarak takdir etmek oldukça zordur. Zira bu, kişilere ve durumlara göre değişebilmektedir. Fakat biz konumuz gereği mal biriktirme ve refah düzeyi açısından israf sayılan ve dolayısıyla caiz olmayan örneklerle temas etmek istiyoruz.

İsrafin birçok şekli ve alanı olmakla beraber bu alanlardan birisi de gereksiz yere biriktirilip âtıl vaziyette bırakılan mal ve araçlardır. Nitekim Dihlevî, Hz. Peygamber tarafından yasaklanan şeylerden birisinin de ihtiyaç dışında çok fazla sayıda binek ve eşya edinmek olduğunu belirtir.⁴²⁵

⁴²¹ Ebu Davud, “Melahim”, 13; Buhârî, “Fiten”, 24; Müslim, “Fiten”, 8.

⁴²² Müslim, “Fiten”, 8.

⁴²³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kurân*, s-r-f mad. s. 236.

⁴²⁴ Cengiz Kallek, “İsrâf” *DİA*, XXIII, 178.

⁴²⁵ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, II, 298.

Bazı ev eşyaları ile ilgili Hz. Peygamber, diğer eşyalara da örnek teşkil edebilecek şekilde şöyle buyurmuştur: *“Bir yatak kişi için, bir yatak karısı için, üçüncü bir yatak da misafir için (alınır). Dördüncüsü ise şeytan için olur”*.⁴²⁶ Bu ifadelerden maksat ihtiyaç kadarıyla yetinip gereksiz yere evde eşya tutmamaktır. İhtiyacın ölçüsü kişilere ve zamanlara göre değişeceği malumdur. Örneğin çok misafiri olan kişiler, elbette evde yeteri kadar eşya bulundurmak durumundadırlar.

Bineklerle ilgili Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu rivayet edilir: *“Kimi develer, kimi de evler vardır ki bunlar şeytanlar içindir. Şeytanın develerini gördüm; birileriniz çok kıymetli bineklerini çıkartıyor, besliyor; binmediği halde yolda bitkin düşmüş kardeşini bindirmiyor. Şeytanın evlerini ise henüz görmedim”*.⁴²⁷

Bu rivayetler ile benzeri yasaklamalardan hareketle ihtiyaç ötesinde eşya alıp onu muhtaçlara kullandırmayarak âtıl bırakmanın caiz olmadığı anlaşılmaktadır. En azından çoğu İslam hukukçusu ile hadis şârihi bunun mekruh olduğunu dile getirmiştir. Nitekim bunu, israf ve aşırı ölçüde refah gösterisi olarak değerlendirmişlerdir. Günümüzde zevk ve gösteriş uğruna alınan milyon dolarlık araçlar ile israfa kaçan araç ve kıymetli eşya koleksiyonlarını bu kapsamda mütalaa etmek pekâlâ mümkündür.

⁴²⁶ Müslim, “Libas”, 8; Ebu Davud, “Libas”, 45.

⁴²⁷ Ebu Davud, “Cihad”, 61.

SONUÇ

İnsanların elde etmek üzere kendisine meylettiği ve ihtiyaç anında kullanmak üzere toplayıp biriktirdikleri her türlü menkul ve gayrimenkul şeylere mal denilmektedir. Mal, İslam'da dokunulmaz olan yani korunması gereken beş esastan (zarûriyyât) birisidir. Mal dokunulmazlığı, can dokunulmazlığı gibi görülmüş ve gönül rızasıyla olmadıkça herhangi bir kimsenin malına el uzatmak haram kılınmıştır. Bu nedenle İslam dini, mal ve serveti güvence altına almak için bazı cezaî müeyyideler getirmiştir.

Bireylerin mülkiyet hakkı ve mal dokunulmazlığı güvence altına alınmakla beraber kamu yararını sağlayacak bazı durumlarda kişisel malların devlet otoritesi tarafından istimlâk edilmesi caiz görülmüştür. Bunun gibi topluma zararı olması bakımından ihtikârı ve tekelleşmeyi önlemek için mülkiyet hakkı sınırlandırılabilir.

Malın asıl sahibinin Allah olduğu; insanların malı kullanma ve harcama konusunda halife tayin edildikleri; malı stoklamanın (kenz) yani hiçbir mali yükümlülüğü yerine getirmeyip malı biriktirmenin haram kılındığı; malın tek kişi veya belli bir zümrenin elinde toplanmış bir servete dönüşmeyip toplumun farklı kademeleri arasında yayılması gerektiği gibi hususlar İslam'ın getirmiş olduğu ekonomik sistemin esasını teşkil etmektedir. Bu nedenle kişiye ve insanlara yarar sağlaması için İslam, daima malın işletilmesini istemektedir. Malın âtıl bırakılmasına karşı çıkan İslam, bazı durumlarda malı işletmemeyi hak kaybına neden saymıştır.

Her insan, fitratı gereği ihtiyaç duyduğu malları elde ederek biriktirme eğilimdedir. Helal dairede olmak kaydıyla hayatı yaşanılır kılan ve kolaylaştıran her türlü araç ve gerece ihtiyaç denilmektedir. Beslenme, giyinme ve barınma gibi kesintisiz temel ihtiyaçlar olduğu gibi eğitim, sağlık ve cinsellik gibi geçici ihtiyaçlar da vardır. Temel ihtiyaçların ölçüsü, kişilerin statü ve içinde yaşadıkları örf ve adetlere göre değişebilmektedir.

İslam'ın en önemli ilke ve esaslarından birisi toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayarak sosyal adaleti sağlamaktır. Bu itibarla fakirlik bazılarının düşündüğü gibi kutsal bir olgu değil, aksine mücadele edilmesi gereken bir sorundur. Nitekim Hz. Peygamber, fakirlikten yani insanlara muhtaç olup el açmaktan Allah'a sığınmış ve etrafındaki fakirleri gözetip kollamak suretiyle fakirlikle mücadele etmiştir.

İslam, toplumsal ve bireysel ihtiyaçları karşılayarak sosyal adaleti sağlamaya dönük birçok alternatif ortaya koymuştur. Sosyal adaleti sağlamak ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamak için en önemli mali kaynaklardan birisi zekâttır. Zekât, mutlak anlamda açları doyurmak (itâm), yardım etmek, infak ve sadaka hatta zekât

isimleriyle Mekke döneminde farz kılınmış ve Medine döneminde vergi niteliğinde bir düzene sokulmuştur ancak mali sorumluluklar, zekâtla sınırlı tutulmamıştır. Zekâtın yanı sıra ramazanda fakirlere ödenmesi gereken fitre, oruç tutamayanların ödemesi gereken fidye, bazı yasakları çiğneyen müslümanlara yüklenen ihram cezası, yemin kefareti, adak kefareti, zihar kefareti, ayrıca fetihler sonucu elde edilen ganimet mallarının 1/5'i ihtiyaç sahiplerinin başlıca gelir kaynaklarındandır.

Görüldüğü üzere İslam, fakir ve yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak için birçok alternatif kaynak geliştirmiş ve adeta Medine'deki ilkel şartlarda bir nevi sosyal sigorta diyebileceğimiz bir sitemi ortaya koymuştur.

İhtiyaç fazlası malların biriktirilmesinin hükmüne bakacak olursak tarihi süreç içerisinde çeşitli toplumsal durumlardan hareketle farklı görüşlerin ortaya çıktığını görüyoruz. İhtiyaç fazlası malların biriktirilmesinin caiz olmadığını savunan Ebu Zer, Tevbe Suresindeki 34. ayeti genel anlamda düşünerek ihtiyaç fazlası tüm malları haram kılınan kenz kapsamında değerlendirmiştir. Adeta bu ayeti, hayatı boyunca kendisi için bir davet esası haline getirmiştir. Ebu Zer'in zekât oranları konusundaki fikrinin ne olduğunu bilemiyoruz fakat hayatı ve kişiliğine bakacak olursak Ebu Zer, gayet zâhid olmakla beraber sert mizaçlı, şehir yapısına alışkın olmayan bir karaktere sahiptir. Çünkü hem Medine'ye geç yıllarda gelmiş hem de onun bu karakterini bilen Hz. Peygamber, zaman zaman onu uyarmış ve onun yöneticilik talebini reddetmiş hatta hayatı boyunca yönetici olmamasını vasiyet etmiştir. Bu nedenle Ebu Zer'in ileri sürdüğü kişisel düşüncesi çok katı ve şaz kabul edilmektedir.

Mali sorumluluğun zekâtтан ibaret olduğunu ve zekâtı verilen malın sınırsız bir şekilde biriktirilmesini caiz görenler, geçmişten günümüze hep çoğunluğu teşkil etmiştir. İleri gelen sahâbîlerden tâbîînlere kadar, mezhep imamlarından diğer müctehidlere, müfessirlerden muhaddislere kadar ulemanın kahir ekseriyeti bu görüşü savunmuştur.

Bu görüşü savunanlar, malı biriktirenlerin tehdit edildiğini ve malda zekât dışında başka hakların da olduğunu belirten veya buna işaret eden ayet ve hadislerin genel anlamda şöyle yorumlanması gerektiğini düşünmüşlerdir: a) Servet biriktirenlere yönelik tehdit ve ceza, Allah hakkını eda etmeyenler yani malının zekâtını vermeyenler için geçerlidir. b) Yolcu ve misafir hakkı, komşu hakkı, esaret altında bulunanların hakkı, dilenenlerin hakkı ve diğer haklara dair rivayet edilen bazı ayet ve hadislerden vacip haklar değil, müstehap iyilikler anlaşılmalıdır. c) Mekke sürecinde mutlak anlamda bu türden birtakım mali yükümlülüklerin olduğunu bildiren tüm ayetler Medine döneminde kurumsal olarak farz kılınan zekâtla neshedilmiştir.

Çoğunluğun savunduğu bu görüş ile yaptıkları yorumlara karşı çıkan bazı önemli âlimler, zekâtтан başka birtakım mali sorumlulukların olduğunu savunmuş ve ihtiyaç

hallerinde bu sorumluluklar yerine getirilmediği takdirde mal biriktirmenin caiz olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü savunanlara göre zekât, mali yükümlülüklerin taviz verilmeyen en alt sınırıdır. Bu görüş taraftarlarına göre zekât dışındaki mali yükümlülükler, “malın hakları” veya “mal üzerindeki yükümlülükler” başlığıyla zikredilmektedir. Bu haklar, hasat zamanında verilmesi gereken ekinin hakkı; atların ve diğer ehli hayvanların hakkı; yolcu/misafir hakkı; mâûn/ufak yardımlar; nafaka yükümlülüğü; âkile’ye yüklenen diyet; zaruret durumunda olanların hakkı şeklinde tespit edilmiştir.

Zekâtı verilen malın, sınırsız biriktirilebileceğini savunan çoğunluğun, söz konusu hak ve mali yükümlülüklerin neshedildiği iddiasına katılmak mümkün değildir. Nitekim bu hakları bildiren veya bu haklara yorumlanan hadislerden ziyade ayetlerin sayısı yüzden fazladır ve İslam dini, evrensel olduğuna göre ihtiyaç ve zaruretlar her zaman ve zeminde yaşanabilir. Bu durumda genel anlamda infak ve sadakayı emreden ayetlerin ışığında ihtiyaçların karşılanması zorunlu olmalıdır.

Netice itibariyle zaman ve zemine göre ihtiyaç fazlası malları biriktirme hükmünün değişebileceği kanaati daha isabetli görülmektedir. Zira mala terettüp eden zekâtтан başka birçok hak vardır. Ne var ki objektif olarak bu hakların neler olduğu ve ölçülerinin ne kadar olduğu bir hayli tartışmaya açıktır. Henüz kurumsal anlamda zekâtın farz kılınmadığı söylenen Mekke sürecinde inen infak ve sadaka ayetleri, mutlak olarak açların doyurulmasını, daha genel anlamda temel ihtiyaçların karşılanmasını istemektedir. İslam’da canın yani hayatın korunması, beş zarurî ilkedен birisidir. Açlık sınırında veya hayati risk altında olanlar dururken ihtiyaç fazlası malları biriktirip saklamak caiz olmamalıdır. Ayrıca zekât olarak alınan yüzde iki buçuk ile öşür oranları, her zaman için ihtiyaçları karşılamada yeterli olmayabilir. Bu durumda bireylerin gıda, giyim ve barınak ile sağlık ve tedavi gibi en temel ihtiyaçlarını karşılamak için varsa devletin yoksa zenginlerin ihtiyaç fazlası mallarına başvurmak gerekecektir. Bunun somut örneklerinden birisi, müslümanların Mekke’den Medine’ye hicret etmelerinden hemen sonra Hz. Peygamberin Mekkeli Muhacirler ile Medineli Ensâr arasında tesis ettiği kardeşlik (Muâhât) kurumudur.

Medine’de ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir dönemde şehir dışından Medine’ye göçebe bir gurubun geldiği sırada Hz. Peygamberin, kurban etlerinin üç günden fazla evde tutulmasını yasaklaması da bu görüşün isabetli olduğunu göstermektedir.

İhtiyaç fazlası mallardan hangi ölçülerde yararlanılabileceğine, yani refah düzeyine bakacak olursak, bu konuda bazı yasaklamaları zikretmekle İslam’da genel anlamda refah düzeyinin ne olması gerektiği sonucuna ulaşabiliriz.

Hz. Peygamberin aşırı ölçüde bakım yapmayı ve süslenmeyi yasakladığına dair bazı rivayetler vardır. Genel olarak Kuran-ı Kerim’de lezzet ve şehvete dalmış,

bolluk ve nimetin kendisini şımarttığı kimseler (mütref) ile malı israf edip saçıp savuranlar (mübezzirin) yerilmiş ve böylece malı, ölçüsüz harcayıp ihtiyaçtan fazla kullanmak yasaklanmıştır.

Hz. Peygamber, yeme-içme, giyim-kuşam, süslenme ve eşyalar konusunda çoğunlukla çevre krallıklarda (acemler) görülen bazı adetleri yasaklamış, bazılarını da hoş karşılamamıştır. Bu anlamda zaman zaman evlerde gördüğü nakışlı süslemelere tepki vermiş, altın ve gümüşün eşya olarak veya evlerde süs aracı olarak kullanılmasını, erkekler için ipek elbise ile altın takıları, kaplan gibi yırtıcı hayvanların derilerine oturmayı yasaklamıştır. Bu tür eşyalar için esas itibarıyla aşırı refah ve lüks hayat sürenlere (mütref) benzeyip özenmenin ve aşırı ölçüde refahın yasaklandığı şeklinde yorumlar yapılmıştır.

Genel anlamda israf, bir malı harcama veya kullanmada ihtiyaç ölçüsünü aşmak olarak açıklanırken, onun sınırlarını objektif olarak takdir etmek mümkün değildir. Zira bu, kişilere ve durumlara göre değişebilmektedir. İsrafın birçok şekli ve alanı olmakla beraber bu alanlardan birisi de gereksiz yere biriktirilip âtıl vaziyette bırakılan mal ve araçlardır. Nitekim bazı rivayetlerden ihtiyaç ötesinde çok fazla eşya ve binek alıp onu ihtiyacı olanlara vermeyip âtıl bırakmanın caiz olmadığı anlaşılmaktadır. En azından İslam hukukçuları ile hadis şârihlerinin çoğu, ihtiyaç ötesi eşya biriktirmenin israf ve aşırı ölçüde refah olduğunu değerlendirerek bu tür birikimlerin mekruh olacağı kanaatine varmışlardır.

Günümüzde zevk ve gösteriş uğruna alınan milyon dolarlık araçlar ile israfı kaçan kıymetli eşya koleksiyonlarını bu kapsamda mütalaa etmek pekâlâ mümkündür. İslam hukukunda öncelikli olarak yapılması ve korunması gereken şeylere dair zarûriyyât, hâciyat ve tahsîniyyât şeklinde üçlü bir tasnif yapılmıştır. Buradan hareketle öncelikli olan durum, zarûriyyâtı sağlamak ve koruma altına almaktır. Bunlar sırasıyla dini, canı, akli, nesli ve malı korumaktır. Dolayısıyla müslümanların zaruret ve ihtiyaç içinde oldukları bir durumda tahsîniyyâta günümüz ifadesiyle ihtiyaç ötesi rahat ve refaha cevaz verilemez.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): **Müsned**, thk. Şuayb el-Arnâvut-Adil Mürşid, Beyrut, Müessesetu'r-risale, 2001.
- Ahmed Zerkâ: **Şerhü'l-kavâidi'l-fıkhiyye**, thk. Abdüssettâr Ebu gudde, Mustafa Zerkâ, Dimaşk, Darü'l-kalem, 1989.
- Ali el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605): **Fethu bâbi'l-inâye**, thk. Muhammed b. Nizar ve Heysem b. Nizar, Beyrut, Daru'l-erkam, 1997.
- Ali Cuma: **el-Mekayil ve'l mevazin eş-Şeriyye**, 2. bs., Kahire, el-Kuds yayınları, 2001.
- Ali el-Hafif: **el-Milkiyye fi's-şeriatî'l-islamiyye**, Mısır, Daru'l-fikri'l-arabi, 1996.
- Armağan, Servet: **İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler**, 8. bs. Ankara, DİB yayınları, 2015.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870): **el-Câmiu's-sahîh**, Dimaşk, Daru ibn-i kesir, 2002.
- Cassas, Ebu Bekir er-Razi (ö.370): **Ahkamu'l-Kuran**, thk. Muhammed Sadık Kamhavi, Beyrut, Daru ihyai't-türasi'l-arabi, 1405.
- Çeker, Orhan: "Havaic-i asliyye", **DİA**, XVI, 504-505.
- David S. Landes: **Kapitalizmin Doğuşu**, Çev. Sülayman Gündüz, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.
- Demir, Fahri: **İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı**, (Doktora Tezi), 5. bs., Ankara, DİB yayınları, 2012.
- _____: **"Sigorta (Akile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)"**, **AÜİFD**, Cilt XLIII, Sayı 2, 2002.
- Demir, Ömer - Acar, Mustafa: **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 6. bs., Ankara, Adres Yayınları, 2005.
- Dihlevî, Şah veliyullah (ö. 1176/1762): **Hüccetullâhi'l-baliga**, thk. Seyyid Sabık, Beyrut, Daru'l-cil, 2005.

- Ebu Davud, Süleyman b. Eşas es-Sicistani, (ö.275): **Sünen**, thk. Yasir Hasan v.d. Beyrut, Müessesetu'r-risale, 2013.
- Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellam (ö.224): **el-Emval**, thk. Halil Muhammed, Beyrut, Daru'l-fikr, t.y.
- Ebu Yusuf, Kadı Yakub b. İbrahim (ö.182): **Kitabu'l-haraç**, Beyrut, Daru'l-marife, 1979.
- Erkal, Mehmet: **İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları**, İstanbul, İSAM yayınları, 2009.
- “Nisab”, **DİA**, XXXIII, 139.
- Fîruzâbâdî: **el-Kamusû'l-muhît**, 8. bs. Beyrut, Müessesetu'r-risale, 2005.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014): **el-Müstedrek**, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1990.
- Hamidullah, Muhammed: **İslam'ın Doğuşu**, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010.
- Hatîb eş-Şîrbînî, Muhammed b. Ahmed (ö.977/1570): **Muğni'l-muhtâc**, thk. Muhammed Halil Aytani, Beyrut, Daru'l-marife, 1997.
- Hattâbi, Ebu Süleyman el-Besti (ö.388): **Meâlimu's-Sünen**, Haleb, el-Matbaatu'l-ilmiyye, 1932.
- Irakî, Zeynuddin (ö.806), Ebu Züra İbnü'l-Irakî : **Tarhu't-tesrib fi şerhi't-takrib**, Beyrut, Daru ihyai't-türasi'l-arabi, t.y.
- İbn Abdülber (ö.463/1071): **el-İstîâb fi marifeti'l-Ashâb**, thk. Ali Muhammed el-Becavi, Beyrut, Daru'l-cil, 1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin ed-Dımaşki (ö.1252): **Reddü'l-muhtâr**, Beyrut, Daru'l-fikr, 1992.
- İbn Âşûr, Tahir: **et-Tahrir ve't-tenvir**, Tunus, Daru't-tunusiyye, 1984.
- İbn Ebi'd-dünya: **İslahu'l-mal**, thk. (Doktora tezi), Mustafa Kudat, Mısır, Daru'l-vefa, 1990.
- İbnü'l-esir, Ebu's-saadat el-Cezeri (ö.606): **en-Nihaye fi ğaribi'l-hadis**, mad. (m-v-l), thk. Tahir Ahmed- Mahmud Tanahi, Beyrut, el-

Mektebetu'l-ilmiiyye, 1979.

- İbnu'l-Arabî, Kadı Ebu Bekir el-Maliki (ö.543/1148): **Ahkamu'l-Kuran**, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, 3. bs., Beyrut, Daru'l-kutubi'l-ilmiiyye, 2003.
- İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) : **el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe**, thk. Adil Ahmed - Ali Muhammed, Beyrut, Daru'l-kutubi'l-ilmiiyye, 1994.
- İbn Hacer el-Askalânî: **Fethu'l-bârî**, thk. Muhibbiddin el-Hatib, Beyrut, Daru'l-marife, 1379.
- İbn Kayyim el-Cevziyye: **Zadu'l-mead fi hedyi hayri'l-ibad**, 27. bs., Beyrut, Müessesetu'r-risale, 1994.
- İbn Kesir, Ebü'l-fida İsmail, (ö. 774) : **Kısasü'l-enbiya**, thk. Muhammed Selefi - Muhammed Deylemi, Beyrut, Alemü'l-kütüb, 2001.
- İbn Kudame: **el-Muğni**, thk. Abdullah abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettah Muhammed, Kahire, Daru Hecer, 1987.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406): **Mukaddime**, (47. Fasıl), thk. Muhammed İskenderani, Beyrut, Daru'l-kitabi'l-arabi, 2006.
- İbn Hazm: **el-Muhalla bi'l-asar**, thk. Abdulğaffar el-Bendari, Beyrut, Darul'kutubi'l ilmiye, 2003.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvini (ö.273): **Sünen**, thk. Yasir Hasan v.d. Beyrut, Müessesetu'r-risale, 2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem (ö.711/1311): **Lisânü'l-Arab**, thk. Abdullah Ali el-Kebir, v.d. Kahire, Darul'meârif, t.y.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn, (ö.970/1563) : **el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik**, thk. Zekerıyya Umeyrat, Beyrut, Daru'l-kütubi'l-ilmiiyye, 1997.
- İbn Rüşd el-Hafid, Ebu'l-velid Muhammed b. Ahmet el-Kurtubi (ö.595): **Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid**, thk. Ebu Evs Yusuf, Lübnan, Beytü'l-efkâr ed-devliyye, 2009.
- Karadâvî, Yusuf: **Müşkiletu'l fakr ve keyfe alecehal'islam**, 9. bs., Beyrut, Müessesetur'risale, 1991.

Fıkhu'z-zekât, 2. bs., Beyrut, Müessesetu'r-

risale, 1973.

- Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekr b. Mesûd (ö.587/1191): **Bedâiu's-sanâi fi tertibi's-şerâi**, Beyrut, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1986.
- Kallek, Cengiz: "İsraf" **DİA**, XXIII, 178.
- Kiya el-Herrasi (ö.504): **Ahkamu'l-Kuran**, thk. Musa Muhammed Ali - D. İzzet Ali id atıyye, Beyrut, Daru'l-cil, 2004.
- Komisyon, Kuveyt Vizaretu'l-evkaf: **el-Mevsuatu'l-fıkhiyye**, Kuveyt, Daru's-safve, 1995.
- Komisyon: **Mecelletu'l-ahkami'l-adliyye**, 3. bs. İstanbul, Matbaatu'l-cevaib, 1305.
- Korkut, Boratav: **100 Soruda Gelir Dağılımı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, (ö.671/1273) : **el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurân**, Beyrut, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1988.
- Mahmud Abdurrahman: **Mucemu'l-mustalahât ve'l-elfâzi'l-fikhîyye**, Kahire, Daru'l-fazile, t.y.
- Şelebî, Mahmud: **Hayatu Ebi Zer**, 2. bs. Beyrut, Daru'l-cil, 1986.
- Marx, Karl: **Kapital**, Çev. Mehmet Selik, Ankara, Sol yayınları, t.y.
- Makdisî, Bahauddin (ö.624): **el-Udde şerhu'l-umde**, thk. İbrahim Ramazan, Beyrut, Daru'l-erkam, t.y.
- Malik b. Enes (ö.179): **el-Muvatta**, thk. Külal Hasan, Beyrut, Müessesetü'r-risale, 2013.
- Mâverdî, Alî b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058): **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, thk. Ahmed Cad, Kahire, Daru'l-hadis, 2006.
- Merginânî, Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr (ö.593/1197): **el-Hidâye Şerhu bidayetul'mübtedi**, thk. Adnan Derwiş, Beyrut, Darul'erkam, t.y.
- Mevsılî, Abdullah b. Mahmud (ö.683): **el-İhtiyar li talili'l-muhtar**, thk. Mahmud Ebu Dakika, Kahire, Matbaatu'l-halebi, 1937.
- Muhammed eş-Şeybanî: **el-İktisab fi'r-rizkı'l-müstetab**, thk. Mahmud Arnus, Beyrut, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1986.

- Muhammed Bakır Sadr: **İktisaduna**, 20. bs., Beyrut, Daru't-taaruf, 1987.
- Müslim, Ebul hüseyin en-Nisaburi (ö.261): **el-Müsnedu's-Sahih**, thk. Ebu Kuteybe Nazar, Riyad, Daru tabya, 2006.
- Ölmezoğulları, Nalan: **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, 5. bs., Bursa, Ezgi Kitabevi, 2008.
- Nedvi, Ebu'l-Hasan Ali el-Hasani (ö.1999): **Maza hasire'l-âlem bi inhitati'l-müslimin**, thk. Abdulmacid el-Ğavri, Dımaşk, Daru ibn kesir, 2008.
- _____ **es-Siratu'n-Nebeviyye**, Cidde, Daru'ş-şuruk, 1979.
- _____ **el-Erkânü'l-Erbaa mukâreneten ma'ad-diyanâti'l-uhra**, y.y. Darü'l-kütübi'l-islamiyye, t.y.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb (ö.303/915): **Sünen/el-Mücteba**, thk. Yasir Hasan v.d. Beyrut, Müessesetu'r-risale, 2014.
- Râgıb el-İsfahânî, (ö.502): **el-Müfredât fi garîbi'l-Kurân**, thk. Muhammed Halil, 4. bs., Beyrut, Daru'l-marife, 2005.
- Refîk Yunus el-Mısırî: **Fıkhu'l-muamelati'l-maliyye**, Dımaşk, Daru'l kalem, 2011.
- Reca Abdulhamid Urabî: **Sifrü't-tarihi'l-Yahudi**, Dımaşk, Daru'l-evail, 2004.
- Sahillioğlu, Halil: "Dirhem", **DİA**, IX, 369.
- Serahsî, Şemsüleimme, (ö. 483/1090): **el-Mebsût**, Beyrut, Daru'l-marife, 1989.
- Sehârenfürî, Halil Ahmed (ö.1346): **Bezlü'l-mechûd fi halli sünen-i Ebi Davud**, thk. Takiyyuddin en-Nedvi, 3. bs., Beyrut, Daru'l-beşair, 2014.
- Semerkindî, Alaeddin, Muhammed b. Ahmed (ö.539/1144): **Tuhfetu'l-fukaha**, Beyrut, Darul'kutubi'l ilmiye, 1984.
- Sibâî, Mustafa: **İştirâkiyyetü'l-İslam**, 3. bs., Dımaşk, y.y. 1960.

- Süyûtî, Celalüddin, (ö. 911/1505) **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, Beyrut, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1983.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris (ö.204/820): **el-Üm**, thk. Hassan Abdülmennan, Ürdün, Beytü'l-efkâr ed-devliyye, t.y.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ (ö. 790/1388): **el-Muvâfakât**, thk. Meşhur b. Hasan, Suud, Daru İbn Affan 1997.
- Şereful'hak Azim Âbadî: **Avnû'l-mabûd şerh'u Sünen-i Ebi Davud**, thk. Ebu Abdillâh el-Eseri, Beyrut, Daru İbn-i hazm, 2005.
- Şevkani, Muhammed b. Ali (ö.1250 H.): **Neylu'l-evtar**, thk. İsamuddin Sababeti, Mısır, Daru'l-hadis, 1993.
- Şirazî, Ebu İshak: **el-Mühezzeb fi fikhil'imam eş-Şafii**, thk. ez-Zuhayli, Dimaşk, Darul'kalem, 1996.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr (ö.310/923): **Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Kahire, Daru hecer, 2001.
- Taberânî, Süleyman b. Ebu'l-Kasım Ahmed (ö.360/971): **el-Mucemu'l-kebir**, thk. Hamdi b. Abdulmecid, Kahire, Mektebetu İbn-i Teymiyye, t.y.
- Taberânî: **el-Mucemu'l-evsat**, thk. Tarık b. İvazullah-Abdulmuhsin b. İbrahim, Kahire, Daru'l-harameyn, t.y.
- _____ **el-Mucemu's-sağir**, thk. Muhammed Şekur, Beyrut, el-Mektebu'l-islami, 1985.
- Tahânevî: **Keşşâfu ıstılâhâtı'l-fünûn**, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1984.
- Takiyyuddin el-Husni: **Kifayetu'l-ahyar fi halli ğayeti'l-iẖtisar**, thk: Hani el-Hac, y.y. el-Mektebetu't-tevfikiyye, t.y.
- Tantavî, Muhammed Seyyid: **et-Tefsiru'l-vasit**, Kahire, Daru nahdat'i mısır, 1998.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, (ö. 279): **Sünen**, thk. Yasir Hasan v.d. Beyrut, Müessesetu'r-risale, 2011.
- Vahidî: **Esbabu nuzuli'l-Kuran**, thk. Kemal Zağlul,

Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 1991.

Yaran, Rahmi:

İslam Fıkhdında İhtiyaç Kavramı ve Kurumsallaşması, İstanbul, İFAV yayınları, 2007.

Yeniçeri, Celal:

“İnfaka Genel Bakış”, İSAV sempozyum tebliği, **Kuran ve Sünette Zekât**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed,
(ö. 748/1348) :

Siyeru alâmi'n-nübelâ, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1982.

Zuhaylî, Vehbe:

el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletuh, 3. bs., Dımaşk, Daru'l-fikr, 1989.

Internet:

www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/795-milyon-kisi-ac ; erişim tarihi 23.05.2016.